و کتبنا له فی الالواح من کل شيءٍ
موعظة و تفصیلا

حمد و سپاس فزون از حد و قیاس مر معبودی را جل جلاله
که درین روزگار سعادت آثار رسالهٔ غریبه
و نسخهٔ عجیبه المسمیٰ به

تذکرهٔ خوشنویسان

از مصنفات مولانا غلام محمد هفت قلمي دهلوي
المتوفي في حدود سنه ۱۲۳۹ ﻫ بسعي و اهتمام
و تصحیح احقر عباد محمد هدایت حسین
مدرس زبان عربي و فارسي
در پریسیڈنسي کالج کلکته

براى ایشیاٹک سوسایٹیء بنگاله در مطبع بپٹسٹ مشن واقع کلکته
در سنه ۱۳۲۸ هجري قدسي مطابق ۱۹۱۰ میلادي
بزیور طبع آراسته گردید

فهرست الرجال

آدم (علی نبینا و علیه السلام) ۲، ۹، ۱۴، ۲۸، ۴۲

آرام رجوع کن به پریم ناتهه رای

آصف جاه نظام الملک ۷۶

آصف الدوله نواب ۶۴، ۶۵، ۷۶، ۸۲، ۱۱۱، ۱۱۵

آغا میرزا ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۱۱۸

آقا رشید رجوع کن به عبد الرشید دیلمي

آل مظفر (حاکم شیراز و فارس) ۳۹

ابان بن سعید بن العاصي بن امیه ۱۱

ابجد ۱۲

ابراهیم اصفهاني میرزا ۲۶

ابراهیم حافظ ۶۸، ۱۱۱

ابراهیم سلطان ۴۶، ۱۲۵

ابراهیم عادل شاه ۷۹، ۸۰

ابراهیم الدمس ابو اسحق ۲۱

ابراهیم بن شاهرخ میرزا ۴۶

ابراهیم بن المحسن ۲۰

ابرش ۲۰

اتابک محمد رجوع کن به ابو بکر بن سعد بن زنگي اتابک

اجيت سنگهه بلب گدهه واله راجه ۱۱۴

احمد انلاي شمس الدين ۳۵

احمد پرويز ۱۲۵

احمد تبريزي ۱۲۹، ۱۳۱

احمد خواجه مولوي ۱۱۰

احمد سهروردي شيخ ۲۴

احمد سيد سر ۱۱۳

احمد شاه ۷۶

احمد طباطبائي ميرزا ۱۰۸

احمد غفّاري قاضي ۸۲

احمد قره حصاري ۲۴

احمد الکلبي کاتب مامون عباسي ۲۰

احمد مشهدي مير ۲۹

احمد بن سلطان اويس جلاير ۴۶

احمد بن ابي خالد ۲۰

احمد بن محمد بن ثوابه ابو العباس ۱۹

احمد بن نصر ابو بکر ۱۹

احول محرر ۲۱

اخي ترک رجوع کن به حسن بن محمد بن حسن

ادریس (علی نبینا و علیه السلام) ۱۰، ۲۸

ارجمند میرزا ۷۷، ۱۰۹

ابو اسحق (حاکم شیراز و فارس) ۳۹

اسحق بن ابراهیم تمیمي ۲۱

اسحق بن حمّاد ۲۰

اسد الله کرماني ۲۴

اسکندر بن قرا یوسف ۴۶

اسلم بن سدره ۱۰

اسمعیل (علی نبینا و علیه السلام) ۱۲

اسمعیل شاه ۱۲۵

اسمعیل بن اسحق بن ابراهیم ابو القاسم ۲۲

ابو الاسود الدئلي ۱۷

اشرف خان میر منشي ۲۴، ۸۶، ۹۷، ۱۲۵

اظهر مولانا ۲۵، ۴۳

اظهر الدین خان ۶۷

اعجاز رقم خان سید ۶۲

اعز الدین شاه ۶۳، ۱۲۱، ۱۲۹

افراسیاب خان ۶۲

افریدون بن اثفیان ۱۴

افضل خان رجوع کن به سلطان علي خواجه

اکبر جلال الدین بادشاه غازي ۲۴، ۲۶، ۷۹، ۸۴، ۸۸، ۱۲۵

اکبر شاه بهادر میرزا ۱۲۸

اکبر شاه ثاني معین الدین ۶۸، ۱۰۱، ۱۰۴

اکبر علي ۱۰۷

الیت صاحب ۱۱۱، ۱۱۸

امام الدین خلیفه ۱۱۴

امام علي بن میر امام الدین ۱۲۹

امر الله خلیفه ۱۱۰

امید سنگهه راجه ۱۱۵

امیر خان شاه ۱۰۷

امیر رضوي رجوع کن به محمد امیر رضوي

انشاء الله سید ۱۱۰

اویس سلطان ۳۸

ایتهي داکتور ۱۱۸

ایرج میرزا ۸۸

ایرج پسر افریدون بن اثفیان ۱۴

بابر بادشاه ١٢٥

بادشاه قلم رجوع کن به خلیل الله شاه

باقر کشمیري ملا ٩١

بایسنغر بن شاهرخ میرزا ٤٥، ١٢٥

بخش الله خلیفه ٦٦

بداؤني (عبد القادر) ٨١، ٨٣، ١٠١

بدر الدین علیخان مرصع رقم ٧٤

برادر زادهٔ یاقوت رجوع کن به عصمت الله

ابوالبرکات خان نواب ٤١، ١١٦

برون صاحب جنرل ٧١

برهان نظام شاه ١١٧

برهمن رجوع کن به چندر بهان

بستاسپ ١٤

بشر بن عبد الملک صاحب دومة الجند ١٠، ١١

بقاء الله حافظ پسر حافظ ابراهیم ٦٨

ابو بکر ملا ٢٤

ابو بکر بن سعد بن زنگي اتابک ٣٦

بلاخمن صاحب ٨٤، ٨٦

بلاذري (مصنف فتوح البلدان) ٧، ١١

ابن البوّاب ٢٣، ٢٤، ١٥

بهزاد ٥٧

بهوگچند ١٢١

بیان رجوع کن به عبد الله مروارید رقم

بیرم خان ٨٧، ٨٨

بیل صاحب ١١٩

بیوراسپ بن وندراسپ المشهور به ضحاک ١٤

پرویز شاهزاده ٨٣

پرویز بن جهانگیر پادشاه ٩١

پریم کشور کفور ١١٦

پریم ناتهه رای ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦

تجمل حسین خان پسر تفضل حسین خان ١١١

تحسین رجوع کن به محمد عطا حسین خان

تفضل حسین خان ١١٠، ١١١

تودرمل ٨٨، ٨٩

تیپر جورج هاولت ٨

ٿيماء فرزند حضرت اسمعيل عم ١٣

تيمور امير صاحبقران ٢٥، ٤٣، ٤٤، ١٢٥

ثناء کاتبه جاريۀ ابن فيوما ٢٠

جامي ٥٤

جعفر تبريزي مولانا ٢٥، ٤٣، ٤٥، ١٢٥

جعفر ميرزا رجوع کن به کفايت خان

جگل کشور راجه ١١٦

جلال ٢٤

جلال سيد ٤٠

جلالا ١١٨

جلال الدين رومي ٣٥

جلال الدين طباطبائي رجوع کن به جلالا

جلال الدين يوسف ١٠٣

جلال الدين بن مير امام علي ١٢٩

جمال ٢٤

جنت آشياني رجوع کن به همايون بادشاه

جوان بخت بهادر ميرزا ٦٧، ٦٨

جواهر رقم رجوع کن به عليخان سيد الحسيني

جهانگیر سلطان (پسر امیر تیمور) ۴۳

جهانگیر نور الدین بادشاه ۵۱، ۹۰، ۱۰۴، ۱۲۵

الجهشیاري رجوع کن به محمد بن عبدوس الجهشیاري

جهیم بن الصلت بن مخرمه ۱۱

چندر بهان ۵۵

چنگیز خان ۳۷

حاتم بیگ میرزا ۱۰۹

حاجي خلیفه ۱۹

حاجي میر ۵۵، ۹۵

حاجي نامدار ۵۹

حاطب بن عمرو ۱۱

حافظ رجوع کن به نور الله حافظ

حافظ شیرازي ۴۱، ۵۸

حافظ نور ۸۲

حبیب آفندي ۵

حبیب الله ۱۰۳، ۱۰۴

حبیب الله وزیر خراسان ۱۰۴

حجاج ۱۷

ابو حدي الكوفي ۱۹

ابن حديدة ۱۹

ابو حذيفه بن عتبه بن ربيعه ۱۱

حسام الدين چلبي ۳۵

ابن ابي حسان ۱۹

حسن ۲۴

حسن شيخ ۸۴

ابو الحسن ۲۲

ابو الحسن حافظ ۱۲۸

ابو الحسن مير رجوع كن به كلن مير

حسن رضا خان نواب ۱۱۶، ۱۳۱

حسن صباح ۳۷

الحسن ابو علي رجوع كن به نظام الملك

حسن علي مشهدي ملا ۲۶

حسن كاشي ملا ۶۴

ابن حسن المليح ۱۹

الحسن بن علي ابو عبد الله ۲۲

ابو الحسن بن ابي علي ۲۳

حسن بن محمد بن حسن بن اخي ترک رجوع کن
به حسام الدين چلبي

حسن بن الفعالي ١٩

ابو الحسين ١٩

حسين خان قزويني ١١٧

ابو الحسين بن علي ٢٣

حسينه بيگم ٦٨

حطي ١٢

حفيظ خان (محمد) ٦٤، ٧٠، ١١١، ١١٢، ١١٨، ١١٩

حمد الله بن شيخ الاماسي ٢٤

حمير بن سبا ١٢

ابن حميرة ١٩

ابو حميرة ١٩

حويطب بن عبد العزى العامري ١١

حيات علي مولوي ١١٣، ١١٥، ١٢٢

حيدر بيگ خان ١١٥

حيدر خان حسام الدين ١٣٠

خالد بن سعيد ١١

خالد بن ابی الهیاج ١٨

خانخانان رجوع کن به عبد الرحیم خانخانان

خرم میرزا ٦٨

خسرو پرویز ٤٥

خسرو بن جهانگیر بادشاه ٩١

خشنام البصري ١٩

ابن الخضري ١٩

ابن خلدون ٧

ابن خلکان ١٥

خلیفۀ الهي رجوع کن به اکبر جلال الدین بادشاه

خلیفه سلطان ٦٢، ٦٩، ١١٣

خلیل میرزا ٤٤

خلیل الله شاه ٧٩، ٨٠

خنجر بیگ ٨٦

خواجه میر علي رجوع کن به علي تبریزي میر

خواجه نامي ٥٥

خواند امیر ١٠٤

خورشید اسمعیلي ٣٨

خورشید حافظ ٦٥

خورم شاهزاده رجوع کن به شاهجهان بادشاه

خوشوقت رای دانگي ٦٣، ١٢٠

خير الدين مولانا ٦٧

خير الله منجم ميرزا ١١٠

خيرات حسين مولانا ٣

داراب ميرزا ٨٨

دارا شکوه ٥٤، ٩٥

دده چلبي ٢٤

درايت خان بن کفايت خان ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩،
١١٥، ١٢١

درگا پرشاد بن لاله دياناتهه ١٢١

درويش مولانا ٢٤، ١٢٥

دولتشاه (مولف تذکرة الشعراء) ٣٥، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤١،
٤٧، ٧٧

دومه فرزند حضرت اسمعيل عم ١٣

ذو الفقار سيد ٣٦

ذو الفقار الدوله رجوع کن به نجف خان بهادر

راجه بهادر ١١٥

راجه نندرام پندت منشي ١١٦

رای سدهه رای رجوع کن به سدهه رای

رای منوهر رجوع کن به منوهر رای

رحیم رجوع کن به عبد الرحیم خانخانان

رشید رجوع کن به عبد الرشید دیلمي

رضا علي شاه قادري ٦

رضي الدین شاه ١١٧

رفیقي رجوع کن به محمود

روایدي ٢٢

روس ادورد دینیسون ٨

روشن الدوله ١٠٨

رونق علي منشي ١١٥

ریو چارلس ٦، ١٠١، ١١٩

زردشت بن اسپنتمان ١٤

زرین قلم رجوع کن به محمد حسین کشمیري

زمرد رقم رجوع کن به عباد الله بیگ پسر میرزا عبد الله بیگ

زنفلطي ۲۲
زيب النسا نواب ۹۵

ابن زيد ۱۹

زين خان كوكه ۸۹

زين الدين ۱۲۶

زين الدين مولانا ۲۶

زين الدين عبدي نيشاپوري ۲۵
زين العابدين مير ۱۲۹

سامه بن لوی بن غالب ۱۹

سبحاني رجوع كن به محمد صالح كشفي
سج بهان ۵۵
سده رای ۶۱، ۱۲۱
سرب سنگهه لاله ۶۵
سعادت علي خان نواب ۱۱۰، ۱۱۱
سعد ۱۸
سعدي شيخ ۳۶

سعفص ۱۲

سعيد ملا سمرقندي ۸۵

ابو سعيد ميرزا ٢۴
سعيداى محمد اشرف ۵۵، ٩۵
سفيان بن اميه بن عبد الشمس ١٠
ابو سفيان بن حرب بن اميه ١١
سكندر بن قرا يوسف ۴٦
سكهه رام ١١٢
سلطان علي ۵۴، ١٠١
سلطان علي تبريزي ۴٨
سلطان علي خراساني ۴٨
سلطان علي خواجه ٨٨
سلطان علي فاني ۴٨
سلطان علي قزويني ۴٨
سلطان علي مشهدي قبلة الكتّاب ٢۵، ٢٦، ۴٢، ۴٨، ۴٩، ١٢۵
سلطان علي شير مشهدي ٢۵
سلطان محمد خندان ٢۵
سلطان محمد نور ٢۵
سلطان مولانا رجوع كن به سلطان علي مشهدي
سلم بن افريدون بن اثفيان ١۴
ابو سلمه بن عبد الاسد المخزومي ١١

سلیم خادم جعفر بن یحیی ۲۰

سلیم سلطان رجوع کن به جهانگیر بادشاه

سلیمان شکوه میرزا ۷۰

سلیمان بن ابی الحسن ۲۳

سنجر سلطان ۳۷

سنگلاخ میرزا ایراني ٥

سوز میر ۷٦

سید علي تبریزي میر ۱۰۲

سید علي خان تبریزي جواهر رقم ۲٦، ٥٦، ٥۷

ابن سیرین ۱۹

سیف الدین اسفرنگي ۳۷

سیمي نیشاپوري مولانا ٤۷

شاداب رجوع کن به خوش وقت رای

شاه امیر خان ۱۰۷

شاهجهان بادشاه ٥۷، ۹۱، ۹۳، ۹٥، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰٥ ۲٥

شاه حسین میرزا اصفهاني ۱۱۷

شاهرخ میرزا ٤۳، ٤٤، ٤۷

شاه عالم ٦۷، ۷٦، ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۹، ۱۲٦

شجاع شاه ۸۴

شجاع الدوله نواب ۶۱، ۱۱۰، ۱۲۶

شراشیر المصري ۱۹

شرف الدین عبدالله ۱۰۲

شعراني ۲۰

شعیب (علی نبینا و علیه السلام) ۱۲

شقیر خادم قاسم بن منصور ۲۰

شکر الله ۹۱، ۱۰۳

شمس الحق ۹۶

شمس الدین علیخان ۵۸

شمس الدین فقیر ۱۱۸

شنکر ناتهه پنڈت کشمیري ۱۲۲

شنکر ناتهه لاله ۱۱۹

شنکر نوساري ۱۲۲

شهاب الدین مولانا ۱۲۵

ابن ام شیبان ۱۹

شیر سنگهه راجه ۱۱۵

شیرین قلم رجوع کن به عبد الصمد

شیفته ۶۷

صالح بن عبد الملک ابو الفضل تمیمي خراسائي ۲۰

صایب میرزا ۹۵، ۹۶، ۹۸

ضحاک ۱۴

ضحاک بن عجلان ۲۰

ضیاء الدین یوسف ۷۸

طالب حق مولوي ۱۱۵

طاهر دکني ۱۱۷

طاهر وحید میرزا ۱۱۷

طلحه ۱۱

طوس بن افریدون بن اثفیان ۱۴

طهماسپ شاه ۱۲۵

ضابط خان نواب خلف نجیب الدوله ۱۲۸

ابو ظفر (ولیعهد بهادر میرزا) ۷۴، ۱۲۹

ظفر خان رجوع کن به روشن الدوله

ظهوري ترشیزي ۸۱، ۱۱۹

عارف چلبي ٣٥

عالمگير اورنگ زيب بادشاه غازي ٥٧، ٥٨، ٥٩، ١٠٩، ١٢٥، ١٢٦

عالمگير ثاني ٧٦

عامر ١٧

عامر بن جدره ١٠

عباد الله برادر زادهٔ قاضي عصمت الله خان ١١٤، 127

عباد الله بيگ پسر ميرزا عبد الله بيگ ٧٣

عباد الله خان همشير زادهٔ ياقوت رقم خان ١٢٧

عباس شاه ٩٢، ١٢٥

عباس ثاني صفوي شاه ١١٧

عباس بن حسن ابو احمد ٢٢

عبد الاحد خان نواب ٧٠، ١١٤، ١٢٢

عبد الله رجوع کن به درايت خان

عبد الله آش پز هروي ملا ٢٤

عبد الله ارغون ٢٤

عبد الله الاماسي ٢٤

عبد الله بيگ مرواريد تبريزي ١٢٥

عبد الله حافظ ٩١

عبد الله خان اذبک ٥٠

عبد الله شرف الدين ١٠٢

عبد الله صراف ٢٤

عبد الله صيرفي ٢٤

عبد الله طبّاخ ١٢٥

عبد الله قريمي ٢٤

عبد الله ابو محمد ٢٣

عبد الله مرواريد رقم مولانا ٢٥، 77

عبد الله مشكين قلم ١٠١

عبد الله بن ابي اسحق ابو العباس ٢٢

عبد الله بن سعد بن ابي سرح العامري ١١

عبد الله بن شداد ٢٠

عبد الباقي حداد ١٢٥

عبد الباقي نهاوندي ٨٧

عبد الجبار الرومي ٢٠

عبد الحي خواجه ٣٨

عبد الحي مولانا ٢٤، ١٢٥

عبد الرحمن ٩٥

عبد الرحمن فرمان نويس ٥٦

عبد الرحيم ٦٣

عبد الرحیم خانخانان ۸۷، ۸۸

عبد الرحیم فرمان نویس ۵۶

عبد الرشید دیلمی ۲۶، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۶۰، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۷، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۵، ۹۵، ۹۶، ۹۸ ۱۲۱

عبد الصمد شیرین قلم ۸۴، ۹۰

عبد العزیز مولانا ۷۸

عبد الغني حافظ پسر حافظ محمد علي ۶۸

عبد القادر آخوند ملا ۸۹

عبد الکریم ۵۶

عبد الکریم قادري ۵۶، ۶۵

عبد الکریم نبیرهٔ عبد الرحمن فرمان نویس ۵۶

عبید زاکاني ۳۹

ابو عبیده بن الجراح ۱۱

عثمان بن زیاد العایل ۲۰

عثمان بن عفان رض ۱۱

عرشي رجوع کن به محمد مؤمن

عزیز الله بخاري شاه ۲۶

عصمت الله برادر زادهٔ یاقوت ۱۲۶

عصمت الله خان قاضي ۶۹، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۰

عضد سید ۴۰

ابو عقیل ۱۹

علاء بن الحضرمي ۱۱

علاءالدوله بن بایسنغر ۴۷

علاءالدین مولانا ۲۵

علامۀ شیرازي رجوع کن به قطب الدین

علامي بن مبارک ابو الفضل ۲۴، ۲۵، ۷۹

علي ۳۴

علي احمد مهرکن ۸۴

علي اصغر خراساني میر ۱۲۵

علي بیگ رجوع کن به صایب میرزا

علي تبریزي میر ۲۵، ۴۲، ۴۳

ابو علي الحسن رجوع کن به نظام الملک

علي خان سید تبریزي جواهر رقم ۲۶

علي خان شمس الدین ۵۸، ۵۶، ۵۷

علي خراساني میر ۴۳

علي رضا ملا ۱۲۵

علي شیرازي میر ۴۳

علي کاتب میر ۴۹، ۵۴، ۷۸

علي مشهدي رجوع کن به سلطان علي مشهدي

علي نقي مير ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۳، ۱۲۱

علي هروي مير ۲۶، ۴۳

علي يزدي شرف الدين ۴۶

علي بن ابي طالب رض ۱۱، ۱۷، ۴۲، ۱۲۴

علي بن عيسى ابو الحسن ۲۲

ابو علي محمد بن علي رجوع کن به ابن مقله

علي بن هلال رجوع کن به ابن بواب

عماد الحسيني القزويني مير ۲۶، ۵۶، ۵۷، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۵، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶

عماد الملک نواب ۶۵، ۷۷

عماد الملک غازي الدين خان ۷۶

عمر ثاني رجوع کن به عمر بن عبد العزيز رض

عمر خيام ۳۷

عمر شيخ سلطان ۴۳

عمر بن الخطاب رض ۱۱

عمر بن زراره ۱۱

عمر بن عبد العزيز رض ۱۸

عمرو بن مسعده ۲۰

عنایت الله خان ۱۲۹

عنایت الله مبروص ۱۲۹

غازي الدین خان عماد الملک ۷۶

غفّاري ۸۳

غلام حسین خان رجوع کن به کلو خان

غلام علي خان المشهور به خوش نویس ۷۰

غلام علي خان (مصنف شاه عالم نامه) ۶۷

غلام علي میر ۱۰۸، ۱۰۹

غلام قادر خان ۶۴، ۱۳۱

غلام مجتبی ۱۱۴

غلام محمد دهلوي خلیفه ۴، ۲۶، ۱۱۲

غلام محي الدین ۱۱۴

غلام نقش بند خان خواجه خلف خواجه یوسف ۱۵

غیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند امیر ۱۰۴

غیلان بن سلمة الثقفی ۱۱

ابن ابي فاطمه ۱۹

فتح الله شیرازي میر ۸۵

فتح علیخان برادر زادهٔ بسنت خان ۷۷

فخر الدین مولوي ۶۹

فراقي رجوع کن به پریم کشور کفور

ابو الفرج ۱۹

فرخ سیر ۵۹

فرخنده بخت بهادر میرزا ۶۹

فضل الله میرزا ۱۲۶

فضل بن سهل ذو الریاستین ۲۱

ابو الفضل بن مبارک ۲۴، ۲۵، ۷۹

فقیر رجوع کن به شمس الدین فقیر

فلاطون ارمني ۷۱

فیروز جنگ رجوع کن به غازي الدین خان عماد الملک

فیض الله برادر حقیقي قاضي عصمت الله ۱۲۷

فیض الله بیگ ۷۵

فیض الله قاضي ۱۲۷

فیض علي بن مولوي طالب حق ۶۴

فیلات دگلس کریون کرنل ۸

قادر بخش ۱۱۲

القاسم بن اسمعيل بن اسحق ابو محمد ٢٢

قاضي رجوع كن به عصمت الله خان قاضي

قدرت الله خان حكيم ۴

قدسي ١١٨

قرشت ١٢

قطب الدين بختيار كاكي ٦٩

قطب الدين علامهٔ شيرازي ٣٦

قطبه ٢٠

قمر الدين خان نواب ٦٠

قوام الدين حسن بن صدر الدين رجوع كن به ذو الفقار سيد

ابو قيس بن عبد مناف بن زهره بن كلاب ١١

كاتبي محمد ترشيزي ۴٦، ۴٧

كاظم حسين مولانا ٣

كام بخش شاهزاده ٥٨

كرم علي مير ١٢٨

كريم الدين رجوع كن به حبيب الله وزير خراسان

كريم الدين مولوي ٦١، ٧٦، ١١٦، ١٢٠

كسل سنگهه منشي ١١٢

کشفي رجوع کن به محمد صالح

کعب ۱۰

کفایت خان ۵۵، 103، 105، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۲۱، ۱۲۲

کلمن ۱۲

کلن میر ابو الحسن ۶۴، 70، ۷۴، ۱۱۲

کلو خان ۱۲۶

کلیم ۱۱۶

کمال خجندي ۴۲

کنول کشن راجه ۱۵

کیومرث ۱۴

گدائي مغلپوریه میر ۱۲۸

گشتاسپ بن لهراسپ ۱۴

گوپي ناتهه رای ۱۲۲

لچهمن سنگهه منشي ۱۱۲، 116

لچهمي رام پندت ۱۱۲، 119، ۱۲۰، ۱۳۰

لطف الله خان صادق ۶۲

لعل خان بن کفایت خان ۱۰۷

لقوه شاعر ۲۰

لون کرن رای ۹۰

مامون عباسي ۲۱

ماني ۴، ۵۷

مبارک شاه سيوفي ۲۴

مبارک شاه قطب ۲۴

ابن مجالد ۱۹

مجنون رجوع کن به علي الکاتب مير

محبوب رای منشي ۱۱۲

محمد اسلم ۶۱

محمد اسمعيل ۱۱۲

محمد اشرف خواجه سرا ۹۵

محمد اشرف سعيدا ۵۵، ۹۵

محمد اصغر رجوع کن به اشرف خان مير منشي

ابو محمد الاصفهاني ۱۹

محمد اعظم شاه ۵۸

محمد افضل ۱۲۶

محمد افضل الحسيني ۶۰

محمد افضل القریشي ۶۰

محمد افضل لاهوري نامي قادري ۶۰

محمد اکبر ۱۰۶

محمد امیر رضوي 71، ۷۲

محمد اوبهي مولانا ۲۵

محمد باقر طغرا نویس ۶۱

محمد باقر میر ۵۹

محمد توشیزي کاتبي 46، ۴۷

محمد تقي ۱۱۲

محمد تقي الحسني الخطیب ۱۳۱

محمد تقي الدین خان ۱۱۷

محمد جان بن میان محمد عاشوری ۷۴

محمد جعفر رجوع کن به کفایت خان

محمد حسین ۸۲، ۹۵

محمد حسین تبریزي مولانا ۲۶

محمد حسین حکیم ۱۲۹

محمد حسین حکیم میر ۶۴، 69

محمد حسین کشمیري ۲۶، ۵۸، 78، ۹۱، ۱۲۵

محمد حسین مظفر پادشاه ۷۸

محمد حسين ميرزا ١٠٣، ١٠٤، ١٠٥

محمد حسين مير بن مير كلن ٧٠

محمد حفيظ الانصاري القادري ٦١

محمد حفيظ خان ٦٤، ٧٠، ١١١، ١١٢، ١١٨، ١١٩

محمد حكيم ميرزا ١٣٠

محمد خدا بنده بن شاه طهماسپ بن شاه اسمعيل ١٠٤

محمد خليل مولوي ٦٩

محمد (خوارزم) شاه ٣٦

محمد زاهد ٥٩

محمد شاه (بادشاه دهلي) ٥٦، ٦٠، ٦١، ١٠٧

محمد شريف پسر عبد الصمد شيرين قلم ٩٠

محمد صادق طباطبائي رجوع كن به مريد خان نواب

محمد صالح كشفي مير مولانا ٢٦، ١٠١

محمد صالح كنبوه لاهوري ١٠٠

محمد طاهر رجوع كن به طاهر وحيد ميرزا

محمد عابد ٦٣

محمد عارف ياقوت رقم خان ١٢٦

محمد عسكر ١٢٦

محمد عشق ميرزا ٤

محمد عطا حسین خان تحسین مرصع رقم ۶۱

محمد علی حافظ ۶۷

محمد علی حکاک مہر کن میرزا ۶۶، ۶۷، ۷۷، ۸۲

محمد علی بن خیر الله فرمان نویس میرزا ۶۵، ۶۶

محمد علی بن زرین رقم ۶۶

محمد عیسیٰ تنہا ۱۲۱

محمد غفّاری قاضی ۸۲

محمد قاسم شادیشاه ۲۵

محمد قباد میرزا ۱۰۹

محمد قیام الدین قایم ۱۲۰

محمد کاشی میر ۹۱

محمد الماستری ۳۶

محمد مراد ۱۲۵

محمد مراد کشمیری شیرین قلم ۱۰۰

محمد مروارید شمس الدین ۷۷

محمد مظفر رجوع کن به آل مظفر

محمد معز الدین غوری ۳۸

محمد مقیم ۶۰، ۹۱، ۱۰۵

محمد موسیٰ میر ۶۱، ۱۲۱

محمد موسى بن كفايت خان ۱۰۶
محمد مومن حسيني عرشي ۲۶، ۱۰۱
محمد مير رجوع كن به سوز مير
محمد ميرزا حكيم ۱۱۸
محمد نيشاپوري مولانا شاه ۲۶
محمد هدايت حسين ۲
محمد هروي ۲۵
محمد يار شيخ ۷۵
محمد بن اسد الكاتب ۲۳
محمد بن تكش خوارزم شاه ۳۶
محمد بن عبد الله ملقب بمدني ۲۰
محمد بن عبدوس الجهشياري ابو عبد الله ۱۴
محمد بن علي رجوع كن به ابن مقله
محمد بن مظفر ۳۹
محمد بن مظفر مبارز الدين رجوع كن به آل مظفر
محمد بن يوسف الفاريابي ۱۹
محمدي ميان ۱۳۰
محمود خواجه مولانا ۸۳
محمود رفيقي ۴۹

محمود ملا شیخ ۲۵

محي شیرازي ملا ۲۴

مخلص رجوع کن به محمود خواجه

مرار ۱۷

مرار بن مرة ۱۰

مرصع رقم رجوع کن به بدر الدین علیخان

مروارید رقم رجوع کن به عبد الله مولانا

مرید خان نواب ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۱۴

مسحور ۱۹

مسعود حافظ ۱۲۸

مشکین قلم رجوع کن به عبد الله میر

مضطرب رجوع کن به درگا پرشاد لاله

مظفر پادشاه محمد حسین ۷۸

مظفر خان ۸۶، ۸۸

مظفر سلطان ۵۲

مظفر علي رجوع کن به مظفر خان

مظهر خان نواب ۱۰۸

معاویه بن ابي سفیان ۱۱

معتصم عباسي ۱۹

ابن معدان ۲۱

معز کاشي میر ۲۶

معز الدین امحمد غوري ۳۸

معظم بخت بهادر ۷۳

مقبول نبي خان پسر انعام الله خان یقین ۶۷

مقتدر بالله العباسي ۲۱، ۱۲۳

مقصود خان ۱۲۵

مقصود علي ۹۱

مقصود مولانا ۸۴

ابن مقفع ۱۵

ابن مقله ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۱۲۳

مقیم آقا ۵۶

منصور شاه ۴۱

منصور عباسي ۲۰

منصور مسگر ۹۲

منصور بن سلطان مظفر ۴۰

منو میر ۶۰

منوهر رای ۹۰

۲۳

منعم [illegible]

مولانا تبریزي رجوع کن به علي تبریزي میر خواجه

مولانا روم رجوع کن به جلال الدین رومي

مولائي **٥٥** ، ٧٣

مومن خان بن عبد الله خان اذبک ٥٠

مهدي ٥٠

مهدي عباسي ٢٠

مهدي الکوفي ١٩

مهدي میر بن میر مقصود ١٣٠

میان محمدي ١٣٠

میران شاه گورگان **٤٣**، ٤٤، ١٢٥

میر حاجي **٥٥**، ٩٥

میر علي الکاتب رجوع کن به علي الکاتب میر

میر علي تبریزي رجوع کن به علي تبریزي میر

میر علي ملا ٧٨، ٨٢، ٨٣، ٩٣، ٩٥، ١٠١، ١٠٣، ١٠٦

میر گدائي مغلپوریه ١٢٨

نادر رجوع کن به شنکر ناتهه پندت کشمیري

ناصر شاه ٦٣

ناگر مل ١١٥

نامدار حاجي ٥٩

نامي خواجه ٥٥

نثار علي مير ٦٦

نجف خان بهادر ذو الفقار الدوله ١١٩

نجم الدين ٦٣

ابن نديم (مصنف كتاب الفهرست) ٦، ١٣، ١٤، ١٥، ١٩

نصر فرزند حضرت اسمعيل عم ١٣

نصر بن عاصم ١٧

نصيرالدين طوسي ٣٦، ٣٧

نعمت الله قاضي ٦٥، ٦٣

نعمت الله ولي ١٠١

نظام رجوع كن به غازي الدين خان عماد الملك

نظام الحق ٦٩

نظام الملك ٣٧

نظام الملك خواجه ٨٤

نظام هروي ٨٤

نظامي ٤١، ٨٣

نظيري نيشابوري ٨٧

نفيس فرزند حضرت اسمعيل عم ١٣

نور الله حافظ ٦٣، ٦٤، ٦٥، ١١١

نور الله شیخ ٦٢، ٦٣

نور الله شوستري قاضي ٤٢، ٥١

نور الدین محمد رجوع کن به ظهوري ترشیزي

نندرام پنڈت رجوع کن به راجه نندرام پنڈت

وارث علي شاه ١٣٠

والا جاه ٥٩

بغو رجه النعجه ٢٢

وجیهه الله ٦٥

وزیر علیخان ٦٦

وصفي رجوع کن به عبد الله مشکین قلم

ولایت حسین مولانا شمس العلماء ٢

ولید بن عبد الملک ٨

هارون الرشید ١٩

هجراني مولانا ٢٥

هدایت الله ٦٠

هدایت الله زرین رقم ٢٦، ٥٨

هدایت الله لاهوري ۵۹

ابن هشام ۱۲

هلاکو خان ۳۷، ۳۸

همام خواجه ۳۶

همایون بادشاه ۸۴، ۸۸، ۱۰۴، ۱۲۵

همت بهادر گسائین راجه ۱۱۵

هوارت کلمنت صاحب ۵

هوز ۱۲

یاقوت جمال الدین ۱۲۵

یاقوت رقم رجوع کن به عبد الباقي حداد

یاقوت رقم خان رجوع کن به محمد عارف

یاقوت مستعصمي ۲۳، ۲۴، ۲۹، ۴۶، ۱۲۵

یاقوت بن عبد الله الرومي الحموي ابو الدر ۲۳

یاقوت بن عبد الله الموصلي ابو الدر ۲۳

یاقوت بن یاقوت بن عبد الله رجوع کن به یاقوت مستعصمي

یحیی سبیک نیشاپوري رجوع کن به یحیی واسطي

یحیی صوفي ۲۴

ابو یحیی مالک بن دینار ۱۹

یحییٰ واسطي ۴۷

یحییٰ بن یعمر ۱۷

یزید بن ابي سفیان ۱۱

یعرب بن قحطان ۱۲۴

یوسف جلال الدین ۱۰۳

یوسف شاه ۳۶

یوسف ضیاء الدین بن مولوي عبد الرحمن جامي ۸۷

یوسف کاتب ۲۰

بسم الله الرحمن الرحیم

ستایش و نیایش مر خدای را عَزَّ اسْمُهُ - که خطوطِ شعاعیِ آفتاب را بر صفحاتِ افلاک بقلم قدرت نگاشته - و حمد و سپاس مر معبود حقیقي را جَلَّ جَلَالُهُ - که مشّاطهٔ صنعش عروسِ فطرتِ انساني را بهیولیٰ و صورت مرتّب - و بپرتوِ ظلالِ صفات ابد پیوند خویش منوّر ساخته - در کنارِ قابلیتِ نفس ناطقه نهاده - فَتَبَارَکَ اللّٰهُ اَحْسَنَ الْخَالِقِیْن * قطعه *

ای کرده ز کلکِ صنع ترکیب بشر
ز انشای تو نقش بسته اجسام و صُوَر
هر حرف که از خامهٔ حکمت زده سر
طغرای قضا گشته و عنوانِ قدر

و گلگونهٔ زیبای چهرهٔ دل آرای کلام - نعتِ سیدِ انام - امّي لقبي است - که تکوّن عالم - و تولّد بني آدم - از بطن عدم - بطفیل حضرت مفترض الطاعهٔ او است - و سرخ روئ کونین بغازه کاریِ مشّاطهٔ شفاعت او - وَ مَا اَرْسَلْنَاکَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِیْن - آب و رنگِ رخسارِ حقیقت - برنگ آمیزيِ خامهٔ شریعت - و صفحه پردازيِ

نامهٔ طریقت اواست - و غرضِ نقّاش ازل از نقش انگیزيِ بیرنگِ نیرنگِ ابداع و ایجاد - نقش زیبای صورت دلآرای او - صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ عَلٰی آلِهٖ وَ اَصْحَابِهٖ اَجْمَعِیْنَ * قطعه *

خاتم لقبی که فخر آدم آمد
مقصود وجود هر دو عالم آمد
زو یافت شرف نامهٔ نامیِ وجود
آری شرفِ نامه ز خاتم آمد

و تحفهٔ تحیّات زکیّات - و صلوات طیّبات - بر آل و اصحاب او که حُمات ملت بیضا - و هُدات طریقت زهرا - و فارسان میادین دین - و حارسان شرع مبین اند - باد *

اما بعد خوشه چینِ خرمنِ ارباب استعداد - احقر عباد - محمد هدایت حسین مدرّس زبان عربي و فارسي در پریسیڈنسي کالج واقع بدار السلطنهٔ کلکته - غَفَرَ اللّٰهُ ذُنُوْبَهٗ - وَ سَتَرَ عُیُوْبَهٗ - وَ حَشَرَهٗ فِيْ یَوْمِ الدِّیْنِ - تَحْتَ لِوَاءِ سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ - ابن سرآمد علمای دوران - و سر سلسلهٔ فقهای زمان - علامة الاعلام - مرجع الانام - قدوة المحدثین - رئیس المفسرین - جمال الملة و الاسلام - بهجة اللیالي و الایام - بدر الفضلاء - شمس العلماء - مولانا ولایت حسین مدرّس مدرسهٔ عالیهٔ کلکته - اَدَامَ اللّٰهُ فَیْضَانَ بَرَکَاتِهٖ عَلٰی مَفَارِقِ الْمُسْلِمِیْنَ - ابن مرحوم مغفور خلد آرامگاه - سید الافاضل - سند الاماثل - مفخر الانساب بالنسب

الرفیع - مقتدی الاطیاب بالحسب المنیع - انسان عین الفضل و الاجلال - عین اعیان الجود و الافضال - بدر البدور - صدر الصدور محکمۀ عالیۀ علي پور - جناب مستطاب مولانا خیرات حسین تغمده اللّه بحلل الغفران - مع المتقین في جنة الرضوان - ابن مرحوم مبرور بالا نشین مسند عزت - کرسي نشین مجلس شوکت - زبدة المحدثین و المفسرین - قدوة النحوئین و الصرفئین - سالک مسالک تحقیق صاعد مصاعد تصدیق - نوشندۀ کاس رحیق - مولانا و بالعلم و الفضل اولانا - خلد آشیان - مولانا کاظم حسین رحمه اللّه المنان - بحرمة سید الانس و الجان - میر منشي فرمانفرمای ممالک هندوستان - باوجود فقدان بضاعت - و عدم استطاعت - و اختلال امور ماموري - و کارهای شخصي - از مدتی مدید - و عرصۀ بعید - جمع آوري مناقب و اوصاف و حالات خوش نویسان ایراني و عربستاني - و بالتخصیص جادو قلمان هندوستاني را بر ذمت همت خویش لازم دانسته - تا جمال شاهد مطلوب از نظر طالبان محجوب نماند - وحرکات شوقی در طبقات نوعی پدید آید - و بواسطۀ آنکه درین اوقات متاع فهم و کمالات فاسد - و بازارش کاسد - این امتعۀ نفیسه که جمهور امم بوی محتاج اند - بطاق نسیان منطمس - و بکلي معدوم و مندرس گردیده - و ذکر خیر بنان سحر بنیان - و خامۀ عنبر افشان ایشان - که در اعجاز رقم طرازي - طعنه زن

نگار خانهٔ چین و رشک ارژنگ مانی است - بکلی معدوم الخبر - و مفقود الاثر گشته - و نسخهای گوهر سلک شان درین آوان - از گردش دوران - در اطراف و اکناف جهان - چون رشتهٔ منفصم لآلی و مرجان منتشر - و هر حبه و دانه اش در رخنه و شگافی ضایع و منتشر گردیده - لهذا مدتی جدّ و جهد را پیش نهاد مقصد و بحصول این مرام بذل همت را مصروف داشتم - چنانچه بمصداق هِمَّةُ الرِّجَالِ تَقْلَعُ الْجِبَالِ - نسخهٔ قلمی المسمّی بتذکرهٔ خوش نویسان از مصنفات مولانا غلام محمد هفت (۱) قلمی المتخلص براقم - وفاتش تقریباً در سال هزار و دویست و سی و نه واقع شده - بدست آوردم - که اوراقش از مرور دهور - و وفور حوادث گردش ماه وهور - و تواتر نوایب شهور - مانند قلوب عاشقان پراگنده - و چون زلف عروسان آشفته بود - بدقت نظر -

---

(۱) مولانا غلام محمد المشهور بهفت قلمی المتخلص براقم دهلی الاصل و از جملهٔ شاگردان حکیم قدرت الله خان بوده - در انشا پردازی بزبان فارسی عدیم المثل و در علم عربی فی الجمله ربطی نیز تحصیل کرده بود - و باقسام رسم خط مثل نسخ و تعلیق و نستعلیق و ثلث و شکسته و شفیعه و ریحان مهارتی تمام داشت - وگاهی بزبان اردو اشعار نمکین نیز می گفت - پس از مدت زمانی جلای وطن کرده از دهلی بلکهنو آمد - چون مایل بفن طب بود از خدمت میرزا محمد عشق اکتساب این فن شریف نمود - وفاتش در سال مذکور اتفاق افتاد - رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ *

و امعان بصر - ملاحظه نمودم دیدم - فی الواقع نقل و طبع آن
خیلی شایسته و شایان است - اگرچه درین خصوص نیز کتب
عدیده بنظر رسیده - یکی امتحان الفضلا تصنیف میرزا سنگلاخ
ایراني و در سنه هزار و دویست و نود و یک در طهران طبع شده
است - ولیکن مصنف مذکور چنانچه ظاهر است دو مطلب
بنظر داشته - اول آنکه ذکر سي و چهار نفر از مشاهیر خوشنویسان
عراقین عرب و عجم نموده است - دوم آنکه عبارت پردازي و رقم
طرازي بحدی نموده است که بنظر اجانب موحش - و بدیدهٔ
فارسي گویان اهل ایران مونس آمده - و نسخهٔ دوم کتاب المسمّی
بخط و خطاطان تصنیف حبیب آفندي بزبان ترکي که در قسطنطنیه
در سنه هزار و سه صد و شش طبع شده - و تصنیف سوم از حضرت
والا مرتبت - سپهر منزلت - ناهید فطرت - برجیس فطنت -
گلِ بوستان حشمت و شهریاري - ثمرهٔ شجرهٔ دولت و کامگاري - شمس
العلماء الکرام - تاج الکملاء العظام - اجلّ اکرم کلمنت هوارت صاحب
اَدام اللهُ اِجلالَهُ و ابدَ اِقبالَهُ - بزبان فرانسه است - که در پاریس در
سنه هزار و نه صد و هشت میلادی حلیهٔ طبع پوشیده - چون درست
مطالعه و وارسي نمودم - دیدم ذکر چند جلد دیگر نیز در مسئلهٔ
خطّاطان دارا است - لکن مصنف معزيٰ اِلیه کتاب خود را از روی
نسخهٔ مفتاح الخطوط که در سنه هزار و دویست و چهل و نه هجري

رضا علي شاه قادري در هندوستان تصنيف نموده بود - اخذ و ترتيب
داده است - و رضا علي شاه مرحوم غالب مطالب خود را از روی
نسخهٔ ترکي سابق الذکر اقتباس کرده است - لهذا چندان توجهي
بذکر خوش قلمان عطارد نشان هندوستان نداشته اند - و اين نسخهٔ
موصوفه هم دارای آسامي خوش نويسان هند است - و هم مشتمل
بر ذکر مشکين قلمان خارج * و از قرار قول داکتور چارلس ريو نسخهٔ
ديگر اين تذکرهٔ موصوفه در کتابخانهٔ متحف برطانيهٔ (برٹش ميوزيم)
لندن موجود است - لکن ازآنجائيکه دامان آن شاهد دلربای شوخ
و شنگ - و آستين ساعد سيمين آن تحفهٔ فرنگ - بدست
نخواهد آمد - لهذا باوجود وفور زحمات - و تحمل مشقات - نسخهٔ
مذکوره را ترتيب و تنظيم نموده - در ايشياٹک سوسايٹي بمطارح
انظارِ مبارکِ اراکينِ عظامش در آوردم - بعد از ملاحظه - امر عالي
صادر شد - که کتاب مذکور باسلوب مرغوب بزيور طبع آراسته شود *
و بنابر تزئين و تتميم نسخهٔ مذکور مطالب چند که مفيد فوايد اصلي -
و منتج نتايج کلي است - بر اين نسخه افزوده - اگر چه از متقدمين
تا متاخرين - در هر زمان و بهر زبان - بلغات مختلفه - و مضامين
متشتّه - متون صحايف مشحون است - و ليکن اين بندهٔ ناچيز
هيچمدان انچه از اقوال مستنده که محل وثوق و موجب اعتماد
دانسته - از کتب معتبره مثل کتاب الفهرست ابن نديم و کشف

الظنون و فتوح البلدان بلاذري و وفيات الاعيان و مقدمهٔ ابن خلدون وغيرهم - انتخاب نموده - و بچهار مقاله ترتيب داده - و بعبارت سليس در سلک تحرير در آورده - مقدمهٔ کتاب مذکور مقرر داشتم - تا بنظر ناظرين نقش حسن قبول گيرد *

مقاله اول در بيان حدوث رسم خط عربي *

مقاله دوم در ذکر حدوث و ايجاد اقسام رسم خط اهل فرس قديم *

مقاله سوم در ذکر حدوثِ نقاط و حروف معجّمه در سلسلهٔ اسلام *

مقاله چهارم در بيان تاريخ فن خوش نويسي بر سبيل اجمال *

و در حقيقت جمع و ترکيب - و نظم و ترتيب اين روايات مربحه - و حالات صحيحه - که اسرار حکمت آميز - و نکات رغبت انگيز شان مايهٔ غيرت مستبصران - و عبرت ناظران است - وقتی فوايد اتمام - و رونق انصرام - خواهد يافت که در نظر عاليجناب - سامي القاب - اختر برج شهامت و بسالت - رخشنده گوهر درج سعادت و فخامت - شمس المدارس و المکاتب - بدر المعالي و المناقب - زبدة العلماء المحقّقين - قدوة الفضلاء المدقّقين -

سرکار شوکتمدار ادورد دینیسون روس صاحب لَا زَالَتْ شُمُوسُ اِقْبَالِهٖ بَازِغَه - وَ بُدُورُ اِجْلَالِهٖ طَالِعَه - و جناب مستطاب - رئیس اصحاب الشوری - و سر حلقهٔ ارباب الفحوی - الادیب المحقّق - الحبر المدقّق - شمع انجمن بلندرائي - چراغ دودهٔ بینائي - نیّر اعظم سپهرِ علم و هنر - سرکار جلالت آثار جَوْرج هَاوْلت تِیْپَر صاحب - اِمْ - اِیْ - اِفْ - جِيْ - اِسْ - دَامَ اِقْبَالُهُ الْعَالِيْ و عالیجاه مجدت همراه - مصباح رموز نکته داني - مفتاح کنوز معاني - فاقد المثل و النظیر - العلامة النحریر - سیّد الحکماء الکاملین - سند البلغاء الفاضلین - زنده دلان علم را سر چشمهٔ آبحیات - سرکار عالي وقار کرنل دَگلس کرِیْوِن فِیْلاَٹ صاحب - صَانَهُ اللّٰهُ عَنْ جَمِیْعِ الْعَاهَاتِ وَ الْآفَاتِ - بِجَاهِ سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَیِّدِ الْکَائِنَاتِ - وَ بِحُرْمَةِ آلِهٖ و اَصْحَابِهٖ رَفِیْعِي الدَّرَجَاتِ - عَلَیْهِمْ صُفُوفُ التَّحِیَّاتِ وَ اُلُوفُ الصَّلَوَاتِ - و مجمع اراکین عظام انجمن مذکور - قرین موقع قبول پزیرد *

امید از ناقدان بصیر - و واقدان روشنضمیر اینکه هرگاه در مجاري مسطورات سهوی یا اشتباهی بینند - یا خطائی نگرند - بحسن خلق اصلاح فرموده بذکر خیری یاد نمایند - وَ اللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ وَ عَلَیْهِ التُّکْلَانُ *

مقاله اول در بیان حدوث رسم خطّ عربي

بر مطالعه کنندگان که رای حقایق پیرای ایشان مشرق الشمسین دانش و کمال - و مجمع البحرین معارف و افضال است - مخفي نخواهد بود - که در هر قرنی از قرون - مورّخین و مصنّفین بعبارات مختلفه - روایاتی و بیاناتی دربن خصوص عنوان نموده اند - و این گمنام بامعان نظر و دقت بصر کتب تواریخ معتبره را ملاحظه نموده - و بعد از استکشاف کلي انتخاب نموده - انچه بنظر ظاهربینان دور - و بدیدهٔ حقیقت‌شناسان نزدیک و مناسب آمده - بثبت و ضبط آن پرداخته - اَلحَمدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهٰذَا *

قول اول اینکه اول کسیکه صانع و مخترع رسم خط عربي و فارسي و سایر رسوم کتابت شد حضرت آدم عَلیٰ نَبِیِّنَا وَ عَلَیْهِ السَّلام بود - که سه صد سال قبل از وفات خود این رسوم را بر گِل خام منقّش و مرتّب نمود - و آن گِلهای خام را در آتش گداخته زیر زمین پنهان داشت - چون هنگامهٔ طوفان وقوع و ظهور یافت - و ساکنین روی زمین همگي غرق و نابود شدند - و سفینه بساحل سلامت رسید - پس کشتي نشینان بر کوه جودي فرود آمدند - و بتدریج بر ربع مسکون منتشر و متفرّق شدند - هر فریقی رسمی از آنها یافته -

و ازآن نقشها صُوَر حروف کتابت خود را قرار دادند - مصنّف کتاب الفهرست همین روایت را بعینها از قول کعب که از راویان مشهور است - ذکر نموده - لیکن این را منجملهٔ اقوال ضعیفه و اخبار مردوده شمرده * قول دوم آنکه اول کسیکه واضع و مخترع رسم خط عربي شد - حضرت ادریس عَلیٰ نَبِیِّنا وَ عَلَیهِ الصَّلوٰةُ وَ السَّلام بود * قول سوم چنانچه در فتوح البلدان وغیره بطریق وثوق ذکر مي نمایند اینست - اول کسیکه واضع و مخترع رسوم کتابت عربي شد سه نفر از اهل بولان بودند - که قبیلهٔ ایشان در سر زمین انبار فرود آمده - و درانجا سکونت داشتند - اسمای ایشان مرامر بن مُرّة و اسلم بن سِدْرة و عامر بن جُدره بود - که بتائید و اتفاق همدیگر مجتمع و همدست شده حروف موصوله و مقطعهٔ عربي را بمناسبت حروف سریاني ابداع و اختراع نمودند - هریکی از ایشان موجد و مخترع هیئتی خاص شدند - مرامر بن مُرّة مخترع صُوَر و نقوش حروف گردید - و اسلم بن سِدْره فصل و وصل را امتیاز داد - و عامر بن جُدره حروف معجّمه را تعیین کرد - پس ازآن جماعتی از اهل انبار از ایشان تعلیم یافتند - و بعد ازآن اهل حیره از ایشان اخذ نمودند - و پس ازآن بشر بن عبد الملک که صاحب دومة الجندل بود - در هنگام قیام خود در حیره از ایشان اخذ این فن شریف نمود - چون در مکّه آمد - سفیان بن امیّه بن عبد الشمس

و ابو قیس بن عبد مَنَاف بن زُهْرَه بن کلاب او را دیدند - که فن کتابت میدانند - هر دو ازو استدعای تعلیم نمودند - و بشر بن عبد الملک به تعلیم ایشان پرداخت - و رسوم حروف هجا و کتابت را بایشان تعلیم نمود - بعد ازآن هر سه برسم تجارت بطایف رفتند - و درانجا غَیْلاَن بن سَلَمَةَ الثقفي از ایشان تعلیم گرفت - و بعد ازآن بشر از ایشان جدا شد - و بدیار مُضَر رفت - و درانجا عمر بن زُرَارَه از بشر تعلیم یافت - بعد ازآن بشر عزیمت شام نمود - و آنجا بتعلیم کتابت مشغول شد - بلاذري [١] مي گوید - چون پرتو شعاع آفتاب اسلام از اُفق مشرق دین مبین دمید - هفده نفر دانای رسم خط و کتابت در طایفهٔ قریش بودند - و اسامي ایشان عمر بن الخطّاب - و عليّ بن ابي طالب - و عثمان بن عفّان - و ابو عبیده ابن الجرّاح - و طلحه - و یزید بن ابي سفیان - و ابو حُذَیفه بن عُتْبَه بن ربیعه - و حاطب بن عمرو - و ابو سَلَمَه بن عبد الاسد المخزومي - و ابان بن سعید بن العاصي بن امیّه - و خالد بن سعید - و عبد الله بن سعد بن ابي سرح العامري - و حویطب بن عبد العزّیٰ العامري - و ابو سفیان بن حرب بن امیّه - و معاویه بن ابي سفیان - و جُهیم ابن الصّلت بن مَخْرَمه - و علاء بن الحضرمي - رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالیٰ عنهم - بوده است * قَول چهارم اینکه اول کسیکه صانع و موجد

---

(١) فتوح البلدان صفحه ٤٧١ *

این رسومات شد - شش نفر بودند از اهل طمس - که باین اسما موسوم بودند - ابجد - هوز - حطي - کلمن - سعفص - قرشت - و این شش نفر بمناسبت اسمای خود وضع حروف نمودند - و حروفیکه در اسمای ایشان نبود - از قبیل ثا و ضاد و ذال و ظا وغیر ذلک را بر حروف اصلي ملحق و مرتب نموده - و بعض رُوات دیگر چنین ذکر مي نمایند - که این اسماء - اسامي پادشاهان مدین است - و هلاکت ایشان در یوم الظُّلّه در زمان حضرت شعیب عَلَی نَبِیِّنَا وَ عَلَیهِ السَّلَام واقع شده بود * قول پنجم آنکه اول کسیکه بخط عربي نوشت حِمْیَر بن سبا بوده - و این روایت را ابن هشام در سیرت خود ذکر مي نماید * قول ششم اینکه اصل لغت عربي لغت حِمْیَر و جَدِیْس و طَسم و اِرَم و حَوِیْل بوده - چه اینها خلاصهٔ عرب بوده اند - و مصداق بر این قول این است - که چون حضرت اسماعیل عم حصول مجاورت حرم کعبهٔ شریف نمود - و نشو و نمای آنحضرت درآن سرزمین متبرّکه واقع شد - و بعد بلوغ رسید - در قبیلهٔ جرهم مزاوجت نمود - و بسبب پیروي حکم پدر بزرگوار بآن قبیله مانوس شده - و بمخالطت ایشان پرداخت - فلهذا بواسطه موانست و مجالست ایشان لغت عربي را اخذ نمود - و پیوسته فرزندان آنحضرت بمرور ازمنه و ایّام - بحسب حدوث و ظهور اشیا تسمیهٔ هرشی را -

بر سبیل اشتقاق کلام - بعض از بعض نموده - و چون قبایل عرب فی الجمله کثرتی یافتند - بسبب تفریق - لغت هر قبیله انفراد پزیرفت - که تا کنون این قانون در اصول - مشترک البین است - امّا در لهجه و فرع فی الجمله اختلاف واقع است - و اول کسیکه بعربي نوشت - نفیس و نصر و تیماء و دومه فرزندان حضرت اسمعیل علیه السلام بوده اند - که ایشان حروف را مفصّل و مشرّح وضع نمودند * قول اخیر قریب بحق است - و قابل قبولیت نفس سلیم و طبع مستقیم است - و نیز در تواریخ معتبره و کتب مستنده همین مذکور است * ابن ندیم مي گوید که در آغاز مراسمِ خط نویسي - رسم خط مکي بود - چون این رسم شایع گردید - و بمدارج کمالات ترقي یافت - رسم خط مدني ازو مشتق نمودند - چون این رسم نیز در حجاز و عراق عرب شایع شد - اهل بصره رسم خط خاص از رسم مدني اختراع نمودند - و بعد ازآن اهل کوفه رسم خطی مخصوص از رسم بصري استخراج نمودند - که برسم خط کوفي در آفاق مشهور گردید *

مقاله دوم در حدوث و ایجاد اقسام رسم خط اهل فرس قدیم

مورخین فرس دریں باب - ببیانات مختلفه و روایات متفرقه اوراق صحایف را مشحون و مزین نموده اند - اما آنچه روایات

موثقه بنظر رسیده از کتاب الفهرست ایراد نموده ایم - وَالعُهدَةُ عَلَی الرُّوَاةِ - بعض گویند که در بدو امر کیومرث که قوم فرس او را آدم ابوالبشر می دانند - متکلم بلغت فارسي شد - و بمقتضای اَلنَّاسُ عَلیٰ دِینِ مُلُوکِهِمْ - و سَالِکُونَ طَرِیقَ سُلُوکِهِمْ لغت او را در عالم منتشر نمودند * و برخی برانند که اول کسیکه بفارسي نوشت بیوراسپ بن ونداسپ بود - که مشهور بضحّاک است * و جمعی قایل اند که افریدون بن اثفیان - پس ازآنکه بر معمورهٔ روی زمین تسلط یافت - مملکت را بر پسران خود که سلم و طوس و ایرج بودند - قسمت نمود - و هر کدام را بحصهٔ مخصوص امتیاز بخشید - و درمیانهٔ ایشان فرمانی بزبان فارسي نوشت که بان دستور العمل رفتار نمایند * و ابن ندیم از کتاب الوزراء که از مصنّفات ابو عبد الله محمد بن عبدوس الجهشیاري است - نقل نموده که رسم نوشتن بزبان فارسي تا قبل از زمان گشتاسپ بن لهراسپ بسیار قلیل بوده - و مردم آنوقت بنوشتن مطالب ببسط و تفصیل و تشریح بهیچ گونه هنر و اقتداری نداشتند - و یک کلمه را بدقت تمام بتسوید یک صفحه مي‌نوشتند - و مطالعه کنندهٔ او نیز بشق النفس تحقیق مطلب نمودی - در هنگامیکه بستاسب زینت آرای افسر و دیهیم سلطنت گردید - رسم نوشتن درمیان مردمان وسعت یافت - و چون زردشت بن اسبتمان ظاهر گشت - و در

اجرای شریعت مجوس موفّق و مؤیّد گردید - کتابی عجیب
بیرون آورد - که بر جمیع لغات مختلفه حاوي بود - و مردمان را
بتوسیع رسم خط و نوشتن ترغیب و تاکید نمود - لهذا مردمان آنزمان
بواسطۀ پیروي آن موجد طریقت بتعلیم و تعلّم رسم خط - همت
گماشتند - ابن مقفّع ذکر نموده که اهل فرس را هفت گونه رسم قلم
هست که هر یکی ازآن رسوم خصوصیتی خاص دارد و از دیگران
ممتاز است - و از جملۀ این رسوم یکی ویش دبیریه است که
دارای سه صد و شصت و پنج حرف است - و بان علم فراست
و تفاول و اشارات چشم و ابرو و امثال اینها مي نوشتند - ابن ندیم
که در سنۀ سه صد و هشتاد و پنج هجري قدسي وفات کرد
مي گوید - که درین هنگام آن رسم خط بکلي معدوم و هیچ کسی در
ابنای فرس دارای آن رسم خط نیست * دوم کستج که شرطنامه
و استجارۀ زمین و قطعات جلي و خفي را بآن رسم مي نوشتند -
و ایضا بآن نگین خاتم و طرز ملبوس و فرش خانه را نقش
و زینت آرائي مي دادند - و نیز سکۀ درهم و دینار ایشان بهمان
رسم بوده - و عدد حروفش بست و هشت - سوم نیم کستج که بآن
کتب طبّیه و فلسفیّه را بقید کتابت مي آوردند - و بست و هشت حرف
بود * چهارم شاه دبیریه که سلاطین و ملوک عجم باستعمال آن حروف
درمیان خود شان نامه و پیام مي نمودند و رموز امور سلطنت

خود را بهمان رسم ثبت مي كردند - و اين رسم خط را از ساير اهل مملكت مخفي و پوشيده مي داشتند - تا كسى بر اسرار امور سلطنت ايشان واقف و آگاه نشود * پنجم هام دبيريه و نامه دبيريه كه داراى سي و سه حرف بود - و اين رسم خط مخصوص اصناف عمومى اهل مملكت بوده * ششم راز سهريه كه طبقهٔ سلاطين اسرار رموز سلطنتى خود را بو عايا باين حروف مي نوشتند - و عدد آن چهل حرف كه هريك را شانى و صورتى مخصوص و شكلى جداگانه بود * هفتم راس سهريه كه بان علم منطق و حكمت مي نوشتند - و عدد حروف آن بست و چهار حرف و بعض با نقاط بودند * و قاعدهٔ هجائى كه مسمى بزوارشن و تقريبا هزار كلمه بود - داشتند - و اين كلمات را هم موصول و هم مفصول مي نوشتند - و بهمين كلمات فرقى ميان متشابهات مي نمودند - اين همه رسوم بقراريكه در كتاب الفهرست نوشته است - مذكور شد - چنانچه در زمان سلطنت طبقهٔ فرس كه تمامي روى زمين را مسخر كرده - و ترقي و تمدن عمومي ايشان بدرجهٔ عليا رسيده - اين مرسومات درميان آن قوم شريف متداول بود - ليكن بمقتضاى زوال آن دولت عظيمه اين مرسومات نيز رفته رفته بكلي معدوم و نابود گرديد *

فصل سیوم در ذکر حدوث نقاط و حروف معجّمه در سلسلهٔ اسلام

حدوث نقاط و حروف معجّمه را بچند نوع روایت نموده اند - در بدوِ اسلام اخذ و تحصیل قرأت قرآن شریف و احادیث مقدّسه از افواه الرجال بود - که بتائیدِ تلقین از زبان همدیگر اصغا و حفظ مي نمودند - پس چون اسلامیت بکثرت رواج یافت - و سلسلهٔ اسلام قوي شد - فرقهٔ اسلامیان بواسطهٔ حروف متشابه الصُّوَر مضطر شدند - قولی هست که اول کسیکه بوضع نقاط اقدام نمود - مرار بود - و حروف معجم را عامر مبتدع گردید - وبقول دیگر ابو الاسود الدُّئلی بتلقین حضرت علي رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اینها را وضع نمودند - بعضی مي گویند که نصر بن عاصم - و بقول دیگر یحیی بن یعمر - بحکم حجّاج بوضع نقاط اقدام نموده بود - اما بحسب ظاهر ز مجمع اقوال استنباط مي شود - که باید وضع نقاط در حین ابداع اختراع حروف بوده باشد - چه بسیار مستبعد مي نماید که حروف با وجود تشابه صوري تا زمان جمع نمودن و اصحاف مصحف - عاري از نقاط باشد - و نیز بروایات متعدّده و اقوال متکاثره این امر بثبوت رسیده - که صحابهٔ کرام رِضْوَانُ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ اَجْمَعِيْنَ - مصحف را از هر چیز حتی از نقاط هم تجرید نمودند - و این

مسئله واضح مي نمايد که سابقاً نقاط موجود بوده است - و الا تجريد از نقاط چگونه ممکن باشد وَ اللهُ اَعْلَمُ *

فصل چهارم در بيان تاريخ فن خوشنويسي بر سبيل اختصار

آنچه در کتب تواريخ معتبره بنظر رسيده - و طرف يقين ومحل وثوق است - اينکه در صدر اسلام اول کسيکه بنوشتن مصحف - داراي هنر بلند - و رتبهٔ ارجمند - و مدارج سعادتمند - و موصوف بحسن خط بود - و اشعار و اخبار خوش اسلوب - بطرز مرغوب - جهت وليد بن عبد الملک مي نوشت - خالد بن ابى الهيّاج بود که رسم خط او بخط کوفي مشهور آفاق است - و سعد او را باين منصب مقرر کرده - و او مخترع رسوم ديگر هم بوده است - چنانچه در شرح العقيله مفصلاً مذکور است - و کتبهٔ سورهٔ مبارکهٔ وَ الشَّمْسِ وَ ضُحٰيهَا به آب طلا بطرف قبلهٔ مسجد حضرت خاتم الانبياء عَلَيْهِ التَّحِيَّةُ وَ الثَّنَاءُ نوشته بقلم اوست - و روايت است که حضرت عمر بن عبد العزيز رض ازو خواهش نوشتن تمام مصحف نمود - پس مصحفي بنهايت هنرمندي و طرز داني و تذهيب باتمام رسانيد - و نزد وى برد - چون نظر حضرت عمر ثاني رض بان مصحف گرامي افتاد - بوسيد - و بر سر و چشم ماليد - و ملاحظهٔ بسيار

بامعان نظر در اسلوب نوشتن و طرح جداول و طرز سطور وی نمود -
در ادای حق قلم او متحیّر آمد - که صله و انعام متجاوز از وهم
و قیاس است - لهذا مصحف را بوی بارداد - و از جملهٔ خوش
نویسان ابو یحیی مالک بن دینار که مولای سامة بن لُؤَی بن
غالب بود - و مصحف را باجرت مي نوشت - وفاتش در سال
یکصد و سي هجري وقوع پذیرفت - و از جملهٔ کتّاب مصحف که
بحسن خط موصوف بودند یکی خشنام البصري و دوم مهدي
الکوفي که در ایام هارون الرشید بوده اند - و نیز ازآنجمله ابو حدی
الکوفي بود - که در ایام خلافت معتصم عباسي از نویسندگان بزرگ
و حاذق ترین معاصرین خود بود - و مصحف را بنهایت لطافت
مي نوشت - و بعد ایشان جماعتی دیگر ظاهر شدند - ازآنجمله ابن
ام شیبان و مسحور و ابو حمیرة و ابن حمیرة و ابو الفرج که در زمان
ابن ندیم موجود بوده اند - و آنانکه مصحف را برسم خط محقق
و مشق و امثال آن مي نوشتند - ابن ابي حسّان و ابن الحضرمي
و ابن زید و محمد بن یوسف الفریابي و ابن ابي فاطمه و ابن مُجالِد
و شرا شیر المصري و ابن سیر و ابن حسن الملیح وحسن بن النعالي
و ابن حدیدة و ابو عقیل و ابو محمد الاصفهاني و ابو بکر احمد بن
نصر و پسر او ابو الحسین بوده اند * ابن ندیم و حاجي خلیفه از قول
ابو العباس احمد بن محمد بن ثوابه نقل نموده اند - که در ایام

خلافت بنوامیّه اول کسیکه بنوشتن مصحف مشهور و بحسن خط معروف بود قُطبه بود - که از وفور هنرمندی و حذاقت طبعی رسم خط را بچهار نوع استخراج نمود - باشتقاق بعض از بعض - و بعد ازآن در اوایل خلافت بنی عباس درین فن ضحّاک بن عجلان فرید دهر و وحید عصر خویش گشت - و بازدیادِ کششهای مرغوب و دلپذیر- عروس خط را زیب و زینت بخشیده - وفاتش در سنه یکصد و پنجاه و چهار وقوع یافت - و سپس ازو اسحق بن حمّاد در خلافت منصور و مهدی عباسیان در فن خوش نویسی مشهور و معروف گردید - و مجمعی از طلاب در حلقهٔ درسِ مشق و تکمیل این فن شریف نمودند - و اسامی ایشان یوسف کاتب او ملقب بلقوه شاعر- و ابراهیم بن المحسن که بر یوسف رتبهٔ برتری جسته - و شقیر خادم قاسم بن منصور و ثناء کاتبه جاریهٔ ابن فیوما و عبد الجبار الرومی و شعرانی و ابرش و سُلیم خادم جعفر بن یحیی و عمرو بن مسعده و احمد بن ابی خالد و احمد الکلبی کاتب مامون عباسی و عبد الله بن شدّاد و عثمان بن زیاد العایل و محمد بن عبد الله ملقّب بمدنی و ابو الفضل صالح بن عبد الملک تمیمی خراسانی است - و جملگی دارای رسم خط اصلیه موزونه شدند که عبارات از دوازده نوع رسم قلم است - باین تفصیل قلم الجلیل - قلم السجلات - قلم الدیباج - قلم الطومار

الكبير - قلم الثلثين - قلم الزنبور - قلم المفتح - قلم الحرم - قلم العهود - قلم القصص - قلم الحرّاج - و این جماعت در اصناف این گونه رسم خط بنهایت مهارت و اقتدار باختراع طرزهای شیرین و اسلوب‌های دلنشین شهرت تمام داشتند - اِنْتَهی * وقتیکه طبقهٔ بنوهاشم ظاهر شدند - احداث رسم خط که مشهورا بخط عراقي است نمودند - و پیوسته در ترقي دادن آن سعي کما ینبغي مي کردند - چون امر خلافت بمامون عباسي دایر شد - محرک صنعت تجوید خطوط گردید - سپس شخص دیگر ظاهر شد - که مشهور به اَحْوَل محرز که از تمام رموز کتابت مطلع و باخبر و از سایر نکات ماهر بود - پیوسته بمراسم و قوانین خط تکلم مي نمود - و مخترع انواع رسوم نوشتن گردید - و بعد قلم المرصع - و قلم النسخ - و قلم الریاسي که مخترع آن ذو الریاستین فضل بن سهل است - و قلم الرقاع - و قلم غبار الحلیه این پنج رسم قلم دیگر ظاهر و مشهور شدند - بعد از اینها اسحق بن ابراهیم تمیمي که مکنّی بابي الحسین و معلم مقتدر عباسي و اولاد او بود - او هم در ایام عصر خود بهترین کتّاب و سرآمد کل - مشهور و معروف بود - و در رسم الخط رسالهٔ تالیف کرده - و مسمی بتحفة الوامق نموده - و اسحق تحصیل این کمالات را از ابن مَعْدان و غلامش ابو اسحق ابراهیم النفس نموده - و این شیوهٔ مرضیه را درمیان اقربای خود

جاري داشت - و تمامي خويشان و اولاد او اکتساب اين کمالات
نموده گوی سبقت و نيک نامي از معاصرين خود ربوده - خصوصاً
برادر او ابو الحسن که قدم بقدم و نعل بنعل بمسلک وی پيروي
نموده - و کذلک پسرش ابو القاسم اسمعيل بن اسحق بن ابراهيم
و پسر زادهٔ او ابو محمد القاسم بن اسمعيل بن اسحق و ذريهٔ او
ابو العباس عبد الله بن ابي اسحق - و اين گروه رسوم خط را
بر وجه اتم و اکمل تحصيل نمودند - و درآن عهد و زمان در
حسن خط و ظرافت نکات کتابت - احدی بپايهٔ ايشان نرسيده -
و از جملهٔ نويسندگان بنووجه الغعجه و ابن منير و زنفلطي و روايدی
بوده اند - و ايضاً خوش نويسانيکه در سلسلهٔ وزرا خوش قلم
بوده اند - يکی ابو احمد عباس بن حسن و ابو الحسن علي بن
عيسی که وفاتش در سنه سه صد و سي و چهار وقوع پزيرفت -
و ابو علي محمد بن علي بن مقله که مولد شريفش هنگام عصر
در روز پنجشنبه بيست و يکم شوال سنه دويست و هفتاد و دو -
و وفاتش روز يکشنبه دهم شوال سنه سه صد و بيست و هشت اتفاق
افتاد - و برادرش ابو عبد الله الحسن بن علي - و مولد شريفش
اول فجر روز چهار شنبه سلخ شهر رمضان المبارک سنه دويست
و هفتاد و هشت - و وفاتش در شهر ربيع الاخر سنه سه صد و سي
و هشت وقوع پزيرفت - و اين دو برادر طرح خوش قلمي را
بعليا مدارج رسوم ترقي دادند - که بنسبت کتّاب سلف بمراتب

احسن و اعلی مي نوشتند - و از اولاد ایشان ابو محمد عبد الله و ابو الحسن بن ابي علي و ابو احمد سلیمان بن ابی الحسن و ابو الحسین بن علي بوده اند - و در خانوادۀ ایشان این طرز و سبک خوش نویسي بدرجۀ رسید که از متقدمین تا متاخرین هیچ کس بدرجۀ ایشان نرسیدند - صاحب کشف الظنون مي نویسد که ابن مقله اولین کسی است که مبتدع و مخترع رسم خط بدیع است - لهذا نام نکویش در دایرۀ حیات تا دامن قیامت باقي است - و بعد ازین علي بن هلال معروف بابن البوّاب ظاهر شد - و رسم خط بدیع را بنهایت خوش اسلوبي و بطرزی بسیار مرغوب ترتیب داده - در سال چهار صد و سیزده هجري وفات یافت - در متقدمین دیده نشد که در نوشتن بآن اسلوب و آبداري قلم کسی مانند او یا قرین او بوده باشد - اگرچه ابن مقله اول مخترع این رسم است - و فضیلت او بر دیگران بجهت مسبوقیت و هم من باب حسن خط است - اما ابن بوّاب این طریقه را تنقیم و تنظیف کرد - و بحلیۀ تحلّي تجلّي داد - و کسوت بهجت و طراوت پوشانید - و شیخ او محمد بن اسد الکاتب بود - و بعد از ابن البوّاب - ابو الدر ظاهر شد - که نام او یاقوت بن عبد الله الموصلي بود - و در سال ششصد و هیجده هجري وفات یافت - و بعد از او ابو الدر یاقوت ابن عبدالله الرومي الحموي بود - و در سال ششصد و بیست و شش هجري وفات کرد - و بعد ازآن یاقوت بن یاقوت بن عبد الله الرومي

المستعصمي بود - وفات او در سال ششصد و نود و هشت هجري واقع شد - و همين ياقوت مستعصمي است - كه ذكر خير او مشهور آفاق در اطباق الرجال الى يوم التلاق نَقل هر محفل و نُقل هر مجلس است - و بعد از آنها چيزيكه در طبقهٔ متاخرين شهرت يافته اين شش رسم القلم است كه مشهور بثلث و نسخ و تعليق و ريحان و محقق و رقاع است - و اشخاصيكه در اين فن شريف خصوصاً در اين شش رسم قلم سر حلقهٔ نويسندگان عالم - در سلسلهٔ بني آدم بوده اند - ابن مقله - و ابن البواب - و ياقوت - و عبد الله ارغون - و عبد الله صرّاف - و يحيى صوفي - و شيخ احمد سهروردي - و مبارك شاه سيوفي - و مبارك شاه قطب - و اسد الله كرماني - اند - و از جملهٔ مشاهير كتّاب در بلاد روم حمد الله بن شيخ الاماسي و پسرش دده چلپي - و جلال - و جمال - و احمد قره حصاري - و شاگردان او حسن - و عبد الله الاماسي - و عبد الله قريمي و غير ذلك اند اِنْتَهیٰ - ابو الفضل علاّمي بن مبارك مي گويد كه در متاخرين مولانا عبد الحي كه منشي ابو سعيد ميرزا بود - در خط تعليق يد طولیٰ داشت - و مولانا درويش اين طرز خط را از او بدرجهٔ اعلیٰ رسانيد - امّا از منشيان هند هيچكس برابر اشرف خان كه از منشيان حضرت شاهنشاهي جلال الدين اكبر غازي بود - نمي نوشت - و خواجه عبد الله صيرفي - و ملا محي شيرازي - و ملا عبد الله آش پز هروي - و ملا ابو بكر - و ملا شيخ

محمود - و خواجه عبد الله مروارید این رسم خط را بپایهٔ اعلی رسانیدند - چنانچه صیت خوش نویسي ایشان در اطراف و اکناف عالم منتشر گردید - و در زمان امیر تیمور گورگان خواجه میر علي تبریزي از نسخ و تعلیق خط هشتم را ابداع نمود - که آنرا نستعلیق نامند - و از شاگردان او دو کس این رسم را پیشگاه همت والا نژاد گذاشتند - و بر معاصرین خود رتبهٔ تفوق یافتند - یکی مولانا جعفر تبریزي - و دیگر مولانا اظهر - لیکن در این موضوع علامي ایراد نموده و مي گوید که خاطر تامل دارد بواسطهٔ آنکه بسا خطوط نستعلیق که پیش از زمان حضرت صاحبقراني نوشته بودند - بنظر در آمده است - و از خوشنویسان نستعلیق مولانا محمد اوبهي است - و سرآمد همه مولانا سلطان علي مشهدي است که خط را درین طرز بدیع بپایهٔ والا نهاد - اگرچه از مولانا اظهر تعلیم نگرفته - اما از خطوط وی بسا استفاده نموده - و فیض وافر برداشت - و شش کس از شاگردان مولانا درین طرز خط مشهور آفاق شدند - یکی سلطان محمد خندان - دوم سلطان محمد نور - سوم مولانا علاء الدین - چهارم محمد هروي - پنجم مولانا زین الدین عبدي نیشاپوري - ششم محمد قاسم شاد بشاه و هر یکی بطرز مخصوص بدلربائي گروهی ممتاز گشت - دیگر مولانا سلطان علي شیر مشهدي - و مولانا هجراني که درین خط رتبه دارند - و بعد از ایشان سر دفتر خوشنویسان نستعلیق مولانا

میر علي هروي است - اگرچه بظاهر شاگردیٔ مولانا زین الدین کرد - اما از خطوط مولانا سلطان علي استفاضهٔ تمام نمود - و از جودت و ذهانت خویش - تغییر روش بیش نموده - تصرفات نمایان یادگار گذاشت - یکی از ایشان پرسید - که میان خط شما و خط مولانا سلطان چه فرق است - گفت که من هم خط را بکمال رسانیده‌ام - لیکن آن نمکی که در خط مولانا سلطان علي هست در خط من نیست - دیگر مولانا ملا محمد حسین تبریزي - و میر سید احمد مشهدي - و ملا حسن علي مشهدی - و مولانا شاه محمد نیشاپوري - و میر مُعِز کاشي - و میرزا ابراهیم اصفهاني اند - و دیگر کاتب جادو رقم مولانا محمد حسین کشمیري است - که در عهد سلطنت بادشاه جمجاه جلال الدین محمد اکبر بادشاه غازي مسند کتابت مزین بذات شریفش بود اِنْتَهی - و دیگر از اشخاص مشهور و کاتبان معروف که لوای شهرت در این فن بر افراخته - مولانا میر عماد قزویني - و مولانا عبد الرشید دیلمي - و مولانا میر محمد مومن حسیني عرشي - و شاه عزیز الله بخاري - و خلیفه غلام محمد دهلوي - و هدایت الله زرین رقم - و مولانا میر محمد صالح کشفي - و میر سید علي خان تبریزي جواهر رقم و غَیْرُ ذٰلِکَ هستند - که شرح احوال ایشان در ضمن کتاب مذکور است - هٰذَا مَا اَرَدْنَا اِیْرَادَهُ فِي هٰذِهِ الْمَقَالَات - وَ اللّٰهُ خَیْرُ مُعِیْن - اِیَّاهُ نَعْبُدُ وَ بِهٖ نَسْتَعِیْن - وَ آخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْن *

بسم الرحمن الرحیم

در حمد

ای قطعهٔ لطف زیر مشقِ کرمت
اوراق عطا ز خسروانِ رقمت
مجموعهٔ رحمت بکتابی گهِ فیض
شادابیِ خط یافت ز جَفَّ الْقَلَمت

در نعت

چون خامهٔ اسلام در آورد بدست
نقش خط نسخ دین اغیار نِشَست
شد نستعلیق گو لب اعجازش
بازار زمان ثلث انگار شکست

بر آگاه دلان خُبرت پر روشن است - که این اعجوبه آفرینش که او را خط خوانند چون عالم قدیم بی سر و بن است - نه او را بدایت است نه او را نهایت - در هر زمانی هر طایفهٔ روشی خاص در نقوش آن پرداخته - چون هندي و یوناني و سریاني و قبطي

و معقلي و عبري و انگریزي و فرنگي و کشمیري و کوفي و حبشي و ریحاني و روحاني وغیره - در بعضی کتب - عبري را بآدم نسبت کنند - و طایفهٔ بادریس که خط معقلی را ترتیب داده *

در بیان قلم

بدانکه بهترین قلم آن بود که پخته باشد یعنی نه خام بود و نه سوخته - و نشان پختگي آنست که رنگ بغایت سرخ بود و نه سفید - و نه در سفیدي زردي باشد و نه در سرخي سیاه رنگ بود - و قلم ثقیل باشد و محکم - و اندرون او سفید باشد - و رگهای قلم راست باید - و اگر رگهای قلم راست نباشد - در کتابت لایق و فایق نیست - و در درازي شانزده انگشت یا دوازده انگشت باشد - و سطبري آن از سر انگشت کوچک - و اگر سبک و سیاه باشد عمده نیست * در قلم شش تن بود - سه ازآن حسن سه ازآن قبیح - سرخ و سخت و سنگي - و دیگر سبک سست و سیاه * * ابیات *

اولاً میکنم بیان قلم
بشنو این حرف از زبان قلم
قلم سرخ رنگ مي باید
نه به سختي چو سنگ مي باید
نه سیاه و نه کوته و نه دراز
یاد گیر ای جوان ز روی نیاز

معتدل نه سطبر نه باریک
اندرونش سفید نی تاریک
نه درو پیچ نه درو تابی
ملک خط راست نیک اسبابی
گر قلم سخت باشد و گر سست
دست را زین و زان نباید بست
قط اول نکو نمي آید
دویمش گر نکو بود شاید
قط اوسط کني خطا باشد
گر محرّف کني روا باشد

در بیان ساختن مداد یعني روشنائي و ترکیب آن که استادان متقدمین یعني یاقوت مستعصمي وغیره هر یک ترکیب مرکّب بر وضع خود بیان نموده

اگر خواهي که بشناسي سیاهي
بگویم با تو تحقیقش کَمَاهِيْ
سیاهي نزد ما نیکوتر آن ست
که اندر دیده برّاق و روان است

و لیکن چون سواد دیده باید
که در آبش خلل پیدا نیاید
بداند هرکه از اهل تمیز است
که اجزای سیاهي چار چیز است
نخستین زاگ دویم دودهٔ پاک
ولی هم سنگ باید دوده با زاگ
سیوم جزو سیاهي هست مازو
ولی مازو بود هم سنگ هر دو
بود جزو چهارم صمغ خوشرنگ
ولی هر جزو او را ساز هم سنگ
سیاهي چون به پالوده رساني
ز کرپاس لطیفش بگذراني

چون زاگها عزیز الوجود کمیاب اند اگر نباشد بدل آو شبّ یماني کنند * شعر *

زاگ سوری سرخ باشد قلقدیس اسفید دان
سبز قلقند است و باشد زرد زاگ قلقطار

و اجود ترین همه زرد است - مازو را جو کوب در دو چندان آب یکشب بخیسانند - و با زاگ سوده در ظرف آهني غلیان نمایند که نصفی باز آید و تقطیر کنند - و در ظرف مزجّج یا در سنگ سماق - بضرورت

هاون آهني و برنجي - بالای دوده و صمغ چکانند و صد ساعت سحق کنند • • شعر •

هم سنگ دوده زاگ است هم سنگ دوده مازو
هم سنگ هر سه صمغ است و انگاه زور بازو

ترکیب آنست که دوده بگیرند - و در کاغذ پیچند - و در خمیر گیرند - و در تنور گرم بر سر خشت پخته نهند - تا که آن خمیر پخته گردد - و پس ازآن بیرون برآورند - و دوده را در هاون یا کڑهائی آهني ریزند - بعد از آن صمغ عربي را در ظرفی کنند - وآب دران اندازند مقداری که چون بگدازد بقوت عسل بود - پس پارۀ صمغ حل کرده را در هاون ریزند - و آن دوده را در آب‌صمغ خمیر سازند - و بسیار بدسته بکوبند وبمالند - بعد ازآن مازو را بگیرند و بشکنند - و دوچندان آب درو ریزند - و برگ حنا و برگ مورد از هر یک یکدرم - و همه بر سر مازو ریزند - و آب مازو و آب زاج و آب چوب بیجاسار ریزند - و یکشبانه روز بگذارند - و بعد از آن بر آتش نهند و بجوشانند و کفچه زنند •

در بیان روشنائیٔ پایدار

اختراع خوشنویسانست در خط بیشتر
کرده حل این عقده را هر کس برغم یکدگر
تا شود تحریر ابیض متصل هر حرف را
آورد نقّاش نادان را صداعی زان بسر

مردمان دیده ور کردند ایجادش بفکر
لیک کوشیدند در اخفا ز اقران بیشتر
چون میسر شد بمن این نسخه از فضل خدا
نعمت حق را نپوشیدم ز یاران دگر
کرده‌ام اظهار آن اسرار بر مشتاق خط
تا صدف سان گوش او گردد ز نظم پر گهر
روی کاغذ را بکن آهار و پشتش را مساز
از کمال احتیاط خود چو گل رنگین و تر
بعد از آن بر روی کاغذ مهره کن بر پشت او
تا که از آئینه باشد در نوشتن صاف تر
توتیای سبز را باریک کن چون سرمه سا
حل نما در آب خالص ای گرامی نامور
توتیا یک جزو بستان روشنائي دان دو جزو
حل در آب توتیا کن روشني را سر بسر
میدهد تحریر ابیض را مضرت بی شمار
آب ساده در سیاهي گر کني داخل دگر
گر شوي محتاج اجرای قلم ای نکته دان
گیر آب توتیا کان آب ندهد خود ضرر
بعد از آن بنویس هر چیزی که منظورت بود
خط شکسته نسخ یا تعلیق یا خطي دگر

خامه کوته خانهٔ هم نیست در این خط روا
خشک گردد در نوشتن حرفهایش زود تر
گر ضرر افتد میان شق سر موئ گذار
تا مرکّب از شگاف او کند افزون گذر
ریزش آن روشني یکسان بود خوشتر ترا
سر زند تحریر ابیض هر طرف از هر ممر
پارچه لُگ را بکن تر بعد از آن با هر دو دست
ده فشارش تا نماند از رطوبت بس اثر
پس دو ته آن پارچه را بر فراز تخته کن
تاکه از چین و شکنج ایمن بود او سر بسر
یک ته دیگر سر بالائ آن کن پارچه
خشک و نازک در قماش از جنس محمودی دگر
درمیان آن ته باریک نه مکتوب را
تا در آید نصف زیر و نصف دیگر بر زبر
ربع ساعت کن توقف یا که از قرآن بخوان
نصف سي پاره بطور ناظران دیده ور
یا ز آب و یا ز لب تر کن سر انگشت را
نه به پشت خط که تحریرش چنان شد جلوه گر

چون نمایان شد ترا تحریر رنگي خشک کن
ور نمایان نیست دیگر صبر کن لمح البصر
بعد ازآن بر پشت کاغذ رنگ کن از رنگها
احمر و اصفر کبود و سبز عنّابي دگر
بهر این تحریر ابیض سالها کردم تلاش
تا بسعي آمد سر این رشته در دستم دگر
در بیان و در نوشتن فرق بسیار آمده
میشود از تجربه معلوم بر اهل هنر
سالها این راز مخفي بود در خاطر مرا
تا ز چشم مردمان این جنس باشد مستتر
هیچ کنهی بهر این تحریر نتوانم نهفت
زانکه دنیا فاني و باقیست علم داد گر
گر تو کوشي در خطا از خویش دان سهو القلم
ورنه من نفهفته ام این راز ای فرخنده فر
لیک مي باید ترا از بهر این عقل تمام
تا نه بیني شام را از نقص بینائي سحر
کثرت گفتار مي باشد بخاطرها گران
زین سبب کرده علي اشعار خود را مختصر

در ذکر خوشنویسان

ضیاء الحق حسام الدین چلبي مرید (۱) مولوي روم بود - نستعلیق کتابت خوب میفرمود - و خوشنویس عصر خود بود *

---

(۱) جناب مولانا حسام الدین چلبي - که نام اصلي ایشان حسن ابن محمد بن حسن بن اخي ترک بوده - بموجب ذکر تذکرهٔ دولتشاه - صفحه ۱۹۵ - مرشد جناب مولانا جلال الدین رومي بوده است - چنانچه مینویسد - که در آخر جناب مولانا روم دست ارادت در دامن تربیت شیخ العارف المحقق چلبي حسام الدین قونیوي زد - و مرید او شد - و مولانا کتاب مثنوي را باشارت چلبي حسام الدین مي گوید من المثنوي المعنوي المولوي

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار ... این سیوم دفتر که سنت شد سه بار

مدتی این مثنوي تاخیر شد ... مهلتي بایست تا خون شیر شد

و امّا در تذکرهای متعددهٔ دیگر بر خلاف این مسئله است چنانچه شمس الدین احمد افلاکي - در کتاب خود المسمیٰ بمناقب العارفین که باشارهٔ مرشد خود مولانا عارف چلبي پسر زادهٔ جناب مولانا روم در شرح حالات مولانا و اولاد و اتباع ایشان در سنه هفتصد و پنجاه و چهار تصنیف نموده - چنین ذکر مینماید . که حسام الدین چلبي یکی از مریدان خاص جناب مولانا روم و محرم راز در هرکار یار و مددگار او بوده است - و این قول اصح مي نماید - وفات حسام الدین چلبي بموجب ذکر سفینة الاولیا . صفحه ۱۰۹ . در سنه ششصد و هشتاد و سه هجري بوقوع پیوسته . رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِمْ اَجْمَعِیْن

۱۲ مصحح *

سید ذو الفقار (۱) در عهد سلطان محمد خوارزم شاه شاعر و خوشنویس بود *

خواجه همام (۲) در وقت اتابک محمد شاهزاده (۳) ممدوح شیخ سعدي باوجود فضیلت خوشنویس بود - و اتابک محمد شاهزاده نیز با وصف علم و فضل چند خط را بمرتبهٔ کمال رسانیده *

---

(۱) در مسئلهٔ روزگار سید ذو الفقار که نام اصلي آن بزرگوار سید قوام الدین حسن بن صدر الدین علي است - تذکره نویسان اختلاف نموده اند - چنانچه در تذکرهٔ دولتشاه صفحه ۱۳۱ و هفت اقلیم مذکور است - که ظهور سید مغفور در روزگار دولت سلطان محمد بن تکش خوارزم شاه (که از سنه پانصد و نود و شش الی سنه شش صد و هفده سلطنت داشت) بوده است - و بموجب عرفات العاشقین و آتشکدهٔ آذر - سید مرحوم بواسطهٔ آن قصیدهٔ غرّا المسمیٰ بمفاتیح الکلام في مدایح الکرام که در مدح صدر اعظم محمد الماستري وزیر شیروان انشاء کرده بود - سفارشی از وزیر مذبور در دست داشته در عراق بخدمت یوسف شاه اتابک لر رسید - و در جرگ ملازمان سلطان منسلک گردید - و وفات آن سید عالي تبار در سنه شش صد و هشتاد و نه وقوع یافت رَحْمَةُ اللّهِ عَلَيْهِ ۱۲ مصحح *

(۲) بر حسب ذکر تذکرهٔ دولتشاه - صفحه ۲۱۹ - خواجه همام الدین از جملهٔ شاگردان خواجه نصیر الدین طوسي است - و از اقران مولانا قطب الدین علامهٔ شیرازي است - و در شهور سنه ثلاث عشر و سبع مائه وفات یافت - و در تبریز آسوده است و خانقاه او معین است ۱۲ مصحح *

(۳) سلطنت اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگي ممدوح شیخ سعدي عَلَيْهِ الرَّحْمَة از سنه ششصد و بست و سه الی سنه ششصد و پنجاه و هشت بوده است - حبیب السیر - جلد دوم - جزو چهارم صفحه ۱۲۹ * ۱۲ مصحح *

سیف‌الدین اسفرنگی [۱] مرد صاحب علم و صاحب سخن بود - و چند خط را خوب می نوشت - و در زمان سلطنت چنگیز خان و اولادش خط نستعلیق و رقاع رواج یافت - و سیف الدین اسفرنگی خوشنویس عهد سلطان سنجر است *

نظام الملک [۲] وزیر همعصرِ عمر خیام و حسن صباح - صاحبِ دفتر - خوشنویسی گذشته که باوجود علم و هنر و سیاق - خط نستعلیق و رقاع بکمال خوبی مینوشت *

خواجه نصیرالدین طوسی [۳] در هر علم صاحب کمال بود - و در جمیع خطوط ید طولیٰ داشت و خوشنویس بود - در روزگار هلاکو خان مختار شده بالکل قلاع ملاحده فتح کرد - چنانچه درین باب خود گوید *

---

(۱) حالات مولانا سیف الدین اسفرنگی در تذکرهٔ دولتشاه مطبوع یورپ در صفحه ۱۲۶ مذکور است - و سلطان سنجر از سنه پانصد و یازده هجری الی سنه پانصد و پنجاه و دو سلطنت نمود - حبیب السیر جلد دوم - جز و چهارم صفحه ۹۷ * ۱۲ مصحح *

(۲) نظام الملک ابو علي الحسن در سنه چهارصد و هشت متولد شد - و در سنه چهارصد و هشتاد و پنج وفات کرد - برای تفصیل احوالش حبیب السیر جلد دوم - جز و چهارم - صفحه ۹۰ ببینید ۱۲ مصحح *

(۳) خواجه نصیر الدین طوسي تولدش در طوس در سنه شش صد و هفت و وفاتش در سنه ششصد و هفتاد و دو وقوع یافت - برای تفصیل احوالش فوات الوفیات جلد دوم صفحه ۱۴۹ و روضات الجنات في احوال العلماء و السادات صفحه ۶۰۵ ملاحظه کنند ۱۲ مصحح *

* رباعي *

سال عرب چو ششصد و پنجاه و چار بود
روز دوشنبه اول ذیقعده بامداد
خور شاه بادشاه سماعیلیان ز تخت
برخاست پیش تخت هلاکو بایستاد

سلطان اویس (۱) بادشاهی لطیف‌طبع هنرمند نیکومنظر عالم و شاعر بود - بقلم واسطي چنان قطعهٔ خوش خط و صورت دلکش مینوشت - که خطّاطان نامي و مصوران آن عصر حیران ماندندی *

خواجه عبد الحي منشي سر دفتر و در خوشنویسي سرآمد روزگار بوده - تربیت یافته و شاگرد سلطان اویس است *

ملک معز الدین محمد غوري (۲) پادشاه هنرمند قدرشناس خوشنویس قوي دست جلدنویس بوده *

---

(۱) ذکر حالات سلطان اویس مفصل و مشروح در حبیب السیر مجلد سوم در جزو اول صفحه ۱۳۶ مذکور است - و سلطنت او از سنه هفت صد و پنجاه و هفت الی هفت صد و هفتاد و شش بوده - و این مضمونیکه مصنف دربارهٔ سلطان اویس و خواجه عبدالحي ذکر مي نماید از تذکرهٔ دولتشاه (مطبع یورپ از صفحه ۲۶۲) اخذ نموده است ۱۲ مصحح *

(۲) معز الدین محمد بن سام غوري از سنه پنج صد و شصت و نه تا سنه شش صد و دو سلطنت کرد ۱۲ مصحح *

عبید زاکانی (۱) مرد هنرمند و فاضل و شاعر و خوشنویس گذشته - کتابی در علم معانی و بیان و قطعه‌های خوشخط بنام شاه ابو اسحق درست کرده میخواست تا آن نسخه و قطعه‌ها بعرض حضور در آرد - مردمان حضور گفتند که اینوقت مسخره آمده و شاه بدو مشغول است - عبید تعجب نمود که هرگاه تقرب سلطان بمسخرگي میسر گردد - واهزّالان مقبول و علما و هنرمندان و شاعران محجوب و منکوب باشند - چرا باید که کسی برنج و محنت تحصیل علم نماید - به مجلس شاه ابو اسحق نا رفته بازگشت - و مترنم باین رباعي گشت * رباعي *

در علم و هنر مشو چو من صاحب فن
تا نزد عزیزان نشوي خوار چو من
خواهي که شوي قبول ارباب زمن
کُنک آور و کنکري کن و کنکره زن

آل مظفر (۲) حاکم شیراز و فارس بادشاهی مستعد و هنرمند

---

(۱) خواجه عبید زاکاني در دربار شاه ابو اسحق حاکم شیراز و فارس که از دست محمد بن مظفر حسب روایت دولتشاه . صفحه ۲۹۳ - در سنه سبع و اربعین و سبعمائه و حسب الذکر تواریخ معتبره در سنه ثمان و خمسین و سبعمائه کشته شد - موجود بوده - برای تفصیل احوالش تذکرهٔ دولتشاه مطبوع یورپ صفحه ۲۸۸ ملاحظه کنند ۱۲ مصحح *

(۲) مبارزالدین محمد بن مظفر از سنه هفتصد و سیزده تا سنه هفتصد و پنجاه و نه سلطنت کرد - و این حکایت سید زاده را دولتشاه نیز در صفحه ۲۹۴ ذکر کرده ۱۲ مصحح *

و خوشنویس بود - چند خط مینوشت - حکایت کنند که روزی سلطان مظفر در مکتب در آمد که سید زادهٔ بکتابت مشغول بود - پرسید که این کودک پسر کیست - گفتند که پسر سید عضد است - دید که جمال با کمال و فراستی زیبا و کلامی موزون دارد - معلّم را پرسید که در مکتب کدام کودک بهتر مي نويسد - عرض كرد اين سيد زاده سيد جلال نامي - محمد مظفر - سيد جلال را طلب فرمود - و گفت: بنویس تا خط ترا تماشا کنیم - سید بدیهه این قطعه* نظم کرد - و کتابت خوشخط نموده بدست سلطان داد *

* قطعه *

چار چیز است که در سنگ اگر جمع شود
لعل و یاقوت شود سنگ بدان خارائي
پاکيِ طینت و اصل گهر و استعداد
تربیت کردن مهر از فلک مینائي
در من این هر سه صفت هست ولی مي باید
تربیت از تو که خورشید جهان آرائي

محمد مظفر در حسن خط و زیبائیِ شعر و قابلیت سید زاده حیران بماند - و سید عضد را گفت که این پسر صاحب فضیلت است - و اورا در ملازمت خود گرفت - و سید عضد بروزگار محمد مظفر وزیر بود *

شاه منصور (۱) بادشاه ایران بادشاه ذي شوکت و شجاعت

---

(۱) سلطنت شاه منصور بن سلطان مظفر از سنه هفتصد و نود تا سنه هفت صد و نود و پنج بوده - برای تفصیل احوالش حبیب السیر - جلد سوم جزو دوم صفحهٔ ۵۰ ملاحظه کنند ۱۲ مصحح *

در علم و هنر صاحب کمال گذشته - هفت خط را بخوبي مینوشت - و هرچه مي نوشت دلچسپ مي نوشت - شاه مذکور ممدوح خواجه حافظ شیراز (۱) است *

---

(۱) خواجه عَلَیهِ الرَّحمَة نظمهای چند - چون سلک لآلي منثور - در مدح شاه منصور دارد - از آنجمله چند بیت که بوزن مثنوي بتضمین اشعار نظامي قُدِّسَ سِرُّهٗ گفته درین مورد ذکر مي نمائیم * اشعار *

معین تا بود مظهـر عدل و جور * فلک تا بود مرتع جـدی و ثور
خدیو جهـان شـاه منصور باد * غبـار غـم از خاطرش دور باد
بحمد الله ای خسرو جم نگین * شجـاعی بمیدان دنیـا و دین
بمنصوریت در جهـان رفته نام * که منصور باشي بر اعدا تمـام

و نیز در غزل که مطلعش رشک مطلع آفتاب است بطریق تهنیت آورده *

بیـا که رایت منصور بادشاه رسید * نوید فتح و بشارت بمهر و ماه رسید

و در مسئلهٔ سنه وفات خواجه عَلَیهِ الرَّحمَة اختلاف است - چنانچه در تذکرهٔ دولتشاه - صفحه ۳۰۸ مذکور است که وفات خواجه حافظ در شهور سنه اربع و تسعین و سبعمائه بوده - و در لب التواریخ و خلاصة الاخبار بموجب عدد خاک مصلی وفات ویرا در سنه هفتصد و نود و یک ذکر نموده اند - امّا انچه درست و بتحقیق پیوسته اینکه بطریق تعمیه در اعداد کلمهٔ خاک مصلی در سنه هفتصد و نود و دو وفات ایشان وقوع یافته - و همین تاریخ را در نفحات الانس صفحه ۷۱۵ وحبیب السیر جلد سوم جزو دوم صفحه ۳۸ و خزانهٔ عامره صفحه ۱۸۱ و کشف الظنون جلد سوم صفحه ۲۷۲ ذکر نموده اند ۱۲ مصحح *

خواجه میر علي تبریزي (۱) از نسخ و تعلیق خط هشتم ابداع نمود - که آنرا نستعلیق گویند - و آن تمام دور ست - پیشتر هم خط

---

(۱) قاضي نور الله شوستري در مجالس المومنین اشعاری چند که مشتمل بر حالات مولانا میر علي تبریزي است - از رسالهٔ منظومهٔ مولانا سلطان علي مشهدي نقل کرده - تَتْمِیْماً لِلْفَائِدَه - درینجا درج شد *

مثنوي

نسخ و تعلیق گر خفي و جلي است * واضع الاصل خواجه میر علي است
حسبش بود با علي ازلي * نسبش نیز میرسد بعلي
تاکه بودست عالم و آدم * هرگز این خط نبود در عالم
وضع فرمود او ز ذهن دقیق * از خط نسخ و وز خط تعلیق
نی کلکش ازان شکرریز است * کاصلش از خاک پاک تبریز است
نکند نفي او ز ناداني * بی ولایت نبوده تا داني
کاتباني که کهنه و نو یند * خوشه چینان خرمن اویند
در جمیع خطوط بوده شگرف * ز اوستادان شنیده ام این حرف
خط پاکش چو شعر او موزون * هست تعریف او ز حد افزون
بد مفاخر بمجمع الافضال * شیخ شیرین مقال شیخ کمال
آنکه شعرش چو میوهای خجند * هست شیرین تر از نبات و ز قند
همه رفتند ازین جهان خراب * رخ نهفتند در نقاب تراب
بهرشان زانچه خوانم و دانم * رَوَّحَ اللّٰهُ رُوحَهُمْ خوانم

در مرآت العالم نوشته که مولانا تبریزي معاصر کمال خجندي المتوفي سنه ثلاث و ثمانمائه بوده است ۰ وشرذمهٔ از حالات وی نیز در آئین اکبري جلد اول صفحه ۱۱۴ مذکور است ۱۲ مصحح *

نستعليق ميذوشتند - ليكن اين مرد بزرگوار قواعد در خط نستعليق مقرر نموده - و نزاكتي بهم رسانيده - و از شاگردان او دو كس كار پيش دستي بردند - يكي مولانا جعفر تبريزي - و دويمي مولانا اظهر - در زمان امير تيمور صاحبقران خواجه مير علي شهرت پيدا كرده * مير علي هروي . و ملا مير علي شيرازي - و مير علي خراساني - دو سه اشخاص ديگر خوشنويسان همنام در زمان امير تيمور صاحب قران گذشته اند - نوشتهٔ هريک بنظر درآمده - بوضع عليحده عليحده - قوت دست و رويه هر همه داشتند - خواجه مير علي در عهد امير صاحب قران زياده از جميع خوشنويسان شهرت داشت * تاريخ وفات *

سلطان تمر آنكه مثل او شاه نبود
در هفتصد و سي و يک آمد بوجود
در هفصد و هفتاد يكي كرد خروج
در هشتصد و هفت كرد عالم پدرود

هفتاد و دو سال و يک ماه و هجده روز عمر يافت * جهانگير سلطان (۱) و عمر شيخ سلطان (۲) - و ميران شاه گورگان (۳) - و ميرزا شاه رخ

---

(۱) غياث الدين جهانگير در سنه هفتصد و هفتاد و هفت وفات كرد ۱۲ مصحح *

(۲) عمر شيخ در سنه هفتصد و نود و هفت دنيا را وداع نمود ۱۲ مصحح *

(۳) جلال الدين ميران شاه از سنه هشت صد و هفت الی سنه هشت صد و ده در آذربايجان و عراق حكمراني كرد - و در همان سال تخت سلطنت را پدرود نمود ۱۲ مصحح *

بهادر(۱) هر چهار پسر امیر تیمور شجاع و شاعر و خوشنویس صاحب علم و هنر بوده اند * و از بادشاهان عصر که هفت قلم دران عصر بوده -

سلطان السلطان احمد بغداد - خلف سلطان اویس جلایر که به شش هفت قلم نوشتی - قبل از وصول حضرت صاحب قران سلطان احمد این قطعه گفت - و از دست خود بهفت قلم به خوشخطي کمال نوشته نزد صاحبقران فرستاد * * قطعه *

گردن چرا نهیم جفای زمانه را
زحمت چرا کشیم بهر کار مختصر
دریا و کوه را بگذاریم و بگذریم
سیمرغ وار زیر پر آریم خشک و تر
یا با مراد بر سر گردون نهیم پای
یا مرد وار در سر همت کنیم سر

میران شاه و شاهزاده میرزا خلیل بموجب ارشاد امیر جواب شافي نظم کرده - و بخوشخطي تمام فوراً درست نموده نزد احمد بغداد فرستاد - و آن اینست *

---

(۱) میرزا شاهرخ در خراسان و مازندران و سجستان در سنه هشت صد و هفت ایالت داشت - و از سنه هشت صد و هفتده در شیراز و اصفهان وغیر ذلک فرمانفرمائي نمود - و در سنه هشت صد و پنجاه راه سفر آخرت پیش گرفت ۱۲ مصحح *

• قطعه •

گردن بنه جفاءِ زمان را و سر مپیچ
کار بزرگ را نتوان داشت مختصر
سیمرغ وار از چه کني قصد کوه قاف
چون صعوه خورد باش و فروریز بال و پر
بیرون کن از دماغ خیال محال را
تا در سر سرت نرود صد هزار سر

شاهزاده بایسنغر (۱) بن شاهرخ میرزا در علم و هنر خوشنویسي گوی از اقران ربوده - و شش قلم نوشتی - در هنرمندي و هنرمند نوازي شهرهٔ آفاق و خط و شعر در روزگار او خیلی رواج یافت - گویند چهل کاتب خوشنویس در کتاب خانهٔ او بکتابت کلام الله و کتب فارسي و عربي و ترکي مشغول بودی - و مولانا جعفر تبریزي - سرآمد کتّاب و رئیس الکاتبین دربار وی بوده - بعد از خسرو پرویز چون بایسنغر سلطان کسی بعشرت و تجمل معاش نکرد - و شعر عربي و ترکي و فارسي نیکو گفتی • • و لـه •

گدای کوی او شد بایسنغر
گدای کوی خوبان بادشاه است

---

(۱) شاهزاده بایسنغر در سنه هشت صد و سي و هفت بدار باقي شتافت ۱۲ مصحح •

سلطان ابراهیم (۱) از نبایر تیمور - ابن شاه رخ میرزا فهیم و ذکي و خوشنویس و شاعر و در علم سیاق سرآمد زمانه - قانون دفاتر فارس بخط خود نوشته - و خطوط فارسي و عربي بکمال رسانیده که نقل خط یاقوت مستعصمي کردی - و مبصّران آنرا بخواهش خریدندی - شاهزاده مذکور مولانا شرف الدین علي یزدیرا طلبیده زر خطیر صرف کرده درخواست تاریخ تیموري نموده - و مولانا در وقت پیری آن کتاب بپاس خاطر شاهزاده تالیف نموده - به ظفر نامه موسوم ساخت *

مولانا کاتبي - نام او محمد است و مولد و منشای او قریهٔ طرق و راوش بوده که از اعمال ترشیز است - در ابتدای حال به نیشاپور آمده - در خطّاطي و خوشنویسي قدرت کمال داشت - و بسبب خوشنویسي تخلص او کاتبي است - از جهت ناقدرداني از تراکمه ناخوش گشته این قطعه در حق اسکندر بن قرایوسف گفته *

* قطعه *

زن و فرزند ترکمانرا گاد * همچو مادر سکندر بد رای
آنچه ناگاده مانده بود از وی * دادگادن بلشکر چغتای

---

(۱) سلطان ابراهیم در بلخ از سنه هشت صد و دوازده تا سنه هشت صد و هفده مالک افسر و دیهیم بود - و در لورستان در سنه بست و هفت نیز مالک الرقاب گشت - و در سنه هشت صد و سي و هفت رخت سفر آخرت بست ۱۲ مصحح *

مولانا در اواخر عمر در شهر استرآباد اقامت نموده - و مرقد مولانا محمد کاتبي [1] نیز در خطهٔ استرآباد است *

مولانا سیمي در شش خط مهارت داشت - در هر فن مرد مستعد صاحب کمال - اول در نیشاپور بودی - بعد ازآن در مشهد مقدس رضوي ساکن شد - و بعهد علاء الدوله شاهزاده بن بایسنغر - مولانا سیمي [2] در یکشبانه روز سه هزار بیت نظم کرده - و بطور کتابت خوشنویسانه نوشته - و در آن معرکه خاص و عام مشهد جمع بودند - و نقاره و دهل میزدند - نه بقضای حاجت برخاست - و نه طعام خورد - و نه خواب کرد *

یحیی واسطي [3] در فن خطاطي صاحب کمال مشهور است - و در شاعري و علم فقه یگانهٔ دهر - بروزگار خاقان مغفور شاهرخ

---

(۱) وفات مولانا کاتبي در سنه هشت صد و سي و هشت اتفاق افتاد - برای شرح حالش تذکرهٔ دولتشاه صفحه ۳۸۱ - و خزانهٔ عامره - صفحه ۳۸۵ - وحبیب السیر - جلد سوم - جزو سوم - صفحه ۱۴۹ ملاحظه فرمایند ۱۲ مصحح *

(۲) این واقعه را تذکرهٔ دولتشاه در صفحهٔ ۴۱۳ نیز ذکر کرده و باقي شرح حالش نیز در آنجا مذکور است ۱۲ مصحح *

(۳) یحیی واسطي مشهور بمولانا یحیی سیبک نیشابوري است - وفاتش بموجب ذکر حبیب السیر در سنه اثنین و خمسین و ثمانمائه اتفاق افتاد - شرح حالات وی در تذکرهٔ دولتشاه - صفحه ۴۱۷ - و حبیب السیر جلد سیوم - جزو سیوم - صفحه ۱۴۸ مفصل است ۱۲ مصحح *

سلطان بفضل و استعداد شهرت یافت - خصوصاً در علم شعر و خط صاحب فن بوده است - و چند کتاب بنظم آورده - و کتاب اسراري و خماري تالیف نموده - و سخنان اکابر و استادانرا بتضمین درآن نسخه آورده - و این بیت ازآن جمله است *

* شعر *

مکن اسرار خالص را به قند و زعفران معجون
به رنگ و بوی و خال و خط چه حاجت روی زیبا را

مولانا سلطان علي مشهدي در خط نستعلیق مشهورتر از آنست که احتیاج نوشتن تعریف باشد - در مشهد مقدس بتعلیم خلایق پرداخت - مرد مرتاض و متوّرع بود - و شعر هم میگفت - و این ابیات ازوست * * ابیات *

مرا عمر شصت و دو شد بیش و کم
هنوزم جوان ست مشکین قلم
توانم نوشتن خفي و جلي
هنوزم که العبد سلطان علي

و این شخص بزرگ از همه بهتر بود - اگرچه باین نام چند کس خطّاطان دیگرهم - مثل سلطان علي فاني - و سلطان علي تبریزي - و سلطان علي خراساني - و سلطانعلي قزویقي وغیره گذشته اند - چنانچه خط آنها در مرقعات بقید کتبه بنظر درآمد - و از سلطان

علي مشهدي (۱) رسالهٔ در قواعد فن خط بطور شعر قدما در تمام هند و مشرق و مغرب مشهور و معروف است * * شعر *

حَبَّذَا کاغذ سمرقندي
مکنش رد اگر خردمندي
کاغذی بهتر از خطائي نيست
حاجت آنکه آزمائي نيست

میر علي الکاتب از سادات هرات است - نام پدر وی محمود که متخلص برفيقي است - و مير علي شاگرد سلطان علي بوده - جامع جميع علوم - در عربي و فارسي و شعر دخل تمام داشت - شاعر نازک خيال است - مجنون تخلص مي‌کرد - چندی در بخارا نيز سکونت کرد - چنانکه خود ميفرمايد * * قطعه *

عمری از مشق دوتا بود قدم همچون چنگ
تاکه خطّ منِ بيچاره بدين قانون شد
طالب من همه شاهان جهان اند و مرا
در بخارا جگر از بهر معيشت خون شد

(۱) وفات مولانا سلطانعلي مشهدي بموجب ذکر مرات العالم در سنه نهصد و دو بوده - اما در حبيب السير وفاتش در سنه نهصد و نوزده مذکور است - وَاللّٰهُ اَعْلَم - و تفصيل حالاتش در حبيب السير جلد سوم - جزو سوم - صفحه ۳۴۴ و مجالس المؤمنين ملاحظه کنند ۱۲ مصحح *

سوخت از غصه درونم چه کنم چون سازم
که مرا نیست ازین شهر رهی بیرون شد
خوشخویسان جهان ساغر عشرت نوشند
ساغر عیش مرا بین که سراسر خون شد
حسن خط بهر خلاصي ز جنون مي جستم (١)
وه که خط سلسلهٔ پای من مجنون شد

و این معما باسم مهدي از منظومات اوست * * معما *

خوش آنکه بعشق مبتلا گردیده
بیگانه ز خویش و اقربا گردیده
یکبارگي از قید خرد وارسته
در میکدهها بی سر و پا گردیده

همراه عبد الله خان اذبک بسیار ماند - و گویند به آستادي پسرش مومن خان سرافرازي داشت - لیکن آب و هوای بخارا موافق طبع نیامده - و از آنجا به بهانهٔ سیرِ بلاد بر آمده - گلشن خط را رنگ و بوی تازه و رونق بی اندازه داده - مشام عالم را از ریاض و ریاحین خط خود معطر ساخت - و در اصول و صفا از همه خوب تر نوشت -

---

(١) در مجالس المؤمنین این مصرع چنین مذکور است *

مصرع

این بلا بر سوم از حسن خط آمد امروز ١٢ مصحح *

خوشنویسی مثل خواجه میر علي (١) که نزد بعضی واضع الاصل
است - و میر علي الکاتب تصور کردن وهم و خیال - و خطّاطی چون او
پیدا شدن محال - خط آنها ضرب المثل است - که هرچیز خوب را
قطعهٔ میر علي گویند - هر کتابی و هر مرقّعی که مینوشتی تاریخ
اتمام را خود نوشتی و گفتی - لیکن نوشتهٔ سندی این بزرگ
بهمرسیدن خیلی دشوار است - مرقّعی که جهانگیر بادشاه از شوق
خود درست کرده بود - گویا باغ بهاري بود - سندی و صحیح معه کتبهٔ
سید ملاحظه شد - مردم در اکثر نوشته نام بزرگان و رفتگان نوشته
خلق را در وهم انداخته اند - و این اتمام تاریخ مدرسهٔ بخارا از وست *

* قطعهٔ تاریخ *

میر عرب قطب زمان غوث دهر
ساخت چنین مدرسهٔ بوالعجب

---

(١) مراد ازین خواجه میر علي - علي بن هلال الکاتب المشهور بابن بوّاب است - ابن خلکان در وفیات الاعیان جلد اول - صفحه ٣٧٦ (مطبوعهٔ ایران) گفته که در تاریخ وفات وی اختلاف است - برخی برانند که در سال چهار صد و بیست و سه وفات کرد - وبعضی گفته اند که وفات او در جمادی الاول از سال چهار صد و سیزده بود - ودر بغداد مدفون گردید - وهمین اختلاف را نیز در مجالس المؤمنین قاضي نور الله شوستري ذکر نموده - شرح حالات او را در ابن خلکان در صفحهٔ مذکور هرکس بخواهد ملاحظه فرماید ١٢ مصحح *

بوالعجب این است که تاریخ او
۹۴۲
مدرسهٔ عالیِ میرِ عرب

قواعد خطوط سبعه را برای شاهزاده سلطان مظفر منظوم ساخته - در آنجا داد سخنوري داده - چون تعریف خط خود را نیکو گفته - و احاطهٔ اشعار رنگین او را در این مختصر گنجایش ندیده - بر چند بیتی از دیوانش اکتفا کرده * مثنوي *

شاعر نادر سخن و ساحرم
در فن خط نیز بسی ماهرم
فیض مسیحا ز دمم مي چکد
آب حیات از قلمم مي چکد

* رباعي *

تا کلک نوشتن تو اعجاز نما است
بر معني اگر لفظ کند ناز بجا است
هر دائرهٔ ترا فلک حلقه بگوش
هر مدّ ترا مُدّت ایام بها است

* رباعي *

هر کس که به صفحهٔ خطم دیده گشاد
دل بر خط دلبران مهوش ننهاد
در عالم خط منم مسلّم امروز
اُستادان را چنین خطی دست نداد

* قطعه *

الا ای بی نظیر خِطّهٔ خط
کسی ننوشته از تو در جهان به
چو از کلک تو گردد دال مرقوم
ز دور زلف و قدّ دلبران به

* قطعه *

چشم صاد و زلف دال و قد الف
طرّه لام است و دهان میم مراد
کلک اُستاد ازل زین پنج حرف
صد اَلَم بر روی جان ما نهاد

* قطعه *

مرا اگر تو ندانی عطاردم داند
که کیستم من و از کلک من چه کار آید
هزار سال بباید که تا بباغ هنر
ز روی دانش چون من گلی بیاراید

* قطعه *

چند در وادی خط میکنی ایدل تگ و پوی
بشنو این نکته و چون من بنشین فارغ بال
پنج چیز است که تا جمع نگردد باهم
هست خطّاط شدن نزد خرد امر محال

قوت دست و وقوفی ز خط و دقّت طبع
طاقت محنت و اسباب کتابت بکمال
گر ازین پنج قصوریست یکی را حقا
ندهد فائده گر سعي نمائي صد سال

گویند بر دوکان عطاری نشست - شخصی درخواست مفردات کرد فوراً قلم را تراشیده همان دم بسرعتی تمام نوشت - که اول تا آخر تر بود - و وی با اکثر یاران میگفتی - که هرچند خط من از خط سلطان علي فایق است لیکن آن نمکی که خط او دارد در خط من نیست - زهی انصاف و منصفي که بزرگان از حق نمیگزرند (۱) *

دارا شکوه (۲) پسر شاهجهان بادشاه شاگرد عبدالرشید آقا است - باوجود اشغال امور شاهزادگي و دیگر علوم - بروية آقا عبد الرشید شاید کسی مثل او نوشته باشد *

---

(۱) در تذکرهٔ شمع انجمن - میر علي کاتب مجنون را معاصر جامي گفته - و در مرآت العالم مذکور است که وفاتش در سنه نهصد و بست چهار اتفاق افتاد - اما اصح اقوال اینکه وفاتش تقریباً در سال نهصد و پنجاه واقع بوده - و از مصنفات او دو کتاب یکی المسمی برسم الخط و دیگر المسمی بخط و سواد در کتابخانهٔ مبارکهٔ برتش میوزیم موجود است - و در حبیب السیر - جلدسوم - جز و سوم در صفحه ۳۵۰ اشارهٔ در حالات او تحریر نموده ۱۲ مصحح *

(۲) وفات شاهزاده دارا شکوه در سال یکهزار و شصت و نه هجري وقوع یافت ۱۲ مصحح *

میر حاجي پسر خواندهٔ آقا عبد الرشید که خیلی متوجه حالش بودند - و عزیز و محترم میداشتند - نستعلیق بطور آقا خوب مي نوشت - اکثر نقل خط آقا نموده است - گویا آقا نوشته است - از کتبه معلوم میشد که نوشتهٔ میر حاجي است *

سعیدای محمد اشرف از شاگردان رشید آقا عبدالرشید بود - نوشته اش بروئهٔ آقا خیلی زبردست بنظر در آمده *

مولائي شاعر از شاگردان آقا گذشته - هم در خفي و هم در جلي بسیار خوب روئهٔ استاد مي نگاشت *

چندر بهان منشي[1] و سج بهان از شاگردان آقا عبد الرشید در نستعلیق بودند - و خط شکسته از کفایت خان تحصیل نمودند - در هر دو خط یکتا گذشته اند - مشق و قطعه و کتابت هر دو توده توده از نظر گذشته *

خواجه نامي از شاگردان آقا عبد الرشید در نوشتن خط نستعلیق بکمال قوت و شیریني سرآمد همعصران خود بوده - اکثر کتابت و خط و قطعه‌ها نوشتهٔ او دیده شد *

---

(۱) چندر بهان متخلص ببرهمن و مصنف چهارچمن حسب ذکر مرآت جهان نما در سال هزار و شصت و هشت و مطابق قول صاحب تذکرهٔ شمع انجمن صفحه ۹۲ در سنه هزار و هفتاد و سه وفات کرد ۱۲ مصحح *

عبد الرحمن فرمان نویس شاگرد آقا عبد الرشید بوده - قطعه‌ها و نوشتهٔ خفي او دیده شد - لیکن در فرمان زور دست خیلی معلوم میشود *

عبد الرحیم فرمان نویس از تلامذهٔ آقا عبد الرشید - برویهٔ آقا فرمان زبردست مي نوشت - در قطعه و فرمان متانت در خطش از دیگران زیاده یافته شد *

عبد الکریم نبیرهٔ عبد الرحمن فرمان نویس نیز ازآن دوره است - نوشتهٔ این بزرگ زبردست و دلچسپ است - نوشته‌های او بسیار دیده شد - و قطعهٔ نوشتهٔ بی ساختهٔ او نزد فقیر موجود است *

عبد الکریم قادري خوشنویسی گذشته - و بسیار خوب مشق بهم رسانیده - اصل نوشتهٔ او بسیار ملاحظه کرده شد - و نیز عبد الکریم نام خوشنویس اشخاص دیگر هم گذشته اند در عهد محمد (۱) شاه - و جمله خوشنویسان مسلم الثبوت بودند *

سید علیخان جواهر رقم الحسیني - گویند از تبریز است - نام پدر وی آقا مقیم است که علم خط در ولایت تکسیب کرده برویهٔ آنجا مینوشت - و برویهٔ میر عماد بسیار مشق کرده - و چلّه‌ها

---

(۱) محمد شاه بادشاه دهلي از سنه هزار و صد و سي الی سنه هزار و صد و شصت و یک بر اورنگ شاهي نشست ۱۲ مصحح *

کشیده - و شوق تحصیل خط زیاده از حد داشت - تا خطش باین پایه رسید - در اوایل عهد بادشاهی عالمگیر (۱) در هند آمده مشهور گردیده * مطلع *

خطش بکردهٔ مانی و نقش بهزاد است
که این سیاه قلم کار خوب استاد است

عالمگیر او را باوستادی شاهزادگان برگماشت - رفته رفته بخدمت نویسی داروغگی کتابخانه سرفرازی حاصل نمود - اگرچه در اوایل ایام پیش آقا خطش سرسبز نشده - تمام عمر در رکاب اورنگ زیب در کشمیر و دکن مانده عمدگی بهمرسانید - روزی شخصی از قلمدان بردارش پرسید - که خان از روی خط کدام کس مشق میفرمایند - گفت روزی ازروی خط میر عماد - و روزی از خط آقا عبد الرشید دیلمي - و بآقا اتحاد قلبي میداشت - و بسیار پاس خاطر و تواضع و تعظیم و رسل و رسایل و حسن سلوک فیمابین هر دو

---

(۱) انچه از کتب دیگر مثل مرآت العالم وغیره بنظر رسیده اینکه میر سید علیخان جواهر رقم در عهد صاحبقران ثاني شاهجهان وارد هندوستان گشت - و از حضور وی بخطاب جواهر رقمي مشرف گشته - بتعلیم محي الدین محمد اورنگ زیب عالمگیر مامور شده سر امتیاز بر افراشت - در عهد سلطنت عالمگیر بداروغگیٔ کتاب خانه مقرر شده - و طبع شعر نیکو داشت - در سنه یکهزار و نود و چهار هجري بدار باقي شتافت ۱۲ مصحح *

موعي بوده - گویند بعارضهٔ جنون در دکن ازین جهان درگذشت - و نعش او را از دکن بدهلي آورده مدفون کردند *

شمس الدین علیخان پسر او نیز بخطاب جواهررقم مخاطب گشته - لیکن در خط برابر شاگردان پدر خود نشد - چنانچه نوشته اش معه کتبه نزد فقیر موجود است *

هدایت الله زرین رقم (۱) گویند در ابتدا بطور محمد حسین کشمیري مشق میکرد - و بعد ازآن از سید علیخان جواهررقم خط اخذ نموده - بمشق شبانه روز خط را بکمال رسانیده - رفته رفته داروغهٔ کتابخانهٔ عالمگیر شده - و اکثر نسخهٔ دیوان حافظ بموجب ارشاد بادشاه بخط خفي مینوشت - و به اوستادي شاهزاده کام بخش وغیره سرفراز شده - حق اینست که قطعهٔ بخط هدایت الله زرین رقم بنظر در آمده - که بهتر از نوشتهٔ جواهررقم خان بود - غرض گوی سبقت از استاد برده است - لیکن خود را کمترین مي دانست - هرگز الفاظ تکبّر و عجب بر زبان نیاورده - در آن زمان اکثر شاهزادها و پسران محمد اعظم شاه وغیره شاگردان این بزرگوار خوب نوشته اند *

---

(۱) در تاریخ محمدي مذکور است که در عهد اورنگ زیب یکي از کتّاب معتبر بود - و در سنه هزار و صد و هیژده هجري در احمد نگر طومار عالمگیري عمر خود بمقراض موت منقرض نمود ۱۲ مصحح *

هدایت الله لاهوري خوشنویس زبردست گذشته - و بطور میر عماد خیلی خوش اسلوب و دلچسپ نوشته - و دو سه اشخاص دیگر باسم هدایت الله در خوشنویسي گذشته اند - و نوشتهٔ آنها نیز از نظر گذشته *

میر محمد باقر خوشنویس عالمگیر است (۱) - خط این عزیز بسیار شیرین و دلچسپ و مضبوط بنظر در آمد - و بادشاه را خط میر مذکور بسیار پسند آمد - چنانچه در اکثر رقعات خود ذکر نموده - و به اوستادي والا جاه وغیره سرافراز فرمود *

محمد زاهد مرد مشّاق و خوشنویس بسیار زبردست گذشته - آخر دورهٔ عالمگیر مستثنی بوده - هرچه مي نوشت بمتانت و شیرین مینوشت - و در فن تصویر هم دستگاهی داشت *

حاجي نامدار از خوشنویسان نامي است - اکثر قطعهٔ خفي این بزرگوار بروئهٔ آقا دیده شد - و مرد مشّاق بوده - و هرچه نوشته بروضع نیکو و شایسته نوشته - در دور فرخ سیر (۲) بوده - اکثر شاهزاده را اصلاح مي داد - و اوستاد مشهور گذشته *

---

(۱) دورهٔ سلطنت محي الدین اورنگ زیب عالمگیر چنانچه از تواریخ استنباط مي شود از سنه هزار و شصت نه الی سنه هزار و صد و هژده بوده است ۱۲ مصحح *

(۲) مدت فرمانفرمائي فرخ سیر چنانچه از تواریخ مشهود افتاد از سنه هزار و صد و بست و چهار تا سنه هزار و صد و سي و یک امتداد داشت ۱۲ مصحح *

محمد افضل الحسيني خوشنويسی از خوشنویسان نامي است - لیکن اکثر نوشته اش بطور جواهررقم و هدایت الله دیده شد - گویند درسرکار نواب قمرالدین خان (١) در ابتدا بر اوستادي میر مُنّو امتیاز داشت - اکثر قطعهٔ خفي و کتابت او دیده شد *

محمد افضل القریشي خوشنویسی زبردست - اکثر قطعها و کتابت و مشق بروبهٔ آقا عبد الرشید نوشته - الحق خوب مي نوشت - در مشاهده اکثر تحریرش رسیده *

محمد افضل لاهوري نامي قادري نوشتهٔ این بابا برهمه همنامان ترجیح دارد - و گویند که مشق را برابر مشق آقا رشید رسانیده - مردم در دور محمد شاه بادشاه (٢) او را آقای ثاني میگفتند *

محمد مقیم مردی خوشنویس مشهور کتابت خط خفي بسیار خوب میکرد - و شاگردان او اکثر خوشنویسان زبردست گذشته اند - در کالي مسجد دهلي سکونت میداشت - عالمی را ازین مرد بزرگ فیض رسیده - اکثر بطور میر عماد نوشته اند *

---

(١) قمرالدین مخاطب باعتماد الدوله در سلسلهٔ وزارت محمد شاه مرحوم بادشاه دهلي سرافراز بود - و در سنه هزار و صد و شصت و یک هجري بدار بقا عزلت گزین گردید ١٢ مصحح *

(٢) محمد شاه بادشاه دهلي از سنه هزار و صد و سي و یک الی سنه هزار و صد و شصت و یک زیبندهٔ تاج و تخت بادشاهي بود ١٢ مصحح *

محمد اسلم (۱) گویند مرد متقي و مرتاض - خوشنویس خط نستعلیق بوده - اکثر مشق و قطعهٔ دستخطي او بمطالعه و مشاهده در آمده - بموقع و بطرز خوب مینوشت - و بوضع آقا رشید کتابت میفرمود - در خط وی متانت و شیرینی جلوهٔ ظهور میداد *

میر محمد موسی سید صحیح النسب باشنده و متوطن سرهند - خوشنویسی مشهور - بروِیهٔ میر عماد کتابت مینمود - هم قطعه خوب مي نوشت - و هم کتابت خوش آیند میکرد - و در دورهٔ محمد شاه در سلک خوشنویسان حضور منسلک بود - و استاد رای سده رای دیوان خالصه شریفه است *

میر محمد عطا حسین خان متخلص به تحسین مخاطب بمرصع رقم ابن محمد باقر طغرا نویس در هندوستان اشتهار دارد - قصهٔ چهار درویش بموجب ارشاد نواب شجاع الدوله بهادر (۲) بزبان

(۱) محمد اسلم پسر محمد حفیظ الانصاري القادري مصنف کتاب المسمی بفرحة الناظرین (در تاریخ مسلمانان هند از ابتدا تا سنه هزار و صد و هشتاد و چهار) در زمان نواب شجاع الدوله در فیض آباد بوده - شاید که محمد اسلم خوشنویس سابق الذکر همین باشد وَاللّٰهُ اَعْلَمْ ۱۲ مصحح *

(۲) نواب شجاع الدوله صوبه دار اودهه از سنه هزار و صد و شصت و هفت تا سال هزار و صد و هشتاد و هشت بود - و شرح حالات میر محمد عطا حسین متخلص بتحسین در تذکرهٔ شعرای هند مترجمهٔ مولوي کریم الدین در صفحهٔ ۲۱۸ نیز مذکور است ۱۲ مصحح *

ریختهٔ هندي بعبارت رنگین و متین تصنیف نموده - و در خط نستعلیق و نسخ و شفیعه کمال دستگاه میداشت - اکثر نوشته اش بنظر در آمده *

سید اعجاز رقم خان خطّاط زبردست - صاحب کمال - روشن قلم - سر دفتر نکته پردازانِ با حقایق و لطافت و اهلیت - نوشته اش هم مفردات و هم مرکبات بسیار در لکهنؤ دیده شد - فی الواقع کاتب خوشنویس باکمال بوده - اکثر نوشتهٔ آقا عبد الرشید قطعه و مشق در سرکار او بنظر در آمده - خود هم بطور آقا خیلي شیرین و دلچسپ مینوشت *

خلیفه سلطان از شاگردان شیخ نور است - این مرد بسیار مشّاق بود - در مشق شبانروزي و دماغ سوزي خط را بکمال رسانیده - اکثر در مسجد لطف الله خان صادق سکونت داشت - رفته رفته در آخر عمر بسبب خسر افراسیاب خان (۱) شدن ادبار باقبال مبدل گشت - و بدرجهٔ عمدگي رسیده - و داد عیش و کامراني در پیرانه سالي داد - در علي گذه از شاهجهان آباد همراه قبایلان نواب مذکور رفته سکونت ورزید - و همانجا فوت شد *

---

(۱) افراسیاب خان در سال هزار و صد و نود و هشت هجري در بلوا قریب آگره کشته شد ۱۲ مصحح *

شاه اعز الدین در اوایل عمدهٔ روزگار بود - و در اواخر عمر ترک لباس دنیوی کرده مرید شاه ناصر صاحب شد - از برکت فیض صحبت ایشان نسبتی بحق رسانیده - مشق خط نستعلیق جلی بطور آقا میفرمود - و معلومات دقایق از روی رسایل ازبر داشت - گویند در شاگردی مقوی و جریدهٔ مملو مشقها و قطعهای آقا عبد الرشید بقیمت سهل بدستش افتاد - ازین جهت بفور قوت دراکه خط را به ترقی رسانیده شهرت پیدا کرد - اکثر از دنیاداران عمده شاگرد میکرد - لیکن فقیر باوجود تلاش بسیار یک قطعهٔ صاحب بطوری رسانده - دستخط شاه صاحب ندیده - مگر مشق خفی و جلی سرسری در خانهٔ خوشوقت رای دانگی که شاگرد رشیدش بود بنظر درآمد *

محمد عابد خوشنویس مرد خلیق و خوش گپ از شاگردان شاه اعز الدین صاحب بوده - با فقیر خیلی اتحاد داشت *

نجم الدین خوشنویس قوی دست صاحب کمال از شاگردان شاه صاحب گذشته *

شیخ نور الله خوشنویس از شاگردان عبد الرحیم بوده - گویند در اوایل حافظ نور وغیره ازین بزرگ استفاده کرده اند - و پیشوای این علم بوده - واقعی این است که در خط مشق و کتابت و قطعهٔ او متانت و شیرینی زیاده از کاتبان ماسبق ظاهر و عیان است *

حافظ نور الله مرد صاحب کمالی گذشته - بروية آقا عبد الرشيد
این بزرگوار که نوشته است کسی نه نوشته - فقیر بعد هنگام غلام قادر
در لکھنؤ درعهد نواب آصف الدوله (۱) بهادر از ملاقات این بزرگ مسرور
شده - اول یکمرتبه بموجب ترغیب فیض علي بن مولوي
طالب حق بخانه اش رسیدم - بگرمجوشي تمام درپیش آمد -
صد چند انچه مي شنیدم بلا تکلف دیدم - حافظ مردی بوده
متواضع و خلیق و خاکسار حق پسند انصاف آشنا از عجب و تکبر
جدا بوده است - باری خیلی اختلاط و تواضع بتقدیم رسانیدند -
آخرش از نوشته و قطعه و مشق بمطالعۀ فقیر در آوردند - و درآن
عصر هفت بند ملا حسن کاشي بموجب فرمایش آصف الدوله
بهادر نقل آقا نوشته بود - چگویم که چه جادو رقمي در آن بکار برده -
باغ و بهاری بود بیننده را هرگز دل از دیدن او سیر نمیشد - تا دیر
بمشاهده و سیر آن گذشت - بی اغراق این بزرگ باوجود کمال هرگز
غرور نداشت - و نهایت شیرین زباني و خوش کلامي و اخلاق
بی نظیر داشت - تا دیر تذکار شاهجهان آباد درمیان ماند - از احوال
حفیظ خان و میر کلّن و حکیم میر محمد حسین وغیره پرسان
مي شدند - و فرمودند که شنیده ام که نوشتۀ آقا از شهر همراه

---

(۱) نواب آصف الدوله را رشتۀ ایالات در اوده از سال هزار و صد
و هشتاد و هشت الی هزار و دویست و دوازده ممتد بود ۱۲ مصحح *

آوردہ اید - دیدۂ این مشتاق را نیز از دیدن آن نوراني سازید - گفتم بسیار خوب و رخصت شدم - بار دیگر بموجب استدعای حافظ جیُو معہ نثر لقمان حکیم دستخط خاص آقا عبد الرشید بدولتخانۂ آن بزرگ والا صفات رفتم - حافظ صاحب از دیدن خفي و جلي وغیرہ خیلی محظوظ شدند - تا دو پہر روز بمطالعۂ خط آقا صرف شد - و از دولتخانۂ خود هم نوشتۂ جیّد و سندي آوردہ بملاحظۂ فقیر درآوردند - در آن وقت از شاگردان حافظ صاحب لالہ سرب سنگھہ و میان وجیہہ الله موجود بودند *

حافظ خورشید برادر حافظ نور خط نستعلیق بطور میر عماد خوب مینوشت - در لکھنؤ با فقیر نہایت اخلاق میفرمودند *

میرزا محمد علي بن میرزا خیر الله فرمان نویس - خویش میان عبد الکریم قادري از اوستادان مسلم الثبوت است در لکھنؤ با فقیر نہایت اخلاق میفرمودند - در نوشتن خط خفي و جلي جادو قلمي بکار بردہ - برویۂ آقا عبد الرشید یکتای زمانہ - رویۂ آقا را بہ کمال رسانیدہ گوی سبقت از هم عصران خود ربودہ - مدت مدید در سرکار عماد الملک گذرانیدہ - و چندی در فرخ آباد سکونت ورزیدہ - راقم را در لکھنؤ بعہد نواب آصف الدولہ بہادر ملاقات میرزا شدہ - فقیر کہ از قدیم والہ و مشتاق سیر خطوط اساتذہ است - بموجب تحریص و تحریک بمبالغۂ قاضي نعمت الله کہ از شاگردان رشید میرزا بود - روزی بخانۂ آنصاحب کمال رفتم - دیدم مردی

نوراني خضرصورت فرشته سیرت مُذَهَّبُ الاخلاق - در اول ملاقات خیلی تپاک و مهرباني و گرمجوشي و الطاف در حق خاکسار مبذول داشتند - یکپاس در استفسار احوال دهلي و آشنایان گذرانیدند - بعد ازآن تمام و کمال نوشته‌های قدیم و جدید خود آوردند - تا دیر در ملاحظه و سیر آن گذشت - پند نامه و گلستان که برای وزیر علیخان نوشته مطلاّ و مذهّب مرتب شده بود - از دیدن آن خیلی محظوظ شدم - گویا میرزای مذکور تمام قوت و صنعت تحریر خود در آن صرف کرده بود - و ترکیب و کرسي و دوایر و کشش همه درست داشت - در آن ایام میرزا صاحب بر اوستادیِ میرزا وزیر علیخان برای اصلاح خط نستعلیق مقرر شده بودند - که بعد چندی روبروی فقیر ودیعت حیات نمودند - از شاگردانش قاضي نعمت الله و خلیفه بخش الله و میر نثار علي - خوب مي نوشتند *

محمد علي بن زرین رقم در خط نستعلیق دوش بدوش والد خود بوده - در خط جلي قوت و متانت زیاده از پدر خود دارد - این همه از کثرت مشق اوست *

میرزا محمد علي حکّاک مُهرکَن از شاگردان میرزا محمد علي ابن میرزا خیر الله است - مرد خوش طلعت و خوش کلام - در علم و هنر بهرهٔ وافي داشت - و در فن مُهرکني دران عصر بیعدیل بی سهیم بوده - یک یکحرف او برابر لعل و یاقوت و زمرد در دیدهٔ

بينندہ مرئي ميشد - و چشم را نور مي بخشيد - و سواي مُهرکني قطعهٔ جلي خوب مي نوشت - و خط هندي و خط نسخ و ريحان و ثلث را نيز خوب در استعمال ميداشت *

مقبول نبي خان پسر انعام الله خان يقينِ [1] شاعر - مرد متقي و حليم الطبع و صالح در خط نستعليق از شاگردان ميرزا محمد عليست - کتابت خفي بطور استاد خيلی بخوبي و خوش اسلوبي مي نوشت - چنانچه اکثر کتب دستخطی خود بر صفحهٔ روزگار يادگار گذاشت *

حافظ محمد علي از خوشنويسان قديم بادشاهي - خط نستعليق بروية آقا عبد الرشيد خوب مينوشت - و در دستکاري نهايت کمال داشت - و خط نسخ هم مينوشت - و در زمرهٔ استادان ميرزا جوان بخت بهادر [2] سرفرازي و سربلندي داشت *

---

(۱) مولانا شيفته در گلشن بيخار مي گويد يقين تخلص انعام الله خان خلف اظهر الدين خان - اصلش از سرهند است و مولد و منشای وی جهان آباد - با ميرزا مظهر بغايت مربوط بوده و فخر تلمذهم داشت ۱۲ مصحح *

(۲) غلام عليخان در مقدمهٔ شاه عالم نامه گفته که شاهزاده جوان بخت پسر جلال الدين شاه عالم ثاني بوده - و بتاريخ بست و پنجم شعبان المعظم سنه هزار و دويست و سه هجري از خرابهٔ دنيا بمعمور آباد عقبی شتافت - اما حسب الذکر عبرت نامهٔ مولانا خير الدين بتاريخ بست و چهارم شعبان - سنه هزار و دويست و دو هجري در بنارس از قيد جسم خلاصي يافته بروحانيان پيوسته ۱۲ مصحح *

حافظ عبد الغني پسر حافظ محمد علي در خط نستعليق و نسخ قريب مشق والد خود رسيده بودند - در بنارس در سركار حسينه بيگم بصيغهٔ اوستاديِ ميرزا خرّم وغيره پسران ميرزا جوان بخت بهادر مدتها گذرانيده - رفته رفته بعنايت بيگم عظم و شان پيدا كرده بكار خدمات كارخانه‌جات چندى دخيل شده عمدگي حاصل نمود *

حافظ ابراهيم مرد خليق و متقي و متورع - نستعليق و نسخ بر وضع خوب مينوشت - كتابت شيرين و دلچسپ مي نمود - علاقهٔ كتابت بحضور (۱) داشت - و از استادان مرشدزادگان (۲) بوده است *

حافظ بقاء الله پسر حافظ ابراهيم خوش نويس - ذات با بركاتش نهايت خليق و انسان كامل الصفات حسنه است - در خط نسخ و نستعليق دوش بدوش والد بزرگوار خود است - در خاندان خود در خوبيِ اخلاق بى مثل و بى مانند است - در قلعهٔ مبارك بدستور آبا و اجداد خود بر اوستاديِ شاهزادگان مامور و معمور است *

---

(۱) مراد از لفظ حضور درين كتاب هرجا كه ذكر شود ابوالنصر معين الدين اكبر شاه ثاني است كه از سنه هزار و دويست و بست و يك الى سنه هزار و دويست و پنجاه و سه در قلعهٔ دهلي رياست داشت ۱۲ مصحح *

(۲) در هندوستان شاهزاده را بلفظ مرشدزاده خطاب مي نمايند - و درين مورد اشاره به پسران ابوالنصر معين الدين اكبر شاه ثاني است ۱۲ مصحح *

مولوي محمد خليل مرد بزرگ خوشنويس صاحب علم و فضل و مرتاض و متقي بوضع متقدمين - وطنش چارکليانهٔ چرخي دادري است - خط نستعليق بروية آقا عبد الرشيد اختيار کرده خيلی مشق مي نمود - تا وقت مرگ مشقش ناغه نشده - در سلک اوستادان ميرزا فرخنده بخت بهادر مباهي و ممتاز بود *

حکيم مير محمد حسين مرد ممتاز عمده خاندان با اخلاق نهايت متواضع خوش گفتار صلاحيت شعار خط نستعليق در اوايل از خليفه سلطان اخذ کرده - رفته رفته بطور آقا عبد الرشيد مشق نموده خط را بکمال رسانيده - و نوشتهٔ آقا عبد الرشيد بسيار پيدا کرده جمع نمود - و در نسخ خاص شاگرد قاضي عصمت الله خان بوده - خيلی مشق نموده - اکثر سيپاره و پنجسوره بطور قاضي خوب نوشته - در علم موسيقي و شاعري يد طولی داشتند - ستار خوب مي نواختند - از ياران خاص و معتقدان با اخلاص مولوي فخر الدين (۱) قُدِّسَ سِرُّهُ بودند - در آخر عمر ترک لباس دنياوي فرمودند *

---

(۱) مولانا فخر الدين پسر مولانا نظام الحق در خاندان چشتيه بيعت داشت - و مردی صالح و درويش مشرب بوده - در علوم ظاهري نيز صاحب يد طولی بود - از تصنيفات او کتاب نظام العقايد وغيره است - در سنه هزار و صد و نود و نه هجري وفات کرد - و در جوار حضرت قطب الدين بختيار کاکي عَلَيْهِ الرَّحْمَة مدفون است ۱۲ مصحح *

میر ابوالحسن عرف میر کلّن سید صحیح النسب از سادات رضویّه - بزرگانش اهل ولایت بوده اند - از دو سه پشت در شاهجهان آباد توطن اختیار کرده - خوشنویس پاک نهاد - در خط نسخ و نستعلیق از شاگردان محمد حفیظ خان - خط را برویهٔ آقا عبد الرشید بکمال خوبی کتابت میکرد - و بخوبی مینوشت - مدتی برفاقت نواب عبد الاحد خان گذرانیده - توده توده کتابت نموده - از افراط کتابتش به خوشخطي و بقید قواعد خوشنویسي چه نویسم - بی تکلف اگر راست نویسم دروغ معلوم شود - در آخر عمر در سلک خوشنویسان حضور منسلک شده کتابت خود بر صفحهٔ روزگار یادگار گذاشت *

میر محمد حسین خلف الرشید میر کلّن - صاحب اخلاق صالح - بحلیهٔ علم و هنر آراسته و پیراسته - در خوشنویسي برابر والد خود - از چندی در لکهنؤ در سرکار مرشد زاده میرزا سلیمان شکوه بهادر بصیغهٔ میر منشي گري سرفراز است *

غلام علي خان المشهور به خوشنویس از خوشنویسان قدیم حضور اقدس - مرد خوش تقریر و خوش ظاهر - در علم مجلس خیلی مهارت داشت - در شعر دوهره و گیت و لقلقهٔ گفتگو از اقران خود گوی سبقت ربوده - اخلاق محمودش از شهد و شکر شیرین تر - صاحب جاگیر بود *

سید محمد امیر رضوی بن صاحب میر - صحیح النسب
از سادات عالی تبار است - جوان مهذب باخلاق حسنه - و مزین
باطوار خجسته - خوش طبع - شیرین زبان - یارباش - نیک اساس -
در هنر پنجه کشی و کشتی و بانک و مصوری و نقاشی و لوح
و جدول و صحافی و علاقه بندی و سنگتراشی وغیره دستگاهی کمال
دارند - در اوایل عهد حکومت جنرل برون صاحب فرنگی ملاقات
و تعارف فقیر بسید ممدوح بهمرسیده - و درآن ایام بخانهٔ فلاطون نام
فرنگی ارمنی بصیغهٔ اوستادی آغا میرزا وغیره اطفال می بودند -
خط نستعلیق بطور قدما مینوشتند - چون این سید بزرگوار با فقیر
روز بروز تعارف و اتحاد بهمرسانیده چندین بار بغریب‌خانه آمد و رفت
کردند - دیدم که این سید دست قابل و ذهن ذکی دارد - بروبهٔ آقا
عبد الرشید - ترغیب و تحریص کردم - و خط آقا در آن وقت
کسی بدیدن هم نمیداد - و اعتبار هم نمیکرد - و این اکسار
نوشته‌های آقا عبد الرشید ملاحظه‌اش کنا... - بلکه بارها قطعهٔ اقا
برای نقل بطریق رعایت حسب تمنای او دادم - و هرگز دریغ
درین باب نداشتم - بفضل الهی در اندک زمان بمشق شبانه روز
خطش رونق گرفت - رفته رفته علَم اوستادی و خطاطی برافراشت -
هرچه می نویسد بروبهٔ آقا دلچسپ و شیرین می نویسد -
و نوشته‌های مشق و قطعهٔ آقا اول ببلدی و رهنمونی فقیر راقم

بدست آورد - حالا تودة تودة بهمرسانیده و بهر نوع که ممکن شد جمع نموده - اکثر قطعه و مشق بقیمت سهل خریده از دستکاری خود مطلّا ساخته - و خود هم نقل نوشتهٔ آقا نوشته در آن نام عبد الرشید مرقوم نموده بدست خریداران مشتاق خط آقا فروخت - و از کثرت مشق - خط خود نیز بمرتبهٔ رسانیده که نقل کردهٔ دست او را از اصل خیلی غور مي خواهد تا فرق سازد - از چند سال عرس آقا عبد الرشید در ماه محرم مقرر نموده - اکثر اساتذه و خطّاطان وغیره شهر شاهجهان آباد در مجلس مذکور حاضر مي شوند - و بملاقات یکدیگر مسرور و شاد کام میگردند - و در تذکار خط و خطّاطان میگذرانند - با فقیر دوستي و اخلاص و اتحاد قلبي است - و سررشتهٔ حفظ الغیب از جانبین مرعي - و بظاهر از دل و زبان - حاضر و غایب یکسان (۱) - وَ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَاب *

آغا میرزا (۲) جوان صالح سعادت اکتساب از تلمیذ با تمیز و شاگرد رشید سید امیر رضویست - انسان سلیم الطبع خلیق حلیم متواضع

---

(۱) سید محمد امیر رضوي در ایام بلوائ هند که در سنه هزار و هشت صد و پنجاه و هفت میلادي واقع شده بود گلولهٔ مجهولي بوجود مبارکش رسید - و دار فاني را وداع نمود ۱۲ مصحح *

(۲) تاریخ وفاتش " آغا مرگیا " ای هزار و دویست و هفتاد و چهار هجري ۱۲ مصحح *

با هرکس باخلاق و اخلاص پیش می آید - در خط نستعلیق کمال
حاصل نموده - دوش بدوش استاد رسیده - و مشق را بطرز آقا
عبد الرشید بدرجهٔ اعلیٰ رسانیده - با راقم از قدیم اتحاد دلی
و فیمابین رابطهٔ بی تکلفی زیاده از یگانگیت و یکجهتی است *

میرزا عباد الله بیگ پسر میرزا عبد الله بیگ شاگرد سید امیر
رضویست - از ایام طفولیت بخدمت گذاری میر مذکور مصروف
مانده اطاعت استاد را سعادت خود دانسته - و استاد نیز قواعد
خط نستعلیق را از ته دل بوی آموخته - از فرط محبت از جملهٔ
تلامذه ممتاز گردانیده - دوش بدوش آغا میرزا که از همه شاگردان
میر امیر بهتر است گشته - الغرض خوشنویس مسلم الثبوت است -
و در خوشنویسان بادشاهی بخطاب زمرد رقم سرافراز (۱) *

مولائی صاحب مردی پاک نهاد - انسان صلاحیت شعار -
خجسته خصایل - در اوایل عمر شوق خط نستعلیق بسیار داشت -
رفته رفته رویهٔ آقا بکمال رسانیده - و به تبع خط آقا عبد الرشید خیلی
مصروف مانده - از کثرت مشق - نقل خط قریب به اصل رسانیده -
در علم آشنائی یک رو و یکجهت است - از مدت مدید به استادیٔ
مرشد زاده میرزا معظم بخت بهادر ممتاز - و از حضور بادشاه بخطاب
آقای ثانی سرافراز است *

(۱) در هنگام اشتعال نائرهٔ بلوای هند عباد الله بیگ دهلی را گذاشته
در سرکار مهارجه پتیاله رفت و آنجا ممتاز و سرفراز گردید ۱۲ مصحح *

محمد جان بن میان محمد عاشوری ملازم حضور والا - جوان صالح متحمل متصف باخلاق حمیده و اوضاع پسندیده - و خط نستعلیق بخوبي مي نوشت - از شاگردان رشید میر کلّن است - کتابت بطور خود بوجه احسن مینماید - و رویهٔ اوستاد را بکمال رسانیده - و بسبب کثرت مشق در فن خوشنویسي مقابل و هم پنجهٔ امثال و اقران خود است - با مولف خیلی محبت دارد - و در سرکار میرزا ابوظفر ولیعهد بهادر (۱) بصیغهٔ خوشنویسي و کتابت وغیره ممتاز است *

بدرالدین علیخان مخاطب بمرصّع رقم - جوانی خردمند - صاحب دانش - سلیم الطبع - و طریق مروت و مدارا به اعلی و ادنی مرعي میدارد - و خوشنویسی که در هر خط مهارت دارد - و در علم مُهرکني و حکّاکي بی عدیل و بینظیر - و در عقل معاش یگانه - و مُهرکني در خط نستعلیق و نسخ و شاستري و انگریزي وغیره بآئین شایسته بجلوه ظهور مي آرد - آنقدر قوت دست و دقت طبع در ایجاد تراکیب و اسلوب و کرسي بندي دارد که عقل‌هم پیشگان این فن بدان

---

(۱) مراد از ابو ظفر ولیعهد بهادر - بهادر شاه ثاني است که در سنه هزار و دویست و پنجاه و سه هجري بمنصب ریاست قلعهٔ دهلي رسید - و بعد از بلوای هند مامور بمسافرت رنگون گردید - و سلسلهٔ سلاطین عظام تیموریهٔ هند باوشان منقرض گردید ۱۲ مصحح *

نمیرسد - بلکه بدیدن حسن اختراع و ابداع و ایجاد و احداث - دیدۀ حاسدان حیران می ماند - اینهم لطف خداداد است - شاگرد شیخ محمد یار نام - جد مادری خود بوده - در ابتدا و اوایل عمر در بازار دریبۀ کلان دهلي بر مکان خود نشسته شغل مُهرکني میکرد - شده شده بذهن مستقیم و رای سلیم و جودت طبع بی اعانت و امداد غیری این فن را بدرجۀ اعلی رسانیده - در اینوقت در اطراف و اکناف مثل این هنرمند درین فن کم کسی باشند - و باوجود بهم رسانیدن عزت و تموّل و املاک و اقتدار در هم چشمان خود مطلقاً عجب و تکبر ندارد - و برای بدست آوردن نوشته‌های خوش نویسان خصوصاً خط آقا عبد الرشید دیلمي زر خطیر میدهد - و آنرا بجای اوستاد نزد خود میدارد - الغرض شخص بی نظیر است *

خواجه غلام نقش بند خان (۱) خلف خواجه یوسف در خط نستعلیق و شکسته و شفیعه یکتای روزگار - داماد فیض الله بیگ خان - از چندی بسبب وارستگيِ مزاج ترک لباس دنیوي کرده بگوشۀ خانۀ فیض کاشانه بیاد حق اوقات بسر میفرمایند *

---

(۱) خواجه غلام نقشبند خان بامصنف تذکرۀ هذا معاصر بوده ۱۲ مصحح *

میرسوز (۱) تخلص - محمد میر نام - ماورائی درویشي و شاعري در نوشتن خط نستعلیق و خصوصاً شفیعه و در وضع خواندن شعر - نامدار و یگانهٔ روزگار گذشته - صوفي مذهب و ظریف الطبع بود *

عماد الملک غازي الدینخان (۲) باوجود صیغهٔ وزارت و اشغال امور

(۱) در زمان شاه عالم که سلطنت دهلي مختلل و متزلزل شد - و مردم متفرق شدند - میر سوز در سنه هزار و صد و نود و یک بلکهنؤ آمد اما وسعتی حاصل ننمود - و بمرشد اباد رفت - آنجا هم در ششدر حیرت بود - در زمان نواب اصف الدوله (۱۲۱۲ - ۱۱۸۸) بلکهنؤ مراجعت نمود - و باستادیٔ نواب سرافراز گردید - قلیل زمانی بحالت خوش گذرانید و بعد ساکن جوار رحمت آله گردید - و بیان حالش در آبحیات صفحه ۱۹۸ و گلشن بیخار و تذکرهٔ شعرائ هند ترجمهٔ مولوي کریم الدین صفحه ۱۴۵ مذکور - طالبان ملاحظه نمایند ۱۲ مصحح *

(۲) عماد الملک غازي الدین خان فیروز جنگ مخاطب به امیرالامرا پسر زادهٔ نظام الملک آصف جاه بود - و بوزارت احمد شاه (۱۱۶۷ - ۱۱۶۱) و عالمگیر ثاني (۱۱۷۳ - ۱۱۶۷) رتبهٔ افتخار داشت - چون در سال هزار و صد و هفتاد و سه وفات عالمگیر ثاني وقوع یافت - عماد الملک تارک دنیا شد - در فن شعر گوئي سحر البیان بود - و متخلص بنظام - و دیوان نظام از مصنفات اوست - در کالپي در سنه هزار و دویست هجري تقریباً بروضات جنان ساکن گردید - و شرح حالاتش در خزانهٔ عامره صفحه ۵۰ و مآثر الامرا جلد سوم صفحه ۸۹۱ و گلزار ابراهیم و نغمهٔ عندلیب وغیر ذالک مسطور است ۱۲ مصحح *

مملکت - در علم عربي و فارسي و شعر و سخن در هفت قلمی و هفت زبانی شهرهٔ آفاق - خط نستعلیق بر وضع میرزا محمد علي و نسخ بر وضع یاقوت - و شفیعه بخوبي مینوشت *

میرزا ارجمند عمدهٔ دودمان - مرد قابل - انسان کامل - نبیرهٔ میرزا ارجمند خان مغلپوریه است - شخصی ذي فهم و عقل - صاحب همت - خوشنویس و منشي و شاعر و مصور سرآمد زمانه بوده - بچندي بخدمت میر منشي گري نواب عماد الملک ممتاز بوده - خط شفیعه را بچندین عنوان مي نوشت - در آخر عمر در اجزاي همراهان میرزا فتح علیخان [1] برادرزادهٔ بسنت خان سکونت میداشت *

مولانا خواجه عبد الله مروارید رقم [2] ابن خواجه شمس الحق والدین محمد مروارید - سالها باستحقاق وزیر سلاطین - و از اکابر صنادید و اشراف کریمان کرمان بوده است - این بزرگ فاضل باوجود فضل و استعداد خطش در رعنائي کَجَنَاحِ الطَّاؤُس - و انشایش در نیکوئي

---

(۱) میرزا فتح علي خان در سال هزار و دویست و سه هجري وفات کرد ۱۲ مصحح *

(۲) خواجه عبدالله مرواریدرقم المتخلص ببیان در سنهٔ نه صد و بیست و دو هجري بغرفهای فردوس شتافت . و تفصیل حالش در تذکرهٔ دولتشاه صفحه ۵۱۵ وحبیب السیر جلد سوم جزوسوم صفحه ۳۳۰ مشروح است ۱۲ مصحح *

و زیبائي كَنَشاط النُّفُوس - نوای قانونش دلهای عشّاق را بی قانون کرد - لاجرم طبع سلطان روزگار محمد حسین مظفر بادشاه بپرورش این فاضل خوشنویس خیلی مایل و مصروف شده - و این مرد صاحب معرفت از امور خطیر صدارت و وزارت استعفا داشت - و عذر میخواست - و آزردگي کسی روا نمیداشت - کتاب بخط تعلیق و انشای مولانا بخط تعلیق بسیار دیده شد *

* رباعي *

خوشوقت کسانیکه ز پا بنشستند
در بر رخِ مردمانِ نادان بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند
وز دست و زبان حرف گیران رستند

ضیاء الدین یوسف (۱) بن مولوي عبد الرحمن جامي باوجود فضل و کمال عربي و فارسي وغیره در خطّاطي خیلی مهارت داشت - خوشنویس بیمثل بوده - نستعلیق را بطور علي الکاتب خوب مي نوشت - نوشته اش بسیار دیده شد *

محمد حسین کشمیري (۲) نستعلیق نویس از خوشنویسان

---

(۱) وفاتش تقریباً در سال نه صد هجري وقوع پذیرفت ۱۲ مصحح *

(۲) در آئین اکبري صفحه ۱۰۵ علامي مینویسدکه مولانا محمد حسین کشمیري بخطاب زرین قلمي مشهور آفاق - شاگرد مولانا عبد العزیز و بهتر از استاد مي نوشت - وکار آگاهان ویرا بپایهٔ ملا میر علي پنداشتند انتهی وفاتش در سنه هزار و بیست هجري وقوع یافت ۱۲ مصحح *

هندوستان است - بسیار خوب و نازک نوشتی - همه اوستادان و خطّاطان او را باوستادي قبول دارند - و گویند که اکبر بادشاه او را مخاطب بزرین رقم ساخت - و نیز ابوالفضل ویرا بجادو رقمي منسوب ساخته - از خطش کتابها و قطعهاي خفي و جلي بنظر در آمده *

میر خلیل الله شاه از سادات عراق عجم است - در ملک دکن نزد ابراهیم عادل شاه (۱) آمده بپایهٔ عالي رسید - و در شهر بیجاپور کوس خطّاطي بنام نامئ خود نواخته - و بادشاه دکن او را از جانب خود حاجب نموده بایران فرستاده سربلند ساخت - و این ابیات از شاه ایران در صفت اوست * * رباعي *

خورشید عراق از دکن مي آید
کان لعل بکان خویشتن مي آید
سر دفتر جمله خوشنویسان جهان
یعني که خلیل بت شکن مي آید

گویند وقتی که کتاب نورس تصنیف زمان ابراهیم عادل شاه میر مذکور بخوشخطي نوشته گذرانید - بادشاه خیلی محظوظ شد - و مخاطب به بادشاه قلم ساخت - و بر تخت خود نشانیده وزرا

---

(۱) ابراهیم عادل شاه ثاني از سنه نه صد و هشتاد و هشت الی سنه هزار و سي و هفت در مملکت دکن فرمانروا بود ۱۲ مصحح *

و سایر اعیان دولت برکابش داده بخانه اش رسانیدند - تاریخ خطاب مستطاب آنست * تاریخ خطاب *

شاه عالي نسب خليل الله
چون مسخّر نمود ملکِ رقم
پیش اوستاد و پیر ابراهیم
بادشاهي ستاره خیل و حشم
شاه عادل که از پی خامه
ستد از دست خصم تیغ و علم
از سیاهي کلک گلگونش
روسپید است دودمان قلم
اوستادی که گشت از دانش
در حریم هنر چنان محرم
کز صریر قلم تولد یافت
گرچه برخاست از زبان قلم
قطعهٔ برد از پی تعلیم
یافت زان قطعه خسرو اعظم
که بفرمان او قلم گردید
شه و را خواند بادشاه قلم
سال تاریخ این خجسته خطاب
۱۰۲۷
شاه گردید بادشاه قلم

گویند جوانی مبتلای خطوط او هرچند درخواست نمود - مالکش نداد - بهفت صد روپیه پیش آمد - سود نکرد - به اسپ عربي مبادله نمود - ظهوریٔ (۱) ترشیزي از مداحان اوست - و او را در انشای خود بفقره‌های رنگین و قافیه‌های دلنشین ستوده - و این ابیات در مدح او گفته * مطلع *

خامه مي ترسم ز دستش سرکشد
ناگهان خطی بخطها درکشد

مثنوي

در آرایشِ صفحهٔ روزگار * ربایند خطش چو خط نگار
بسر خط نویسی علم زان نمط * که رخسار خوبان کند مشق خط *

رباعي

خوشگوی نشد از قلمش هرکه نگفت
نوکش چه گهرهای معاني که نسفت
گر خار نوشت در دل خصم خلید
ور گل بنوشت بر رخ دوست شگفت

---

(۱) نورالدین محمد ظهوري ترشیزي در سال هزار و بیست و چهار یا هزار و بیست و پنج هجري وفات یافت - ذکر حالش در منتخب التواریخ بداوني جلد سوم صفحه ۲۶۹ و مراة الخیال صفحه ۱۱۷ مسطور است ۱۲ مصحح *

رباعي

آنانکه بجستن جواهر خستند
وز عقد گهر گذشته خطش جستند
خطها همه آب در خراسان از شرم
ورنه بعرق عراقیان مي شستند

گویند در همانجا برحمت حق پیوست - و از نوشتهای خود کتاب نورس وغیره در جهان یادگار گذاشت - فقیر راقم خطوط و کتاب دستخطي او در بلدهٔ لکهنؤ در کتابخانهٔ نواب آصف الدوله بهادر ملاحظه کرده - و بسیار دیده - نزاکت در خطش زیاده از کاتبان یکگونه معلوم مي شد - و بطور خفي و جلي محمد حسین بروتیهٔ میرعلي مرقوم - لیکن بخط روتیهٔ آقا نمیرسد - بلکه نوشتهٔ میرزا محمد علي و حافظ نور بر نوشتهٔ او ترجیح دارد *

قاضي احمد غفّاري پسر قاضي محمد غفّاري از ایران است - و شاعر خوشگو و بذله سنج و خوشنویس - خط نستعلیق را بدرجهٔ کمال خوب مي نوشت - و این اشعارش از دستخط او بنظر در آمده - صاحب طبع و جلد دست بوده است *

* مثنوي *

چهل سال عمرم بخط شد تلف
سر زلف خط نامد آسان بکف

زمشقش دمی هرکه فارغ نشست
چو رنگ حنا رفت خطش ز دست
مکن جز بتحریر اوقات صرف
که صورت نمي آید از صوت حرف

شاهزاده پرویز را تعلیم خط میکرد - و بعد وفات شاهزاده ترک روزگار کرد - و نوکري قبول نکرد - و در همان جا[1] در گذاشت *

مولانا خواجه محمود[2] شاگرد بلاواسطهٔ ملا میرعلي است - خط خفي و جلي او بدرجهٔ اعلیٰ است - گاهی که قطعه و کتابت خود را بنام ملا میرعلي میکرد - مردم کم مي شناختند - و میرعلي برسم مطایبه قطعهٔ در حق او گفته *

* قطعه *

خواجه محمود آنکه یکچندی * بود شاگرد این فقیرِ حقیر
بهر تعلیم او دلم خون شد * تا خطش یافت صورتِ تحریر
در حق او نرفته تقصیری * لیک او هم نمیکند تقصیر
مینویسد هرآنکه از بد و نیک * جمله را میکند بنام فقیر

---

(۱) وفات غفّاري در سنه نه صد و هفتاد و پنج هجري وقوع یافت - و شرح حالش در منتخب التواریخ بداوني جلد سوم صفحه ۱۸۵ مذکوراست ۱۲ مصحح *

(۲) خواجه محمود نیشاپوري متخلص بمخلص تقریباً در سنه نه صد و شصت هجري طومار عمر طی نموده است - و خمسهٔ نظامي و هفت پیکر بقلم خاص وی نوشته در کتاب خانهٔ برتش میوزیم موجود است ۱۲ مصحح *

عبد الصمد شیرین قلم (۱) در حضور جلال الدین اکبر بادشاه بود - خط نستعلیق خوب مي نوشت - و خطش نهایت شیرین - مرد قابل و شاعر - تربیت یافتهٔ نظر کیمیا اثر حضرت خلیفهٔ الهي است *

ملا علي احمد مُهر کَن (۲) بجمیع خطوط دستگاهی کمال داشت - ودر همه خطوط مهر را صاف و خوب میکَند - و شعر هم نیکو میگفت *

---

(۱) مولانا عبد الصمد ولد خواجه نظام الملک که وزیر شاه شجاع شیرازي بود - بدواً در تبریز بشرف حضور مبارک بادشاه همایون رسید - و در سنه نه صد و پنجاه و شش هجري نیز در کابل ادراک فیض حضور همایوني نمود - در زمان اکبر بمنصب چهار صدي نایل گردید - و در سال بیست و دوم جلوس اکبري در فتحپور سکري امین دار الضرب مسکوکات دولتي شد - و در سال سي و یکم جلوس دیوان مملکت ملتان گردید - در مهارت قلم چنان هنرمندی بود که سورهٔ مبارکهٔ اخلاص بر دانهٔ خشخاش نوشت - تفصیل احوالش در جلد سوم اکبرنامه صفحه ۱۹۵ و آئین اکبري صفحه ۱۱۷ و ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري از بلاخمن صاحب صفحه ۴۹۵ مسطور است ۱۲ مصحح *

(۲) در آئین اکبري - صفحه ۴۸ مسطور است که فولاد را کسی برابر مولانا علي احمد دهلوي نیاراست - خط شناسان او را درین صنعت بی همتای روزگاران دانند - غیر از تعلیق خطوط را بوالا پایگي رسانید - لیکن نستعلیق را بس دلفریب آراید - این پیشه را از پدر خود شیخ حسن بر گرفت - و از دید کارکرد مولانا مقصود کشایش یافت و از همه درگذرانید انتهی - نظام هروي در طبقات اکبري هم ویرا ذکر کرده و دو سه بیت از کلام او نقل نموده ۱۲ مصحح *

ملا سعید سمرقندي [1] بسیار دانشمند و خوشنویس - در اکثر علم و هنر آراسته و پیراسته و بمراحم بادشاهانه ممتاز بود *

میر فتح الله شیرازي [2] مرد فاضل و خوشنویس - در سنه نه صد و نود از دکن بملازمت رسیده مشمول مراحم خسروانه گشت - دانشمند متبحر بود - در فنون علم عقلي و نقلي از علمای خراسان و عراق و هندوستان امتیاز داشت - و در زمان خود در کل عرصهٔ عالم مثل و قرین خود نداشت - و در علم غریبه از نیرنجات و طلسمات نیز بهره‌مند بود - چنانچه آسیائ پر از آب ساخت که خود حرکت میکرد - و آرد میشد - و آئینهٔ ساخت که از دور و نزدیک اشکال غریبه مرئي میگشت - و بیک چرخ دوازده بندوق سر میشد *

---

(۱) ملا سعید سمرقندي در سنه نه صد و هفتاد هجري در کابل بجوار رحمت الٰهٰ پیوست . شرح احوالش در منتخب التواریخ جلد سوم صفحه ۱۵۲ مذکور است ۱۲ مصحح *

(۲) میر فتح الله شیرازي در سنه نه صد و نود و هفت هجري در کشمیر بدار باقي شتافت - و تفصیل حالش در منتخب التواریخ جلد سوم صفحه ۱۵۴ مرقوم است ۱۲ مصحح *

خنجربیگ[1] در فنون جزئیات علم و حکمت خصوصاً در خطوط و موسیقي ممتاز بود *

اشرف خان [2] میر منشي از افاضل وقت بود - نام آن یگانهٔ عصر محمد اصغر است - و از سادات عربشاهي بود - و هفت خط را خوب مینوشت - در زمرهٔ امرای اکبري انتظام داشت *

مظفرخان [3] مظفرعلي نام از خوشخطي بهرهٔ تمام داشت - از نویسندههای زبردست بود - بمرتبهٔ امیر الامرائي رسیده - در بنگاله در حادثهٔ قاقشالان [4] کشته شد *

---

(۱) خنجربیگ از امرای چغته است - و در جرگ رجال دولت اکبرشاهي مفتخر بود - شرح احوالش در منتخب التواریخ جلد سوم صفحه ۲۲۳ و اکبرنامه جلد دوم صفحه ۸۲ مفصل است ۱۲ مصحح *

(۲) اشرف خان در سنه نه صد و هفتاد و سه هجري در بلدهٔ گور رخت هستي بربست - بیان حالش در مآثر الامرا جلد اول صفحه ۷۳ مسطور است ۱۲ مصحح *

(۳) مظفرخان در سنه نهصد و هشتاد و هشت هجري در قلعهٔ تانده کشته شد - بیان حالاتش در ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري صفحه ۳۴۸ نمبر ۳۷ مذکور است ۱۲ مصحح *

(۴) ذکر حالات قاقشالان در ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري که از مصنفات بلاخمن صاحب است در صفحه ۳۶۹ مفصل است ۱۲ مصحح *

میرزا عبد الرحیم خانخانان (۱) خلف الصدق بیرم خان است بعد فتح گجرات بمنصب خانخانان و سپه سالاري رسیده - و مصدر خدمات و فتوحات عظیم شده - از فهم و دانش و علم و کمالات آن بزرگ نهاد هرچه نویسند از صد یکی و از بسیار اندکی است - در خوشنویسي مهارت کمال رسانیده - و در هندي خیلی دستگاه داشت - و خط هندي خوب مینوشت - مولانا نظیري نیشاپوري (۲) از جملۀ رفقا و مداحان اوست - شفقت بر علما و فضلا و محبت با فقرا و طبع نظم او را موروثي است - در دورۀ اکبري بفضایل و کمالات از ارباب دولت قرین خود نداشت - و در غزل رحیم تخلص میفرمود *

---

(۱) میرزا عبد الرحیم خانخانان در سنه نه صد و شصت و چهار هجري مولود شریفش اتفاق افتاد - و در سنه هزار و سي و شش هجري از حضیض ناسوت بعالم لاهوت شتافت - و شرح احوالش با فتوحات و مهمات و غیرهما در نسخۀ ملا عبد الباقي نهاوندي المسمی بمآثر رحیمي دیده شد - و امسال که سال هزار و نه صد و نه میلادي است بتصحیح این فقیر برای ایشیاتک سوسایتي کلکته - طبع و نشر او شروع شده - وَاللّٰهُ وَلِيُّ التَّوْفِيْق ۱۲ مصحح *

(۲) طایر روح نظیري نیشاپوري در سال هزار و بیست و دو هجري قفس تن را شکسته بشاخسار جنان پرواز نمود ۱۲ مصحح *

میرزا یرج [۱] و میرزا داراب [۲] پسران نواب خانخانان ولد بیرم خان خط نستعلیق و نسخ را خوب می نوشتند - اکثر قطعه و هفت بند بدستخطی این صاحبان بنظر درآمده مطلّا و مذهّب و کاغذ زرفشان *

خواجه سلطان علی [۳] ملقّب بافضل خان از امرای جنت آشیانی همایون بادشاه بود - حضرت خلیفهٔ الهی جلال الدین اکبر بادشاه بخطاب افضل خانی سرافراز فرموده - در عقل و کیاست و خوشخطی بهرهٔ کمال داشت *

تودرمل از طایفهٔ کهتری - نویسندهٔ چابک دست - و خطوط بخوشخطی و فهمی مینوشت - بوسیلهٔ مظفرخان برتبهٔ وزارت اکبری

---

(۱) میرزا ایرج پسر میرزا عبد الرحیم خانخانان در سنه هزار و بیست و هشت هجری از عالم ملک بعالم ملکوت روان شد - تفصیل حالش در ترجمهٔ انگلیسی آئین اکبری صفحه ۴۹۱ مشروح است ۱۲ مصحح *

(۲) میرزا داراب برادر مذکور در سال هزار و سی و پنج هجری از ریاست فانی بریاست باقی فایز گردید - شرح حالش در ترجمهٔ سابق الذکر صفحه ۳۳۹ مرقوم است ۱۲ مصحح *

(۳) خواجه سلطان علی در سرکار همایون پادشاه در سنه نهصد و پنجاه و شش هجری امتیاز داشت - و در سال پنجم اکبری بشرف آستان بوسی استسعاد یافته - و مورد افضال عرش آشیانی شده بپایهٔ والای امارت و منصب سه هزاری مرتقی گردید - مآل کار او و تاریخ وفاتش بنظر نرسیده ملخصاً از مآثر الامرا جلد اول صفحه ۶۵ * ۱۲ مصحح *

رسیده - مدت هفده سال دیوان باستقلال مانده - و چهار هزار سوار داشت - در سنه نهصد و هشتاد و نه[1] در گذشت *

زین خان کوکه[2] در فهم و عقل و دانش و سایر کمالات مثل خط و تصویر ممتاز - و در شجاعت و دیگر صفات حمیده سرآمد ابنای روزگار - بمنصب پنجهزاري سرافرازي داشت *

ملا عبد القادر اخوند[3] حضرت خلیفهٔ الهي در علم و هنرِ عربي و فارسي و علم خطوط صاحب کمال بوده - در آخر عمر سفر حجاز اختیار نموده *

---

(۱) اصح این است که تودرمل در سنه نه صد و نود و هشت هجري لباس هستي از تن بیرون نمود - شرح حالش در ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري صفحه ۳۵۱ نمبر ۳۹ ثبت است ۱۲ مصحح *

(۲) زین خان کوکه در سنه هزار و ده هجري از عالم خاک بعالم ارواح پای ملحق شد - شرح حالش در منتخب التواریخ جلد سوم صفحه ۲۳۵ و ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري صفحه ۳۴۴ نمبر ۳۴ مذکور است ۱۲ مصحح *

(۳) ملا عبد القادر استاد حضرت خلیفهٔ الهي جلال الدین اکبرشاه (۹۶۳ - ۱۰۱۴) بود - اشاراتي در بیان حالش در ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري صفحه ۵۴۵ , ۴۸۵ رفته است ۱۲ مصحح *

رای منوهر (١) بن رای لون کرن از صغر سن در حجرهٔ شفقت حضرت خلیفهٔ الهي نشو و نما یافته در خدمت شاهزادهٔ کامگار سلطان سلیم یعني جهانگیر بادشاه بزرگ شده - خط و سواد پیدا کرده - سلیقهٔ شاعري و خوشخطي بهمرسانیده *

محمد شریف (٢) پسر خواجه عبدالصمد شیرین قلم - صاحب دانش و علم و هنر - در عربي و فارسي و خوشنویسي ید طولی داشت - و از درگاه والای اکبري رو تافته در خدمت شاهزاده سلیم بهادر یعني جهانگیر بادشاه مانده - و چندی بسبب موانعات - عزلت و گوشه گیري اختیار کرده - بتاریخ یازدهم شهر جمادي الثاني سنه هزار و چهارده هجري روز پنجشنبه ابو المظفر نورالدین جهانگیر بادشاه غازي در اکبرآباد بر تخت جلوس فرمودند - از استماع این خبر سر خود را بسجود درگاه قدسي نوراني ساخت - و بخطاب امیرالامرائي سرفرازي یافت *

---

(١) رای منوهر در سال یازدهم جلوس جهانگیري از دار فاني بعالم ابد پیوست - بیان حالش در ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري صفحه ٤٩٤ نمبر ٢٦٥ مرقوم است ١٢ مصحح *

(٢) بیان حالات محمد شریف در منتخب التواریخ جلد سوم صفحه ٣١٠ و ترجمهٔ انگلیسي آئین اکبري صفحه ٥١٧ نمبر ٣٥١ مذکور است ١٢ مصحح *

شاهزاده خسرو[1] بن جهانگیر بادشاه درعلم عربي و فارسي نهایت مهارت بهمرسانیده بود - و در فن خوشخطي و انشا کمال داشت *

سلطان پرویز [2] بن جهانگیر بادشاه شاهزادهٔ عالي همت - در علم عربي و فارسي و نوشتن خطوط بغایت آراسته و پیراسته بود - اکثر اوقات را بکتابت کلام الله صرف مینمود *

شاهزاده خورم یعني شاه جهان بادشاه در تحصیل علم عربي و فارسي و خط نستعلیق نهایت مهارت داشتند - جلوس روز دوشنبه سن یکهزار و سي و هفت هجري - بعمر سي و هفت سالگي - هشتم جمادي الثاني در مستقر الخلافه اکبر آباد بر تخت سلطنت واقع شد - و خطبه بنام نامي و القاب سامي رونق پذیرفت - و دران عصر از خوشنویسان ملا باقر کشمیري - محمد حسین کشمیري - و مقصود علي - و میر محمد کاشي - و حافظ عبد الله - و شکر الله - و محمد مقیم در خط نستعلیق و تعلیق و نسخ وشکسته کوس کتابت مینواختند - و میرزایان دفتر بودند *

---

(۱) شاهزاده خسرو بن جهانگیر در لاهور بسال نه صد و نود و پنج هجري قدم بعرصهٔ وجود نهاد - و در سنه هزار و سي و یک هجري در دکن از عالم فاني بملک جاوداني شتافت ۱۲ مصحح *

(۲) سلطان پرویز در سنه نه صد و نود و هشت هجري در کابل متولد شد و در ششم صفر سنه هزار و سي و پنج هجري در برهانپور رخت آخرت بست ۱۲ مصحح *

میر عماد الحسینی قزوینی خوشنویس مشهور آفاق است - خط نستعلیق بهتر ازو کسی نه نوشته - در بلدهٔ صفاهان بوضع درویشانه میزیست - اعتنا به امرا و بادشاه نداشت - شاه عباس هفتاد تومان بجهت میر فرستاد - و خواهش نوشتن شاهنامه کرد - بعد یکسال کسی را فرستاده که اگر تمام شده باشد بیاورد - میر هفتاد بیت که از اول شاهنامه نوشته بود ارسال نموده - و پیغام کرد که وجهه سرکار زیاده برین کفاف نکرد - شاه را این معنی ناخوش آمد - آن ورق را رد کرد - و واپس فرستاد - و مطالبهٔ زر خود کرد - میر ابیات مذکور را مقراض نموده بهفتاد کس از شاگردان خود تسلیم کرد - هریک یک تومان حاضر کرده - در یک لحظه آن وجه را تسلیم محصل نمود - این معنی بخاطر شاه گران آمد - چون میر موصوف متهم به تسنّن بود - و شاه ممدوح به این گروه بد بود - اینحرکت علاوهٔ آن گردید - تا آنکه روزی شاه - بمقصور مسگر فرمود که کسی نیست این سنّي را بکشد - در شب همان روز که وقت دمیدن صبح - میر برای غسل جمعه بحمام میرفت - آن مسگر مدبر سنگدل کمین کرده بزخم کارد - کار میر باتمام رسانید (۱) وخود پنهان شد - صبح این خبر ببادشاه رسید - در ظاهر بحسب

(۱) میر عماد قزوینی در سنه هزار و بیست و چهار هجری بدرجهٔ شهادت فایز شد رحمة اللّٰه علیه ۱۲ مصحح *

رعایت انتظام ملکی فرمود - که تفحص نمایند که قاتل کیست -
آخر خون میر - شاه را مبارک نیامد - اقربای میر جلا وطن
گشته پیش والی روم رفتند - شاه روم فوجی از مور و ملخ زیاده
بر ایران فرستاد - فوج رومیه بسی خرابی در تبریز و آنحدود نمود -
صد هزار مردم علف تیغ سپاه رومیه گشتند - و مردم عراق و خراسان از
شنیدن قتل میر تاسف بسیار خوردند - گویند سید از غضب بادشاه
واقف گشته این قطعه نوشته در قبای خود پیش سینه گذاشته بود
که از غسل فارغ گشته ببادشاه دهد * * رباعی *

یک یک هنرم ببین و گنه ده ده بخش
هر جرم که رفت حَسْبَةً لِلّه بخش
از باد غضب آتش کین را مفروز
ما را بسرِ خاکِ رسول الله بخش

گویند میر عماد بطور ملا میر علی مینوشت - و رویّهٔ او را بکمال
رسانیده - و گوی حسن خط از دست ملا میر علی ربوده - و بسیاری
از قطعها و نثرهای نوشته اش در عالم اشتهار دارد - و قطعها
و مشقهای او را عزت تمام است - و سلاطین جهان خواهان خط او
بوده اند - چنانکه در اوایل شاهجهان هرکه خط میر عماد میگذرانید
یکصدی منصب با وعنایت میشد - راقم چند بیت که بطریق
مثنوی بر حاشیهٔ خطش نوشته دیده بود این است *

* مثنوي *

بُوَد حیران کلکش نقش بهزاد
بمعنی خط و در صورت پریزاد
رواج صورت معنی شکسته
ازآن روزی که کلکش نقش بسته
چو محمودش جهان دل پیش نازاست
تو گوئی نقطه اش خال ایاز است
نیء کلکش به نی دمساز گشته
صریر خامه خوش آواز گشته
الآ ای نوجوانان خریدار
ز کنعان شاهدی آمد ببازار
چه می پرسی که خطِّ اوستاد است
که این نقش خوش از کارِ عماد است

میر گاهی بصفائیء ذهن بگفتن قطعه و رباعي مبادرت میفرمود - این رباعي ازوست * رباعي *

جان از من و بوسه از تو بستان و بده
زین داد و ستد مشو پشیمان و بده
شیرین سخني است نیست دشنامی تلخ
گرد لب شکرین بگردان و بده

و گویند که اکثر کتبه بنام محمد حسین نوشته - خط او را جلا و اشتهار داد *

آقا رشید نام مبارک او عبدالرشید دیلمي - همشیره زاده و شاگرد میر عماد است - رویهٔ ملا میر علي را بپایهٔ اعلی رسانیده - و در ولایت شهرهٔ خطّاطي پیدا کرده - بعد قتل میر بموجب ایما در عهد اعلیحضرت شاهجهان بادشاه بهندوستان آمد - باوستادئ دارا شکوه سرافراز و ممتاز گردیده بپایهٔ اعلی رسید - و پیغمبر ملک خطّاطي بود - با وصف کبر سن ترک مشق نکرده - و خدمت بیوتاتئ اکبر آباد داشت - در آنجا عمارات عالي و سرا و رباط دارد - و در همانجا مدفون است - غرض که فوقیت و ترجیح بر خطّاطان ماسبق برده - و کسی مثل این بزرگ تا هنوز برنخاسته - و این هنر و علم بر او ختم شد - و دارا شکوه شاهزاده ولیعهد شاهجهان بادشاه - و محمد اشرف خواجه سرا - و سعیدای اشرف - و عبد الرحمن - و میر حاجي وغیره از شاگردان او کامل بوده اند - و فوت او در سنه هزار و هشتاد و یک است (۱) - چنانچه سعیدای اشرف که شاگردش در خط نستعلیق بود - و در شاعري شاگرد میرزا صایب بود - قطعهٔ در رحلت هردو بموجب استدعای نواب زیب النسا گفته *

---

(۱) در تاریخ محمدي مي گوید که وفات مرحوم عبد الرشید دیلمي در سنه هزار و هشتاد و پنج هجري وقوع یافت ۱۲ مصحح *

* قطعه *

کرده بود ایزد عنایت خوشنویس و شاعری
کز وجودِ هر دو کردی افتخار ایام ما
بود اسم و رسم آن عبد الرشیدِ دیلمی
بود نام این علی بیگ و تخلص صایبا
آن پسر همشیرۀ سید عمادِ خوشنویس
این برادرزادۀ شمس الحقِ شیرین ادا
شهر قزوین است از اقبال آن دار الکمال
کشور تبریز بود از نسبتِ این عرش سا
آن بهندوستان نمودی خوشنویسي را علم
این به ایران داشتی رسمِ سخنداني بپا
آن یکی در خِطّۀ خط داورِ اقلیم گیر
این یکی در ملک معني خسروِ فرمان روا
قطعه‌های خط آن چشم جهانوا روشني
نسخه‌های شعر این دلهای عالم را دوا
از صریرِ کلک آن آوازۀ صورت بلند
از ستون خامۀ این خانۀ معني بپا
آن بهندوستانِ صورت صاحب سیف و قلم
این در ایرانِ معاني صاحب کوس و لوا

آن ز هفت اقلیمِ خط کلکش قلمرو داشتی
وین ز اصناف سخن بودی ضمیرش بادشا
داشتی از خامهٔ آن چهرهٔ خط آب و رنگ
یافتی از کلک این آئینهٔ معنی جلا
سطرهای آن بکرسی بودی از روئ نَسَق
حرفهای این ببکری بودی از روئ ادا
هردو بودندی بهم چون صورت و معنی قرین
هردو بودندی بهم چون لفظ و مضمون آشنا
اتفاقاً هردو در یکسال باهم متفق
رخت بر بستند از اینجا جانب دار البقا
گشت از حرمان آن اقلیم خط زیر و زبر
اوفتاد از رفتن این ملک معنی از صفا
از برای آن قلم گردید از شق سینه چاک
بهر این اوراق دیوان کرده پیراهن قبا
تخته گشت از فوت آن خط را دکانِ دستگاه
اوفتاد از مرگ این گفتار از برگ و نوا
شورش و غوغا فتاد از مرگ ایشان در جهان
با خبر شد چونکه پیر عقل از این ماجرا
روی با من کرد و گفت اشرف بگو تاریخ آن
چون ترا بودند ایشان اوستاد و پیشوا

گفتم از ارشاد پیر عقل در تاریخ آن
۱۰۸۱
بود باهم مردن آقا رشید و صایبا

مثنوي شاعر ریختہ گو کہ در تعریف آقا عبد الرشید خوشنویس گفتہ

مین نے خطاط یکقلم دیکھے
لیکن آقا سے لوگ کم دیکھے
ای خوشا وقت و عہدِ شاہجہان
جسکي خدمت مین ایسے ھون انسان
یعني عبد الرشید تھا اوستاد
خوشنویسي کي جسنے دي ھے داد
خط کي خوبیکا اوسکے ابتک ڈھنگ
صفحۂ روزگار کا ھے رنگ
وہ تصرف کہین جو کرتا ھے
شکل نقّاش نقش بھرتا ھے
حیرت افزای حسن ھر تحریر
مشقي اوسکي ھے قطعۂ تصویر
خط شیرین جو اسکا پاتے ھین
ھم حلاوت بہت اُٹھاتے ھین

لگ گئی ہے قلم تو جادو ہے
مد جہان ہے کسو کی ابرو ہے
ایسا لکھنا کسو کی طاقت ہے
ہے جای بہی تو ایک بابت ہے
سطر لکھتا نہین خفی کیا یہہ
خط ہے خوبان کے پشت لب کا یہہ
خط مین کیسا ہی کوئی کامل ہو
اوس کا کب نقطۂ مقابل ہو
حرف کس کس ادا سے لکھتا ہے
کون ایسے صفا سے لکھتا ہے
ہے الف قامت نکو رویان
لام ہے زلف سلسلہ مویان
دال کا خم رہے ہے ایسا خوب
جیسے جھکتے ہون مست ہو محبوب
میم جس لطف سے لبالب ہے
دھن تنگ مہوشان کب ہے
ہے کشش فازۂ تن خوبان
دایرہ دور دامن خوبان
دایرہ نون کا اس نمط کھینچا
کہ خط دلبران پہ خط کھینچا

کیا لکھون اوسکے خط کي مین خوبي
گویا تصویر هیگي محبوبي
مدعي کو جو خط دیکهادین هم
جي سے حرف غلط اوٹهادین هم

گویند که شاعری در وصفش قصیدهٔ گفته گذرانیده - آقا همان قصیده را نوشته باو داد - شاعر محزون بر آمد - چون طالبانِ خطش شنیدند زیاده از آنکه توقع صله و انعام در خیال داشت باو داده آن قصیده نوشتهٔ آقا را ازو گرفتند - و خیلی ممنون گشتند *

اسامي خوشنویسان خط نستعلیق که در شاهجهان نامه[۱] مرقوم است

محمد مراد کشمیري مخاطب بشیرین قلم - سحر طراز جادو رقم است - مشکین رقمان یکقلم از شرم تازه نگاریِ قلمش در خط شده - و قلمرو خط را یکقلم به نیزهٔ خطیِ قلم گرفته - بوساطت کلک واسطي نژاد اثر عظیم بر صفحهٔ ایام گذاشته - و از دوایر حروف - حلقهٔ بندگي در گوش سایر خوشنویسان روزگار انداخته - باعتقاد خطشناسان

---

(۱) مراد از شاهجهان نامه تصنیف محمد صالح کنبوه لاهوریست که در حالات شاهجهان پادشاه نوشته و مسمیٰ بعمل صالح نموده - و تاریخ اتمام کتاب لطیفهٔ فیض الٰهي یعني سنه هزار و هفتاد هجري است ۱۲ مصحح *

بالغ نصیب خط خفي و جلي است - و باعتبار پختگي و حسن خط - ثاني اثنین ملا میر علي و سلطان علي است *

میر محمد صالح - و میر محمد مومن پسران میر عبدالله (۱) مشکین قلم - هردو صاحب طبع تازه نگار سحر رقم اند - هر قطعهٔ خط شان چون خط حورو شان عنبر سرشت است - و هم قطعهٔ نظم شان رشک قطعهٔ بهشت - دایرهٔ حروف شان زیب دایرهٔ سپهر است - و نقطهٔ خط شان مردمک دیدهٔ مهر - بر میر صالح دقایق سخنوري کشف شد - در فارسي کشفي (۲) و در هندي سبحاني تخلص مي کند و چون میر مومن دعوي سخن سنجي را بفکر عرش سیر بکرسي نشانده عرشي (۳) تخلص مي نماید - چون هر دو را با نغمهٔ

(۱) میر عبد الله مشکین قلم از اولاد شاه نعمت الله ولي و از اهل ترمذ بود - از اکبر پادشاه بخطاب مشکین قلمي سرافراز گردیده - در شعر وصفي تخلص میکرد - و مصنف پنج کتاب مثنوي و یک مجلد دیوان است - در سنه هزار و بیست و پنج هجري دربار پادشاه حقیقي را اختیار نمود - شرح احوال او در منتخب التواریخ بداوني جلد سیوم صفحه ۳۸۳ و فهرست انگلیسي برتش میوزیم مصنفهٔ داکتر ریو صفحهٔ ۵۰۱ مذکور است ۱۲ مصحح *

(۲) میر محمد صالح کشفي مصنف مجموعهٔ راز و اعجاز مصطفوي وغیرهما نیز بوده - در سنه هزار و شصت و یک هجري داعي حق را لبیک گفت ۱۲ مصحح *

(۳) میر محمد مؤمن عرشي در سنه هزار و نود و یک هجري غریق دریای رحمت آلهي گردید ۱۲ مصحح *

هندي گوشهٔ خاطر بست - نغمه سرایان هند پیش شان گوش
مي گیرند - و در دایرهٔ مجلس شان چون دف حلقه در گوش
و چون دوستيِ اهل بیت بیت القصیدهٔ اعتقاد خود ساخته اند -
چندي شعر شعري شعار در مدح و منقبت دوازده اختر برج
ولایت پرداخته - اعیان صوفیه بایشان آمیزش دارند *

شرف الدین عبد الله عقیق کن بحسن خط و درستيِ قلم
نگین دار نامدار بود - و هنرمند زبردست روزگار - در شیوهٔ عقیق کني
کار دست بسته میکرد - و مهر حیرت بر دهان استادان مي گذاشت -
خطش که مانند خط خوبان آرایش صفحهٔ حسن است - نظرگاه
روشناسان معاني - و نقش قلمش که چون خط صبح نفسان دیده افروز
است - سرمایهٔ حیراني - صورت خطش بلطف معني و نزاکت -
یگانهٔ دهر - قطعش بحسن رو افسانه - با این همه آن بیدار درون
یکّه تاز عرصهٔ تفرید بوده - و درس خوان شرح تجرید - دایم مژه تر
دارد - و هر چشم زدن بگریه مي پردازد - و اشک مانند از صحبت
مردم دوري مي جوید *

میر سید علي تبریزي که خط زیبایش بدرستيِ ترکیب
و نیکوئيِ اندام چون ریختهٔ قلم قدرت از وصمت نقص مبراست -
و بدرستيِ دوایر و مدّات چون چهرهٔ خوبان به آرایش چشم و ابرو

و خط و خال سرلوح کتاب صنع ایزد تعالی - قطعاتش که حجت
خوشنویسي است - بتناسب حروف رونق بازار قطعهٔ ملا میر علي
شکسته - و شگفته روئی الفاظ نگاشتهٔ کلکش آبروی بهارستان معنئ
رنگین بخاک ریخته و میخته - القصه قلمش مرتبهٔ کمال صنعت
خط را آن مرتبه داده که مانندش در قلمرو سواد هند و بیاض ایران
بهم نمي رسد - و هرگاه بفان فیض نشانش بحرکت در مي آید
رقم نسخ بر خط یاقوت لعلِ نیکوآن مي کشد - و از شکسته نویسان
میرزا جعفر مخاطب بکفایت خان (۱) و جلال الدین یوسف هردو
شاگرد محمد حسین خلف اند - که در نگارش خط شکسته و نستعلیق
امروز کسی بآنها طرف نمیتواند شد - خصوصاً کفایت خان که از
غایت قدرتِ قلم بمومیائي مداد استخوان بندي ترکیب سخن
در صورت شکستگي درست مي نماید - و در فن خویش باوجود
شکستگي الفاظ به نیروئ درستي خط دعوئ تفرد نموده کوس
یکتائي میزند اِنْتَهیٰ بِلَفْظِهِ *

واضح ولایح باد که واضع خط شکسته میرزا محمد حسین ولد میرزا
شکر الله است - و آن بزرگ پاک نژاد از قرابتیان حبیب الله مصنف

(۱) کفایت خان مطابق تذکرة الامرا در سنه هزار و هشتاد هجري صحیفهٔ عمر خود طی نمود ۱۲ مصحح *

حبیب السیر (۱) بوده است - که بنابر حسد بعضی امرای صفویّه در زمان سلطان محمد خدابنده بن شاه طهماسپ بن شاه اسماعیل به هندوستان ارم بوستان رسیده در حضور همایون منظور اعزاز گردیده - بعده در سلک امرایان اکبرشاه بادشاه منسلک گردید اندک زمان بسر برده خط ممات بر صفحهٔ حیات نگاشت - خط تعلیق و نستعلیق و ثلث را بغایت خوب می نوشت - و خط شکسته پیش ازین ضابطه و اسلوبی مقرر نداشت - در خطوط مذکور شمرده نمیشد - میرزا محمد حسین این خط خوش نوشت - و بدرجهٔ کمال رسانیده - گویند در عهد نور الدین جهانگیر بادشاه در سنه یکهزار و شش (۲) هجري بخلد برین خرامید *

---

(۱) حبیب السیر في اخبار افراد البشر از مصنفات غیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند امیر است که تولدش در سنه هشتصد و هفتاد و نه هجري و وفاتش در سنه نه صد و چهل و یک هجري وقوع یافت - و نامش حبیب الله در هیچ جا بنظر نرسیده - و وجه تسمیهٔ کتاب بحبیب السیر این است که چون ممدوح وی کریم الدین خواجه حبیب الله وزیر خراسان بود - لهذا کتاب را باسم ممدوح تسمیه نموده - وَاللّٰهُ اَعلَم ۱۲ مصحح *

(۲) سلطنت نورالدین جهانگیر از سنه ۱۰۱۴ هجري الی سنه ۱۰۳۷ بوده - و درین مورد که وفات میرزا محمد حسین در سنه هزار و شش هجري نگاشته شاید لفظ بست از قلم محرر افتاده یعني در سنه هزار و بیست و شش هجري قلم نسخ بر اوراق عمر خود کشیده باشد وَاللّٰهُ اَعلَم ۱۲ مصحح *

محمد جعفر کفایت خان ولد محمد مقیم خان نبیرهٔ میرزا محمد حسین است - خوشنویس و محاسب و منقّح نویس بوده - اشهب خوش خرام قلم را جولان داده تعلیق و شکسته را بمرتبهٔ اعلی رسانیده زیب و رونق دیگر بخشید - و سرآمد خوشنویسان عهد خود گردید - که احدی را یارای همدستیِ او نشد - و در زمان خلافت ابد مدت شاهجهان بادشاه غازی منظور نظر عنایت و تربیت گردیده بخطاب کفایت خان شرف امتیاز یافت - و قریب بست و پنج سال به ضبط تمام و استقلال تام خدمت دیوانیِ تن و خالصهٔ شریفهٔ بادشاه هندوستانِ بهشت نشان کرد - و بآئین شایسته نوعی خدمت بتقدیم رسانید که هیچ مهندسی ناخن دقت نتوانست بند کرد - و خط شکسته را باوجود اشغال امور سلطنت آن عهد - عجب طرز ایجاد کرده که کسی حرف گیر او نشد - و رحلت خان مغفرت نشان محمد جعفر کفایت خان دوم شهر رمضان سنه هزار و نود و پنج هجری مطابق سنه ۸ عالمگیری در دارالخلافه شاهجهان آباد *

درایت خان بن کفایت خان (۱) نام این بزرگوار عبد الله است

---

(۱) صاحب تذکرة السلاطین چغتائیه گوید که عبد الله درایت خان خط نسخ و ثلث باین خوبی نوشته که خط نسخ بر رقم اوستادان زمان ماضی کشیده از ابنای قرن ثانی عشر بود ۱۲ مصحح *

مخاطب از حضور بادشاه به درایت خان گردیده - خط شکسته - بچند طرز ایجاد کرده نوشت - و بمرتبهٔ اعلی رسانید - و هرچه نوشت خوب و پسندیده نوشت - از پدر و جد در خطوط - خصوص در شکسته و تعلیق سبقت برده - نزاکت و کرسي بندي و متانت در قلم این ذي فرهنگ از دیگران بیش از بیش است - در ایجاد وضع و اسلوب - سحر سامري اختراع فرموده - اگر ملا میر علي خط شکسته اش را میدید از نستعلیق نویسئ خویش دست میکشید - نوشته اش گل و ریحان و باغ و بهار است - هر صفحهٔ رقمش گلشني است - جریدهٔ دستخطي او مطلّا و مذهّب بخط خفي و جلي که بنظر فقیر در آمده کسی ندیده باشد *

محمد اکبر نامش اکبر علي بن کفایت خان در دودمان خوش نویسئ خود اساس و اصولی بآئین دیگر نهاده - طور دلکش و نهایت دلچسپ تراشیده - بمتانت و نزاکت صفحه را بنفشه زار و گل و سنبل و ریحان از قلم نموده - باوجود این در استخوان بندي و سلاسل سطور دل بردگي و شیفتگي نظارگیان را بکار برده - نوشته‌اش چمن چمن بنظر فقیر در آمده *

محمد موسی بن کفایت خان بروِیهٔ پدر خود خوب نوشته - و دوایر و کشش خوش آیند بوضع خوش آینده اختراع ساخت *

میان لعل خان پسر کفایت خان این بزرگ هم خط شکسته بچند طریق نوشت - و خوب نوشت - مثل زلف معشوقان عنبرین موی پیچ در پیچ هر صفحه را سنبلستان زار میساخت *

نواب مرید خان(۱) اسمش محمد صادق طباطبائي - سید صحیح النسب از آبا و اجداد - و عمدهٔ خاندان و خود نیز از امرائ اهل خدمت بادشاهي بوده - خیلی مرد خلیق وخوش منش بوده - خط شکسته و تعلیق و ثلث وغیره را بمرتبهٔ اعلی رسانیده - و خط شکسته را بچندین طرز ارقام مینمود - و طور خوش آیند و دلچسپ اختیار نموده - فقیر چند قرآن شریف بخط ریحان و ثلث و نسخ مطلّا و مذهّب و چند نسخهٔ گلستان وغیره مطلّا و مذهّب بخط شکسته و تعلیق بخط نواب ممدوح در لکهنؤ دیده - و مرقعهٔ از او بمشاهده و سیر در آمده - گویند از اکبر علي و درایت خان پسران کفایت خان خط شکسته را اخذ نرموده بود *

شاه امیر خان نبیرهٔ نواب محمد مرید خان جامع کمالات و متواضع و با اخلاق حسنه و عمدهٔ معاش بوده - در نوشتن خط شکسته و تعلیق وغیره دوش بدوش آبا و اجداد خویش بوده *

---

(۱) نواب مرید خان از امرای محمد شاهست که در هند از سنه هزار و صد و سی و یک هجري الی سنه هزار و صد و شصت و یک هجري سلطنت نمود ۱۲ مصحح *

میرزا احمد طباطبائي از اولاد نواب مريد خان است - صاحب فهم و دانش - خط شکسته و نسخ وغيره را برويۀ خاندان خود بکمال رسانيده - و داد خوش قلمي داده - در فيض آباد از فقير ملاقات شده - باوجود فضايل و هنر خيلی خليق بود *

نواب مظهر خان بن روشن الدوله[1] زبدۀ امرايان عاليشان است - تشريح عمدگي و عاليجاهي و جوادي و فيضرساني خلق از غايت اشتهار محتاج تحرير نيست * * مصرع *

اين خـــانه چو آفتـــاب روشن

خط شکسته را برابر نواب مريد خان رسانيده - اکثر کتابهای دستخطي او نهايت بزور و قوت و شيريني - مطلّا و مذهّب بنظر در آمده *

مير غلام علي [2] سيد عالي نسب در خط شکسته اوستاد وقت بود - برويۀ درايت خان خط شکسته را بکمال خوبي مي نوشت -

---

(۱) روشن الدوله مسمیٰ بظفرخان در سلک امرای محمد شاه بود - وبنای سنهري مسجد يعنی قبۀ طلا در سنه هزار و صد و سی و چهار هجري و نيز بنای مسجد روشن الدوله در سنه هزار و صد و سی و هفت هجري در دهلي از بناهای خيريۀ اوست - و در سنه هزار و صد و چهل و پنج هجري بيت المعمور عقبیٰ خراميد ۱۲ مصحح *

(۲) مير غلام علي از ابنای قرن ثاني عشر بوده ۱۲ مصحح *

اکثر قطعهای دستخطي او مطلا و مذهب دیده شد - در علم و هنر و اخلاق یکتا بود *

میرزا حاتم بیگ خط شکسته بطور میر غلام علي بکمال رسانیده - در انشاپردازي و شعر خیلی مهارت داشت - و در سرکار شاه عالم بهادر شاه (۱) بن اورنگ زیب عالمگیر میر منشي بود - و نسخهٔ انشای او در عالم مشهور است *

میرزا محمد قباد از اولاد میرزا ارجمند مغلپوریه است - صاحب علم و هنر بوده - در شعر گفتن بغایت مهارت داشت - چنانچه چند حکایت چنگیز نامه بنظم در آورده - خط شکسته بطور درایت خان بدرجهٔ اقصی رسانیده - و خوب نوشته که اکثر مردم خطّاط و مبصّر در مغالطه مي افتند - و نوشته اش را خط درایتخان دانسته اند *

میر علي نقي برادرزادهٔ میر غلام علي است - در اوایل اصلاح خط شکسته از عم خود گرفته - چون قوت دست نهایت داشت مشق بسیار نموده خط را از اوستاد گذرانیده - رفته رفته نوشته اش مقبول خاص و عام گردید - کتابت بایں خوبي و رونق

---

(۱) سلطنت شاه عالم از سنه هزار و صد و نوزده الی سنه هزار و صد و بیست و چهار بود ۱۲ مصحح *

و شیرینی دلچسپ از کسی شکسته نویس سرانجام نشد - گویا خط شکسته را نستعلیق کرده - و بچند طرز خط شکسته را نوشت - هرچه مینوشت خوب مینوشت *

خلیفه امرالله از شاگردان میر علي نقیست - خط شکسته بروزهٔ اوستاد خود خوب نوشت - در خط پختگي خیلی دارد - اکثر نوشته اش در لکهنؤ بنظر در آمده *

تفضل حسین خان[1] مرد قابل در علم عربي و فارسي و منطق و ریاضي مهارت کمال رسانیده - در منطق شاگرد مولوي خواجه احمد و در ریاضي چیزی از میرزا خیرالله منجم اخذ نموده - در اوایل اوستادي اولاد عمدگان بسر مي برد - و چند مدت در میران پور بصیغهٔ اتالیقي و معلمي سیدزادگان بارها گذرانیده - بعد ازآن به پورب رسیده به اتالیقي میرزا سعادت علیخان خلف وزیرالممالک نواب شجاع الدوله بهادر ممتاز گردیده - رفته رفته روزگار انگریزان بهمرسانیده اقتدار و اوج پیدا کرده - خط شکسته و تعلیق بطور میر علي نقي در اوایل خوب مینوشت - مرد اهل خط یعني

---

(۱) تفضل حسین خان با سید انشاء الله که از شعرای مشهور زبان اردو است و وفاتش در سنه هزار و دویست و سی و سه هجري وقوع یافت - معاصر بوده اند - و در تذکرهٔ آبحیات ذکر بعض حالات تفضل حسین خان در صفحه ۲۷۳ مرقوم است ۱۲ مصحح *

کشمیری است - خلیق و دانا و مستعد در هر علم و صاحب سلیقه در معاش بوده - در آخر عمر بسفارش صاحبان عالیشان انگریز بهادر - نظامتِ لکهنؤ یعنی نیابت سرکار نواب آصف الدوله بهادر نموده - هرگاه نواب سعادت علیخان (۱) بهادر مسند وزارت را زیب و زینت بخشید - بعهدهٔ وکالت مقرر شده روانهٔ کلکته گردید *

تجمل حسین خان(۲) پسر تفضل حسین خان کشمیري در علم و هنر آراسته بود - و خط نستعلیق را از حافظ ابراهیم خلف حافظ نور نوشته - رویهٔ حافظ را درست مي نوشت - و بر آمدنيِ جاگیری که هنگام رفتن تفضل حسین خان از لکهنؤ به کلکته بطریق دوام مقرر شده قناعت نموده بخانهٔ خود بآرام میماند - و تلاش زیادتي ندارد *

محمد حفیظ خان این بزرگ پاک نهاد عالي مرتبت در خطّاطي بینظیر گذشته - گویند که در عهد فردوس آرامگاه بداروغگيِ یساولان از حضور سرافرازي میداشت - بعد از آن که زمانه انقلاب

---

(۱) نواب سعادت علي خان از سنه هزار و دویست و دوازده هجري الی هزار و دویست و بست و نه در اوده ریاست داشت ۱۲ مصحح *

(۲) رشتهٔ حیات تجمل حسین خان تا سنه هزار و دویست و چهل و چهار ممتد بود - شرح حالش در تاریخ انگلیسي مصنفهٔ الیت در جلد هشتم در صفحه ۴۱۳ مذکور است ۱۲ مصحح *

یافت - ترک روزگار کرده بر سجادۀ عبادت و توکل و قناعت اجلاس نموده بیاد آلهي اشتغال ورزید - خط نستعلیق و نسخ و شکسته و تعلیق و ثلث را بکمال متانت و شایستگي مینوشت - و هرچه نوشت اوستادانه نوشت - چند جلد قرآن شریف بطرز یاقوت مطلّا و مذهّب از نظر بادشاه گذرانید - و اکثر هفتي در آخر عمر مي نوشت - و در کتابت کلام الهي تا آخر عمر اشتغال میداشت - از ذات با برکاتش عالمی بفیض رسیده - و بیمن برکت ارشادش از خط بهرۀ وافر برداشته شهرۀ آفاق گردیدند - مثل میر ابو الحسن عرف میر کلّن - و قادر بخش - و محمد اسمعیل - و محمد تقي در نستعلیق - و در شکسته منشي لچهمن سنگهه - و لچهمي رام پندت - و لاله سکهه رام - و منشي محبوب رای - و منشي کسل سنگهه وغیره درین فن بیعدیل و سهیم بوده اند - و فقیر راقم غلام محمد هفت قلمي نیز از کمترین فیض یافتگان نظر کیمیا اثر اوست *

تاریخ وفات محمد حفیظ خان *

چون محمد حفیظ خان استاد
ترک این خاکدان فاني گفت
سال تاریخ فوت او راقم
۱۱۹۴
وای آقا رشید ثاني گفت

رای پریم ناتهه [1] قوم کهتري بزرگانش اهلکار دفتر و پیشکار تن بوده اند - در خوشنویسي ممتاز بوده - اول خط شکسته را از نواب مرید خان نوشته و خوب نوشته - رفته رفته آخر از تلوّن مزاجي در تقلید خط میر علي نقي افتاده - خطش گندگي پیدا کرد *

مولوي حیات علي [2] ذات فیض آیاتش بحلیهٔ فیض و هنر آراسته - و در علم عربي و فارسي و ترکي بیعدیل - و در نوشتن خط شکسته وغیره شهرهٔ آفاق - و این فن بمشق و محنت هفتاد ساله بکمال رسانیده - و خط را از اوستاد بدرجهٔ اعلی گذرانیده - و خط شکسته را از پریم ناتهه و نستعلیق از خلیفه سلطان اخذ نموده - و خط شکسته آنچنان مُجَلّی نوشته که کتابت اساتذه به تحریر این بزرگ کم میرسد - تعریف و توصیفش از حد تحریر و تقریر بیرون است *

---

(۱) اسلاف پریم ناتهه در سرکار شاه عالم ثاني دارای اقتدار بوده اند - و مذکور گاهی بزبان اردو و فارسي شعر میگفت - و آرام تخلص مي نموده - و در تیر اندازی نیز دستی داشت - در آخر عمر بگوشهٔ عبادت وتوشهٔ قناعت در بندرابن (متهرا) بسر مي برد - از ابنای قرن ثالث عشر بوده - و شرح حالش در خمخانهٔ جاوید صفحه ۱۷ مذکور است ۱۲ مصحح *

(۲) ازعبارت سر سید احمد خان در آثار الصنادید - صفحه ۲۲۳ - چنین مي نماید که حیات علي از ابنای قرن ثالث عشر بوده است ۱۲ مصحح *

غلام محي الدين (۱) مردی با اخلاق - خط شکسته بمتانت و خوشخطي مینوشت - از شاگردان رشید رای پریم ناتهه بوده - در سرکار راجه اجیت سنگه بلب گده واله بصیغهٔ وکالت وغیره ممتاز روزگار بود *

غلام مجتبی شکسته نویس مرد متدین و متقي وضع - در علم تیراندازي خیلی مهارت داشت - و خط شکسته از نواب مرید خان اخذ کرده - اوقات بصیغهٔ اوستادي و خوشنویسي وتیراندازي در سرکار عمدهای شهر بخوبي گذرانیده - باوجود هنر و علم - کمال حلم داشت *

خلیفه امام الدین بن غلام مجتبی عزیز قابل با اخلاق در تیراندازي و خط کمال مهارت داشت - خط شکسته بر وضع رای پریم ناتهه مینوشت - بلکه گویند شاگرد او بوده - بسبب کثرت مشق خط را بدرجهٔ اعلی رسانیده - و خط نسخ از عباد الله خان برادر زادهٔ قاضي عصمت الله خان اخذ نموده بود *

نواب ابو البرکات خان عم نواب عبد الاحد خان از عمدهای عالیشان کشمیر بوده - در علم عربي و فارسي و انشا پردازي مهارت

(۱) غلام محي الدين تا سنه هزار و دویست و پنجاه و شش هجري در قید حیات بود ۱۲ مصحح *

کمال داشت - و خط شکسته را بر طرز درایت خان بدرجهٔ اقصی خوب مینوشت - نوشته اش در خانهٔ راجه کنول کشن دیوان راجه همت بهادر گسائین بسیار بملاحظه درآمد - و خود راجه کنول کشن شاگرد نواب مذکور بوده - در کشمیر اصلاح خط از نواب گرفته - راجه هم خط شکسته خیلی بخوبي و نهایت دلچسپ مینوشت - در اهل خط برابر این صاحبان کسی نبوده است *

منشي رونق علي مرد قابل فاضل شاعر خط شکسته را بکمال رسانیده - از شاگردان مولوي حیات علي است - وطنش ملّایان در ضلع بلگرام است - در وقت آصف الدوله در لکهنؤ اکثر بملاقات او مسرور شده - والد او بخدمت منشیگری سرکار حیدربیگ خان عز امتیاز میداشت - یک دو دفعه فقیر نیز در آنوقت بهمراهيِ مولوي طالب حق از ملاقات سامي او مبتهج شده بود *

راجه امید سنگهه و راجه شیر سنگهه پسران راجه بهادر نبیره‌های راجه ناگرمل شاگردان رای پریم ناتهه بسبب کثرت مشق در خط دوش بدوش اوستاد رسیده - و در فن تیراندازي دستگاه کمال دارند - عالي خانداني و شوکت و حشمت بزرگان ایشان از بس شهرت حاجت تحریر ندارد - و هر دو با اخلاق و قدرشناس هنرمندانند *

کنور پریم کشور (۱) نبیرهٔ راجه جگل کشور مردی خلیق صاحب مروت جوان رعنا شاعری لطیفه‌گوی شعر و سخن فهم - خط شکسته بر وضع رای پریم ناتهه خوب و دلچسپ مینوشت - و چند مثنوي فارسي تصنیف نموده - و کلیات کلیم معه شاهجهان نامه بخط شکسته خوشنویسانه تحریر نموده - و در فن تیراندازي کمال شوق ورزیده - عمدگي جدش از غایت اشتهار محتاج تفصیل نیست *

راجه نند رام پندت منشي مردیست صاحب استعداد والا منش خط شکسته بطرز نواب ابو البرکات خان وغیره خوب مینوشت - از انقلاب زمانه و شاه‌گردي از شاهجهان آباد بطرف پورب عازم شده در لکهنؤ به منشي‌گري سرکار نواب حسن رضا خان امتیاز وافر اندوخته - بعوض نقد قابلیت نقد رفاهیت بدست آورد *

لچهمن سنگهه منشي از قوم بقال مرد دانا قابل - در علم و هنر فارسي و عربي و عبارت پردازی خیلی مهارت داشت - و در صحبت میرزایان اهل ایران بسیار مانده - دل و دماغی دیگر پیدا

---

(۱) کنور پریم کشور در زبان اردو شاعر یگانه بود - و تخلص فراقی مي نمود - و معاصر مصنف کتاب هذا بوده - در تذکرهٔ شعرای هند مترجمهٔ مولوی کریم‌الدین در صفحه ۴۹۴ و در گلشن بیخار در صفحه ۱۱۶ ذکرش مرقوم است ۱۲ مصحح *

کرده - و طور انشا برویهٔ میرزا طاهر وحید (۱) و طاهر دکهنی (۲)

---

(۱) میرزا محمد طاهر متخلص بوحید فرزند میرزا حسین خان قزوینی است - محمد تقي الدین خان صدر اعظم شاه عباس ثاني صفوی او را در سنه هزار و پنجاه و پنج هجري بوقایع نگاري مقرر گردانید و در زینة المجالس مذکور است که در سنه هزار و صد و یک برتبهٔ وزارت نایل گردیده - در انشا پردازي وحید عصر خود بود و مصنف کتاب تاریخ پانزده سالهٔ سلطنت شاه عباس مذکور است و دیوان فارسي دارد - و نیز کتاب مشهور بمنشآت میرزا طاهر وحید که در سنه هزار و هشت صد و بیست و شش عیسوي در کلکته و در سنه هزار و هشت صد و چهل و چهار عیسوي در لکهنؤ طبع شده - از اوست - وفاتش تقریباً در سنه هزار و صد و بیست هجري وقوع یافت ۱۲ مصحح *

(۲) شاه طاهر دکهنی فرزند شاه رضي الدین از سادات علویهٔ صفویه است که در مصر و افریقه سلطنت داشتند - واصل او از قزوین است در بدو امر در مدرسهٔ کاشان مدرس بود - حسب اشارهٔ میرزا شاه حسین اصفهاني ترک وطن کرده در سنه نه صد و بست و شش هجري متوجه هندوستان شد - چون وارد بندرگوا شد - شهرهٔ علم و فضل او گوش زد خاص و عام گردید - برهان نظام شاه شایق ملاقات او شده ویرا طلب فرمود - در سنه نه صد و بست و هشت در احمد نگر بدربار شاهي باریاب گشت و مشمول عواطف ملوکانه شده مستشار امورات دولتي و ملتي گردید - و بعهدهٔ سفارت ریاستهای خارجه در صوبهٔ گجرات و خاندیس و بیجاپور و گولکنده سرفرازي یافت - در وفات آن سید عالي تبار اختلاف است - بروایت تحفهٔ سامي و مجالس المؤمنین و طبقات شاهجهاني در سنه نه صد و پنجاه و دو - و بموجب برهان المآثر در سنه نه صد و پنجاه و سه و بسند تاریخ فرشته (جلد ثاني - صفحه ۲۱۳ - ۳۰) در سنه نه صد و پنجاه و شش - ازین جهان در گذشت - وَاللّٰهُ اَعلَمُ - و رسالهٔ انشای طاهري از تالیفات مشهورهٔ او است ۱۲ مصحح *

و جلالا[1] اختیار کرده - در نوشتن خط شکسته از شاگردان محمد حفیظ خان است - و شفیعه از میرزا آغا اخذ کرده - در شعر از شاگردان میر شمس الدین فقیر[2] بوده - رفته رفته اسباب نوشت خود بر وضع اهل ولایت انداخت - نسخهٔ شعلهٔ آه وغیره از تصنیفات او در شهر اشتهار دارد - و بسبب عجب و پنداري که دارد کسی را از اماثل و اقران خود بخاطر نمي آورد - و اکثر بخانهٔ حکیم میرزا محمد می آمد -

---

(۱) جلالا اشاره بمیرزا جلال الدین طباطبائي اصفهانیست که در سنه هزار و چهل و چهار هجري در هندوستان بدربار شاهجهان رخت اقامت افگند - شش فتح کانگره که در همان سنه مذکوره و پادشاه نامه که در سنه هزار و چهل و پنج هجري و خطبهٔ دیوان قدسي که در سنه هزار و چهل و هشت هجري و منشآت جلالا تصنیف نموده مشهور آفاق و از مخلّفات خیریه وی اند و شرح حالات باسعادت آن مرحوم در تاریخ عمل صالح و تاریخ هندوستان تصنیف الیت صاحب بزبان انگریزي در مجلدهٔ ششم صفحه ۵۱۷ و رساله رائل ایشیاٹک سوسائٹي در جلدهٔ سوم سلسلهٔ جدیده در صفحه ۶۳ مرقوم است ۱۲ مصحح *

(۲) میر شمس الدین متخلص بفقیر اصلا دهلوي از سادات بني عباس است - در زبان دري طوطئ سخنور - و در عروض و قوافي بحر پهناور بوده - رسالهای دررسلک وی برین مدعا گواه اند - در سنه هزار و صد و هشتاد یا هشتاد و یک پس از استسعاد و شرفیابي زیارت حرمین شریفین زَادَهُمَا اللهُ شَرَفًا وَّتَعْظِیمًا - هنگام باز گشت زورق حیاتش طوفاني شد - شرح حالش در فهرست کتب فارسئ اندیا افیس مصنف ڈاکٹر ایتهي - صفحه ۹۲۶ نمبر ۱۷۱۰ ملاحظه کنند ۱۲ مصحح *

و گاه گاه بغریب خانه هم قدم رنجه فرموده اکثر تذکرهٔ اشعار ظهوری بر زبان و درمیان میداشت *

لاله لچهمي رام پندت منشي بینظیر بوده - در علم عربي و فارسي و انشا پردازي و مصوري نصیب وافی داشت - خط شکسته و نستعلیق وغیره از محمد حفیظ خانصاحب نوشته - و روزگار عمده درسرکار ذوالفقار الدوله میرزا نجف خان(۱) بهادر وغیره امرایان نموده باعزاز و توقیر گذرانیده - این چنین انسان با سلیقه و صاحب کمال کم پیدا میشود - خط نستعلیق بر وضع محمد حفیظ خانصاحب خوب مینوشت - از چند سال بسبب کثرت مشق خط و تصویر - دیده‌اش از نور بینائي عاطل شده - و سال تاریخ فوت او لاله شنکر ناتهه بنظم در آورده - آن اینست * * تاریخ وفات *

از نظــر چون رفت شمع بزم علـم
تیــره شــد عالم بچشم مردمــان
یعني آن شــاهنشــهِ ملک سخن
فیض بخشِ کـودک و پیـر و جوان

(۱) نواب ذوالفقار الدوله نجف خان بهادر در دربار شاه عالم پادشاه دهلي برتبهٔ صدر اعظمی سرفراز بود - در سال وفاتش اختلاف است - داکتور چارلس ریو در فهرست خود سنه هزار وصد و نود و شش هجري و در اوریئنتل بائیگرافي مصنفهٔ بیل صاحب سنه هزار و صد و شصت نه هجري ذکر کرده واللّٰه اعلم ۱۲ مصحح *

دانش آموزِ خرد ور نکته سنج
منشیِٔ دوران فلاطون زمان
جوهر تیغ کمالِ علم و فن
روح جسم عقل و یکتای جهان
منشي تحریر لچهمي رام نام
صورت مرآت فیض بیکران
چارم شوال هنگام سحر
رفت زین دار الفنا سوی جنان
دود آه شعله خیز خاص و عام
زین الم شد از زمین بر آسمان
آه کاخ نثر رنگین و متین
از وفاتش منهدم شد ناگهان
نادر دلخسته تاریخش بگفت
۱۲۲۸
رفت لچهمي رام صد حیف از جهان

خوش وقت رای دانگي (۱) قوم کهتري - از قدیم ذي ثروت و صاحب همت بوده - و از ابتدایِٔ عمر طبع را بتحصیل علم و هنر

(۱) خوشوقت رای متخلص بشاداب از ارشد تلامذهٔ شیخ محمد قیام الدین المتخلص بقایم المتوفي در سنه هزار و دویست و ده هجري بوده - و در زبان اردو شاعری شیرین گفتار و بلند اقتدار بود - شرح حالش در تذکرهٔ شعرای هند مصنفهٔ کریم الدین در صفحه ۲۲۹ مذکور است ۱۲ مصحح *

راغب و مایل داشت - در اندک زمان در جمیع علم و هنر آراسته شد - و در خصایل نیکو از همچشمان خود سبقت برده - در خوشنویسي کمال داشت - خط شکسته از میر علي نقي نوشته - و خط نستعلیق از شاه اعز الدین اخذ کرده - و گویند هردو خوشنویسان در ایام سابق در سرکار رای موصوف سکونت میداشتند - بهزارها روپیه خط آقا عبد الرشید و کفایت خان خرید نموده - غرض این چنین شخص در این قوم صاحب استعداد فیّاض قدرشناس کم شده باشد *

رای سده رای قوم کایتهه اصل اله آباد است - از قدیم اهلکار پیشکار خالصهٔ شریفه بوده - بزرگان ایشان بهوگچند وغیره اهل خدمت بادشاهي بوده اند - در خوشنویسي بی بدل بود - خط نستعلیق را از میر محمد موسی اصلاح گرفته - و طرز اوستاد بکمال رسانیده - و شکسته بروبهٔ درایت خان خوب مینوشت - و جریده و رقعه‌های دستخطي اساتذهٔ متقدمین و متاخرین مطلّا و مذهّب بخانه اش خیلی دیده شد *

لاله درگا پرشاد (۱) بن لاله دیا ناتهه در ابتدا گاهی خط شکسته و نستعلیق را از فقیر نوشته است - هرگاه قلم میگیرد چه در نستعلیق

(۱) درگا پرشاد در زبان اردو شاعری نازک خیال بود - و مضطرب تخلص مي نمود و از شاگردان محمد عیسی تنها بوده - شرح حالش در گلشن بیخار مذکور است ۱۲ مصحح *

و چه در شکسته دُرریزی میکند - علاوهٔ آن چالاک دست و جلد نویس است *

شنکر نوساري [۱] نبیرهٔ رای گوپي ناتهه که دیوان نواب عبدالاحد خان و مختار کاروبار بود - جوانی با اخلاق خط شکسته را بخوبي مینوشت - و بکمال رسانیده - و اصلاح از مولوي حیات علي گرفته - رفته رفته بروبهٔ کفایت خان از اوستاد قوي تر گردیده *

شنکر ناتهه [۲] پندت کشمیري - جوان رعنا صالح خلیق سعادت اطوار مهذّب مؤدّب متخلص به نادر - در اوایل خط نستعلیق و شفیعه از فقیر نوشته است - و خط شکسته از مولوي حیات علي اخذ نموده *

ترکیب ساختن شنگرف نوشتني

قلم شنجرف بوزن یکتوله گرفته یک لیمون را دو پاره کرده قلم شنگرف را دران نهاده - هر دو پارها را جمع کرده - از رشتهٔ خام بندند - آن لیمون را در آب گندم نیم پاو که از آب سرشته باشند کرده در حفرهٔ در بیست آثار پاچکدشتي (یعنی سرگین

(۱) شنکر نوساري از ابنای قرن ثالث عشر است ۱۲ مصحح *

(۲) شنکر ناتهه تقریباً در سنه هزار و دویست وشصت از تن خاکی عاري گردید و ذکر حالش در آثار الصنادید - صفحه ۲۲۵ مذکور است ۱۲ مصحح *

خشکیدهٔ گار) آتش دهند - چون آتش سرد شود - آنرا بر آورده در یک توله گوند جهینگی که آب صاف آن را گرفته باشند حل کنند - تا خشک شود - پس در آب تا دوازده روز حل سازند - هر چند حل خواهد شد - خوب خواهد شد *

نسخهٔ مرکب

دودهٔ چرب دور کرده یکدرم - صمغ ببول دو درم - در آب بهتکئیه تر کرده صاف نموده - دوده را با صمغ آمیخته بسته - بسندان آهنگران چندانکه بکوبند بهتر است میعادش چهار پاس است *

باید دانست که اقسام خطوط در متقدمین عرب و عجم همین شش قلم است - و خط کوفي از ابتدای عصر آنحضرت صلعم است تا زمان المقتدر بالله عباسي (۱) - در سنه سه صد و چهار هجري ابن مقله (۲) بموجب ارشاد حضرت امیر المومنین خط ثلث و نسخ اختراع نموده - و هریکی را اصول و قواعد نهاده - که بدان اصول از دیگر خطوط ممتاز میشود - و قسم اول را محقق نام نهاده اند - از بهر آنکه درین خط دانگی و نیم دور است - و چهار دانگ و نیم سطح است - پس مشابهت بخط عبري

---

(۱) خلافت مقتدر بالله العباسي از سنه دویست و نود و پنج هجري تا سنه سه صد و بیست هجري بوده ۱۲ مصحح *

(۲) شرح حالات ابن مقله در صفحات قبل گذشته است ۱۲ مصحح *

و کوفي و معقلي بیشتر است از جهت سطح - لهذا این قسم را مقدم داشته اند قسم دویم را ثلث نام نهاده‌اند از - بدان که هرکه این خط دانست ثلثی از خط دانسته باشد - از بهر آنکه اول محقق که بخط کوفي و معقلي مشابه است - مي باید دانست - و از این جهت آنرا ثلث نامیده اند - و نسخ تابع اوست - همچنانکه ریحان تابع محقق است - از بهر آنکه اصول محقق و ریحان یکیست - و اصول ثلث و نسخ یکیست - اما ریحانرا از آن جهت ریحان گویند که رنگ و بوی یعني نزاکت ریحان دارد - و نسخ را ازآن سبب نسخ گویند که در عرب بیشتر کتب را بدان مینویسند - پس گویا چنان است که دگر خطها را ترک کرده اند - و بدین اکتفا کرده - پس ناسخ دیگر خطها باشد - قسم سویم را توقیع خوانند - از جهت آنکه نصفی آن دو است و نصفی آن سطح - بدین سبب توقیع بطغرا و با معقلي و کوفي مشابهتی یکگونه دارد - دیگر آنکه قضات - سجلات محکمه و توقیعات بدان خط اکثر مي نوشتند - قسم چهارم را رقاع نام نهاده اند - از بهر آنکه دران عصر رقمها و رقعه‌ها اکثر بدان مي نوشتند * * شعر *

ثلث و توقیع هم محقق دان * نسخ و ریحان و هم رقاع بخوان

واضع خط کوفي یعرب بن قحطان است که از عبري و معقلي بکوفي درآورده - و بدست حضرت مرتضی علي علیه السلام تکمیل

یافته - و روز بروز خطوط زیب و زینت و آرایش و ترقي دیگر یافت - رفته رفته تا زمان امیر تیمور نسخ و ثلث وغیره رونق و درستي دیگر گرفت - چنانکه شاهزاده میران شاه و بایسنغر و سلطان ابراهیم شاه وغیره هفت قلم شده اند - شده شده تا زمان شاه طهماسپ و شاه اسمعیل و شاه عباس و بابر بادشاه و نصیر الدین همایون بادشاه و جلال الدین اکبر بادشاه و نور الدین جهانگیر بادشاه اوستادان مثل یاقوت مستعصمي و یاقوت جمال الدین و مولانا شهاب الدین و عبد الله طبّاخ و مولانا جعفر تبریزي و قبلة الکتّاب مولانا سلطان علي مشهدي و مولانا عبد الحي و احمد پرویز و ملا علي رضا و محمد مراد و میر علي اصغر خراساني و مولانا درویش و اشرف خان و محمد حسین و ملا عبد الله بیگ مروارید تبریزي و علي بیگ و مقصود خان وغیره سرآمد و فوق عصر شده اند *

در عهد شاهجهان بادشاه عبد الله مشتهر به عبد الباقي حدّاد در دورهٔ اخیر گوئ سبقت از نسخ نویسان برده - خط نسخ را عروس الخط کرده آرایش و زینت دیگر بخشید - در هندوستان آمده بجناب شاهزاده اورنگ زیب بهادر نوشتهٔ خود قرآن سي ورقي و کلام الله و صحیفه وغیره گزرانیده مخاطب بیاقوت رقم شده بوطن معاودت کرد - چند کس از شاگردان رشید خود بحضور گذاشت - اکثرها بخطاب یاقوت رقمي و یاقوت رقم خاني سرافرازي یافته اند *

ازآنجمله در دورهٔ اخیر محمد عارف (۱) مخاطب بیاقوت است - استعداد تحریر نسخ و ثلث بکمال رسانیده *

عصمت الله (۲) مشتهر به برادرزادهٔ یاقوت - در خطاطي کامل بوده - اکثر کلام الله از روشنائي مرکب بنظر در آمده *

محمد افضل و محمد عسکر و میرزا فضل الله و زین الدین وغیره صاحبان از شاگردان یاقوت (۳) بوده - نوشتهٔ این بزرگان دیده شد - برای العین گویا خط یاقوت را مشاهده و ملاحظه کرده - هریک برابر یاقوت گذشته *

کلّو خان عرف غلام حسین خان از شاگردان رشید عصمت الله برادرزادهٔ یاقوت که درین عصر در شهر موجود بود - در نوشتن نسخ

---

(۱) محمد عارف المخاطب به یاقوت رقم خان از شاگردان عبدالباقي حدّاد است در عهد شاه عالم بهادر شاه (۱۱۲۴ - ۱۱۱۹) خلف عالمگیر بادشاه بخطاب یاقوت رقم خاني امتیاز یافت - در خط نسخ شیوهٔ خاص اختراع نموده که در هندوستان رواج یافت از ابدای قرن ثاني عشر است ۱۲ مصحح *

(۲) عصمت الله برادر زادهٔ یاقوت رقم خان مذکور است و هم از اجلّ تلامذهٔ اوست تا عهد شجاع الدوله (۱۱۸۸ - ۱۱۶۹) بفارغ البالي مي زیست ۱۲ مصحح *

(۳) مراد ازین یاقوت محمد عارف سابق الذکر است ۱۲ مصحح *

بروية ياقوت سهيم و عديل نداشت - مرد حافظ متقي متورع باخلاق حميده و اوضاع پسنديده - از جملهٔ خوشنويسان خط نسخ بود *

قاضي عصمت الله خان اين بزرگ پاک نهاد گوی سبقت در خط نسخ از همه خطّاطان نسخ نويس برده - و خط نسخ را از ياقوت گذرانيده - وضع خوش آيند و خوش ترکيب و خوش اسلوب ايجاد کرده اختيار نمود - از غايت اشتهار محتاج بتوصيف و تشريح نيست - کلام الله و حمايل و هفتي‌ها و قطعها و مشقها دفتر دفتر کتابت نموده - در عالم نوشتهٔ خود يادگار گذاشت - در سنه هزار و صد و هشتاد و شش هجري رحلت فرمود *

فيض الله [1] برادر حقيقي قاضي عصمت الله خان است - در نسخ خوشنويس زبردست گذشته - اکثر کلام الله نوشتهٔ دستش از روشنائي مرکب ديده شده *

عباد الله خان [2] برادرزادهٔ قاضي - خلف الرشيد ميان فيض الله اکثر کلام الله قاضي را باتمام مي رسانيد - و کسی از مبصّران

---

(۱) قاضي فيض الله برادر بزرگ قاضي عصمت الله خان بود - از ابتدای قرن ثاني عشر است ۱۲ مصحح *

(۲) دو عباد الله بوده اند - يکی ازآن همشيرزادهٔ ياقوت رقم خان و دوم برادرزادهٔ قاضي عصمت الله خان بوده - و اولين مخاطب به ياقوت رقم خان ثاني بوده است ۱۲ مصحح *

فرق و امتیاز نمیکرد - و نسخ بطور رویهٔ قاضي صاحب خوب مي نوشت *

میر گدائي مغلپوریه از شاگردان قاضي صاحب خط نسخ را بسیار خوب نوشته - مرد مشاق بوده *

حافظ ابو الحسن شاگرد قاضي بود - خط نسخ را بکمال شیریني ارقام مینمود - مرد متقي و خیلی خلیق و متواضع - در اوایل باستادي میرزا اکبر شاه بهادر سرافراز بود *

میر کرم علي سید بزرگ صالح خوش اخلاق متقي - در نوشتن خط نسخ شاگرد قاضي صاحب - چند کلام الله بطور اوستاد نوشت - در علم عربي و طب وغیره مهارت داشت - و در کوچهٔ چیلان لاهوري دروازهٔ دهلي سکونت گزین بود *

حافظ مسعود مرد متقي و نمازي - اول خط از قاضي صاحب نوشته بعد ازآن بموجب درخواست و ترغیب رهیله‌ها شان‌ورویهٔ اوستاد گذاشته خط لاهوري آمیز اختیار کرده در سرکار نواب ضابط خان (۱) خلف نجیب الدوله گذرانیده *

---

(۱) نواب ضابطه خان در سال هزار و دویست هجري وفات کرد و شرح حالش در اورینتل بائیگرافي صفحه ۴۲۳ مذکور است ۱۲ مصحح *

عنایت الله مبروص شاگرد قاضي صاحب است - این شخص نیز از باعث خاطر افغانان روهیله رویهٔ اصل خود گذاشته بوضع خط لاهوري آمیز مي نوشت - اکثر در مسجد عنایت الله خان بگذر چاندني چوک نشست - و سکونت میداشت *

میر امام علي بن میر امام الدین از سادات صحیح النسب و عمدهٔ خاندان بزیور فضل و کمال آراسته - در علم طب بهرهٔ وافي دارند - و خط نسخ برویهٔ قاضي عصمت الله خان خوب مینوشت - و در سرکار شاهزادهٔ میرزا ابوظفر ولیعهد بهادر در سلک خوشنویسان ممتاز و معزز اند *

میر جلال الدین خلف میر امام علي - خط نسخ برویهٔ پدر خود بسیار خوب مینویسد - و او نیز در زمرهٔ خوشنویسان سرکار ولیعهد بهادر سرافراز است *

حکیم محمد حسین نیز از جملهٔ خوشنویسان خط نسخ است - برویهٔ احمد تبریزي خوب مینوشت *

میر زین العابدین سید صحیح النسب و شیرین زبان خلیق مشتهر بطغرانویس ملازم حضور والا - در نستعلیق شاگرد شاه اعز الدین - در خط طغرا خیلی مهارت داشت - شخصی جهان دیده

و صحبتها برگزیده در سنه هزار و دویست و بست و هشت ودیعت حیات در دهلي سپرد *

میر مهدي پسر میر مقصود جوان صالح متواضع مهذّب با اخلاق حسنه - چند خط مي نویسد - لیکن در خط طغرا چه خفي و چه جلي مهارتی بدرجهٔ اقصی رسانیده - و از طرف خود دقایق درین خط ایجاد کرده - در انشا پردازي گویند که شاگرد لچهمي رام پندت است - از مدت مدید بذریعهٔ سفارش حکیم میرزا محمد صاحب در سرکار فیض آثار نواب میرزا حسام الدین حیدر خان بهادر به صیغهٔ محرري و خطّاطي وغیره منسلک بوده *

شاه وارث علي نامي اوستاد قدیم بر وضع متقدمین تسبیح در دست و اوراد برلب میگشت - مردی با اخلاق پسندیده از خوشنویسان قدیم - عمر در صحبت عمدها بسر برده - و خط گلزار و شکسته با مزه مینوشت - و در آخر - مجلس بچهارم هر ماه مقرر کرده بود - اکثر مشایخان و تماشائیان جمع مي شدند - و رقص زنان رقّاصه یعني کنچني‌ها میشد - متصل کهاري باؤلي سکونت میداشت - در مکان مذکور بروز مقرر اژدهام و انبوه خلق میشد - وفات او در سنه هزار و دویست و بست و هفت هجري *

میان محمدي جوان صالح متقي خوش منظر از قرابتیان قریب و شاگرد قاضي عصمت الله خان است - خط را برویهٔ قاضي

صاحب بکمال رسانیده - و دو سه کلام الله نوشتهٔ قاضي صاحب که در عهد جواني و زور و قوت و ابتدای مشق مرقوم شده بودند - بدست آورده از روی آن اکثر نقل کرده - و خط را بدرجهٔ اعلی رسانیده - در انقلاب هنگامهٔ غلام قادر بعد وفات قاضي صاحب در لکهنؤ رسیده - و در سرکار نواب حسن رضا خان بصیغهٔ اوستادي اولادش نوکر شده - دران ایام از فقیر چند بار ملاقات کرده بودند - بعد آن از احوالش اطلاع ندارم *

محمد تقي الحسني الخطیب از طرف ولایت نووارد شده بود - خط نسخ بطور احمد تبریز و ثلث و ریحان مي نوشت - و بسیار قوت داشت - مرد خلیق متقي با وصف علم و حلم اصلا عجب و غرور نداشت *

تمت بالخیر

Baptist Mission Press, Calcutta.

and stimulating the cause of Oriental literature at least among the Orientals, whose conception of life is not confined to mere material utility but extends to the ennobling pleasures of the aesthetics in Art and Nature. Caligraphy is both an art and a science, and is, in reality, the father of painting, and as such, its claims cannot be, or at least should not be, so rudely dispensed with or ignored. An illuminated caligraphic text hung upon the wall in shape of a picture or painting from the Koranic or Biblical writings often draws a negligent soul much closer to the moral teaching inculcated in it than all the lessons and instructions one may attempt to impress upon it by scriptural reading or recitation.

This difference in the action upon a man's mind can only be accounted for by the ennobling and abiding effect such caligraphic paintings has upon one's soul. I need not further elaborate upon this subject, sufficient will it be for our purpose if Orientalists can enter into my heart and sentiment and see the necessity of the inauguration of a school of Caligraphy where this noble art and science could be taught and diffused. Millions of pounds are being spent in portrait, scenic and other paintings, and I do not see why Caligraphy should not assert its claims upon our heart and attention which it so rightly demands and so richly deserves.

M. Hidayet Husain,
Lecturer in Arabic and Persian,
Presidency College, Calcutta.

11*th April*, 1910.

(3) Diacritical points and letters used in Islam.

(4) A short history of caligraphy.

In the original manuscript the time when these caligraphers flourished is mostly left out. I have tried my best to remove this defect by adding footnotes in which the dates of the period to which they belonged are given.

It may not be generally known that caligraphy and caligraphers were much appreciated and respected in the Moghul court. Many of these Emperors were themselves good caligraphers and would always entertain and encourage these literary artists and their art. Emperor S͟hāh Jahān was himself a good caligrapher and had in his court in the person of ‘Abd ar-Ras͟hīd Dailamī, one of the most eminent caligraphers of the time. This Emperor had such a high esteem for an old caligrapher Mīr ‘Imād al-Ḥusain al-Qazvīnī that whoever presented the king with any of his genuine caligraphic productions, even if it was only a quatrain, the Emperor used to confer upon him the title of Centurion (Manṣab-i-yak Ṣadī) with all the material privileges attaching the above office.

One may argue against caligraphy on the plea of the cheaper, larger and the general utility of the Printing Press, but it must be always borne in mind that the difference between Caligraphy and Type-printing is as vast as that between the personal voice of the singer and his recorded voice in a phonogram. The singer in person inspires and creates a more sublime admiration for the aesthetic beauty of music than all his recorded sounds the phonograph can produce. No body would deny that for all practical purposes for the general diffusion of literature the art of printing has become indispensable in the present age, but everybody must equally admit that Caligraphy or Ortho-painting does its own share of duty in spreading abroad

as the "Seven-penned" caligrapher. He was born and brought up at Dihlī. He was well versed in Persian and had a fair knowledge of Arabic. Most of his poetical compositions are in the Persian language, but he has left a few fine pieces in the Urdu language as well. In his latter days he went from Dihlī to Lucknow, which had replaced the former town in learning owing to the downfall of the Moghul Empire. Here he completed his medical education according to the Ūnānī system under Mīrzā Muḥammad 'Is̲h̲q. He died at Lucknow about A.H. 1239, A.D. 1823.

Although there exist altogether three printed books on this art, but they do not deal with Indian artists at any length. The first is Imtiḥān al-Fuḍala by Mīrzā Sanglāk̲h̲ Īrānī and was published in Tehran in A.H. 1291 (A.D. 1874). In this book only 34 caligraphers who were much reputed are mentioned: its style is so abstruse that it is difficult to be understood by a foreigner. The second is K̲h̲aṭṭ-u-K̲h̲aṭṭāṭān by Ḥabīb Effendī in the Turkish language. It was published in Constantinople in A.H. 1306 (A.D. 1888). The third is in the French language and is called Les Calligrapheres et les Miniaturistes by Cl. Huart. It is based upon Miftāḥ al-K̲h̲uṭūṭ—a work by Riḍā 'Alī S̲h̲āh Qādirī, which was written in India in A.H. 1249 (A.D. 1833). As Riḍā 'Alī had for his ground-work the aforesaid book in the Turkish language, the names of many noted Indians were naturally left out.

I have added an introduction in the Persian language which may serve to make this volume interesting. It contains four chapters:—

(1) On the origin of the Arabic characters.

(2) On the origin and creation of the different characters of the ancient Persians.

PREFACE.

Among all other gifts of knowledge that man has been endowed with, the art of writing is, in itself, a noble science, and beautiful writing or caligraphy, which in the past contributed greatly not only in diffusing but in perpetuating the Oriental languages, is the noblest of arts to which we are indebted for our present knowledge of the past.

But it is a regrettable fact indeed that the Semitic caligraphy which is both a science and art combined in itself, is getting extinct, and the history, nay even the names of the celebrated caligraphers, are fast vanishing away together with the art. Caligraphy itself, apart from the beauty and richness of the Arabic and Persian literature, played no mean part in the diffusion and advancement of these languages among the rich and the learned of the olden times, and it would be a pity indeed to consign into oblivion and obscurity the names and history of those who inspired and propagated this noble art.

It will thus be evident that we owe a debt for which we must remain eternally under an obligation to the past masters of this art, some of whom, although of Indian birth, surpassed even their foreign masters. It is this sense of gratitude to the old caligraphers that has actuated me to undertake to edit this little volume in order to perpetuate the names of the old caligraphers. Readers may also find this little volume a book of ready reference upon the subject.

The author of this book was Mawlānā Ghulām Muḥammad whose poetical name was Rāqim. He is better known

BIBLIOTHECA INDICA:

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 1233.

THE TADHKIRA-I-KHUSHNAVĪSĀN

OF

MAWLĀNĀ GHULĀM MUḤAMMAD DIHLAVĪ

EDITED WITH PREFACES, NOTES AND INDICES

BY

M. HIDAYET HUSAIN,
Lecturer in Arabic and Persian, Presidency College, Calcutta.

CALCUTTA:
PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.
1910.

"This book was taken from the Library on the date last stamped. A fine of ½ anna will be charged for each day the book is kept over due."

Extract from the Rules:—

Books are issued for fourteen days only.

A fine of half anna per day will be charged for each volume kept over time.

Books lost, defaced or injured in any way shall have to be replaced by the Borrowers.